Relaas

Krijgsgevangenschap

Relaas
Krijgsgevangenschap

Wim Ruyten

Copyright © 2015 W. A. M. Ruyten, Roermond

Niets uit deze uitgave mag worden vermenigvuldigd en/of openbaar gemaakt door middel van druk, fotcopie, microfilm of op welke aandere wijze ook, zonder voorafgaande toestemming van de auteur.

Vormgeving: Henk Blekkenhorst, Langweer

Inhoud

Voorwoord 7

Wat er aan vooraf ging 9

Ommen 13

Bagage 10

Amersfoort 18

Lijst Ommen 19, 20/21

Altengrabow 23

Hochbau 32

Tandarts-praktijk 34

Reis door Polen 46

Przemysl 53

Wegwezen! 60

Neubrandenburg 76

Bezoek aan de kampen 108

Monumenten 111

Reünies 113

1 september 2015 - Bezoek Altengrabow 115

Afkortingen

SROI	School Reserve Officieren Infanterie
SROBA	School Reserve Officieren Bereden Artillerie
SROOA	School Reserve Officieren Onbereden Artilleri
SROLuA	School Reserve Officieren Luchtdoel Artillerie
vdg	vaandrig
cnt	cornet
sgt	sergeant
wm	wachtmeester

Voorwoord

Dit relaas maakt deel uit van mijn levensbeschrijving: “Mijn Voetspoor”.

Deze krijgsgevangen jaren zijn niet bepaald de fijnste jaren van mijn leven. Wel jaren, die ik toch ook niet zou hebben willen missen.

Het jarenlang vredig met elkaar leven met velen in te beperkte ruimten, slechts schraal voorzien van voedsel en onder soms erbarmelijke omstandigheden levert ervaringen op, die wel haast niet op enige andere wijze te beleven zijn.

Ik heb deze jaren altijd beschouwd als een tijd waarin één groot avontuur werd beleefd.

Naast het gezamenlijk dragen van leed en last, heb je af en toe ook nog gelegenheid om de omstandigheden wat bij sturen. En dat doe je dan ook.

Je middelen zijn gering, je vindingrijkheid daarentegen groeit.

En eigenlijk is het toch nog wel spannend ook. Hoe houd je jezelf overeind? Hoe houden de anderen zich?

Hierover vertellen aan mijn kinderen en verdere nazaten en anderen is het doel van dit boek.

En daarnaast hecht ik er aan om vast te stellen, van alle Nederlandse groepen krijgsgevangenen wij de enigen zijn, die met de Colditz-officieren gemeen hebben dat aanleiding tot gevangenschap was het weigeren om een loyaliteitsverklaring voor de Duitsers te tekenen.

Nadat vanuit Altengrabow de zeven officieren naar Stanislau en een veertiental korporaal-leerlingen-SRO naar Stuttgart waren overgeplaatst is de kern van de groep vaandrigs van het ene naar het andere kamp gezeuld, om uiteindelijk in Neubrandenburg te belanden en tenslotte door de Russen te worden bevrijd.

Dat de Jong ons niet als aparte groep noemt, is eenvoudig een tekort.

WIM RUYTEN

105260

>>

Potloodtekening is gemaakt te Neubrandenburg door 1ste Lt Gelderman tegen betaling van enige brief en of kaart formulieren, waar hij grote behoefte aan had, daar hij zijn verloofde blijkbaar veel te zeggen had.

Wat er aan voorafging

Begin 1943 werd door de Duitsers van alle studenten een z.g. loyaliteitsverklaring geëist, een verklaring, die qua inhoud in feite betekenisloos was, maar waaraan bij weigering te tekenen straffen konden worden verbonden.

Over het wel of niet hieraan gehoor geven is natuurlijk op vele plaatsen door studenten heftig vergaderd.

Inhoudelijk was er niets tegen. Men mocht zich echter afvragen wat de volgende stap zou zijn, de volgende eis.

Bovendien gold de overweging, dat het de hoogste tijd was om de Duitsers ten minste éénmaal een duidelijk "NEE!" te laten horen.

Welke groep kon dit beter, gemakkelijker doen, dan wij studenten?

In februari waren de practica en colleges al stilgelegd uit angst voor razzia's, die werden gehouden. Ook scholen stonden hieraan bloot.

Voor en na waren vele studenten ondergedoken.

Dan komt het bevel, dat de beroepsonderofficieren en minderen zich op 7, 10 en 13 mei te Amersfoort moeten melden.

Het hele land in rep en roer.

Hiervan maakt Rauter, de hoge Duitse politiecommissaris gebruik om het bevel te geven, dat alle studenten zich op een vijftal punten in het land onmiddellijk moeten melden, onder bedreiging van represailles tegen de ouders.

In het zuiden van het land was daartoe in Maastricht en in Tilburg een school aangewezen.

Mijn broer Jan en ik zijn na enig overleg gezwicht voor de bedreiging, dat anders vader gevaar zou lopen te worden opgepakt. Vader was wethouder van Roermond. De burgemeester was Mr.Paul Reymer, die, al was hij dan geen NSB-er, onbetrouwbaar was. In zijn functie kon mijn vader mogelijk veel ellende voorkomen, het mogelijke tegenspel leveren.

Vader had op onze beslissing geen druk willen uitoefenen, maar zei achteraf wel door ons besluit te zijn opgelucht.

Loyaliteitsverklaring

De toenemende verzetsactiviteiten van de studenten bleven bij de Duitsers niet onopgemerkt. De betrokkenheid van studenten bij de aanslag op generaal Seyffardt was voor hen aanleiding om in februari 1943 razzia's te houden tijdens de colleges. Om de onrust, hierdoor ontstaan, weg te nemen stelde de bezetter in maart 1943 de loyaliteitsverklaring in. Wie verder wilde studeren moest deze belofte van gehoorzaamheid tekenen. De Raad van Negen begon een actie om de studenten over te halen niet te tekenen. Deze verklaring werd in heel Nederland het gesprek van de dag. "Zouden ze tekenen?" 'Ze' weigerden massaal, 85% tekende niet. Mannelijke niet-tekenaars kregen een oproep zich te melden voor de tewerkstelling in Duitsland. Vele studenten gingen niet en doken onder. Ze konden zich volledig wijden aan het verzet.

Bagage

Uit de oproep bleek, dat het was toegestaan bagage mee te nemen, en wel elk twee koffers. Ook was er sprake van twee dekens mee te brengen. Men moest zich in elk geval wel met zijn eigen bagage kunnen verplaatsen.

Ik had mij uitgerust met mijn militaire ransel, die draagbaar was in combinatie met mijn officierskoppel, het zogenaamde bokkentuig.

Ik nam maar één deken mee. Ik had van mijn eerste krijgsgevangenschap in 1940 geleerd, dat het bijzonder nuttig was iets als een zeil mee te nemen. Bij verplaatsing per personentrein was het, omdat de reizen meestal bijzonder traag verliepen en echt dagen konden duren voor zelfs betrekkelijk korte afstanden, op de bankjes niet uit te houden, vanwege het feit, dat je na enkele weken al nauwelijks nog zitvlees over had. Je zou dan wel graag in een of ander portaal op de grond willen gaan liggen, maar dan werden je kleren bijzonder vuil. Dus nam ik in plaats van een tweede deken het grondzeil mee van onze kampeertent, een gerubberde lap van twee bij twee meter. Dit grondzeil diende tevens om de deken en al wat ik verder op rol op mijn ransel vast riemde, tegen regen te beschutten.

Ik zou mij kleden met mijn militaire rijbroek, beenstukken en schoenen. In plaats van mijn tuniek zou ik een beige windjack dragen en op mijn kop de groengrijze bivakmuts uit de mobilisatietijd. Als geheel goed herkenbare militaire kleding. Voor de warme dagen nam ik een korte manchester broek, mijn verkennersbroek, mee en een pyjama, waarvan van de bijbehorende broek de pijpen waren ingekort, omdat er tijdens een nachtelijk waterballet te Breda één pijp was afgescheurd.

Voorts had ik meegenomen, je kunt nooit weten, een lichte, witte regenjas en een stel vaandrigsinsignes om daarop te naaien. Als handbagage droeg ik slechts één halfgroot koffertje en een aktetas.

Vergeleken met al die lieden, die zeulden met twee zo groot mogelijke koffers, kon ik mij goed te voet verplaatsen en was tevens voor eventuele vlucht uitgerust.

Verder had ik nog ingepakt een mondspiegel en enig handinstrumentarium, cement en vloeistof, en noodvulling materiaal, zodat ik een houdbare tijdelijke vulling kon leggen, en arseen ter doding van een tandzenuw.

Moeder had voor de avond vóór ons vertrek een maaltijd verzorgd, waarin begrepen was een groot stuk biefstuk. Helaas wel van een paard,

dus rijkelijk taai. Iets beters zou wel niet zo gemakkelijk te krijgen zijn geweest.

Nog onder het eten viel mij in, dat we een schrijfcode moesten afspreken.

Deze werd meteen bedacht en was heel eenvoudig en veilig.

In een brief, waarin je natuurlijk niets moest schrijven over enig onderwerp, dat de censuur niet zou laten passeren, kon je in de tekst een boodschap verstoppen. Alle letters, deel uitmakend van een woord, niet met de voorgaande letter verbonden, maakten deel uit van de geheime boodschap.

Met enig gepuzzel is er best een lange boodschap af te geven, zoals achteraf bleek.

Ik ben ook wel een beetje trots op deze goede inval, want later las ik in een boek over de ontsnapping van een Franse generaal, vermoedelijk de avonturen van Giraud weergevend, dat deze dezelfde code zou hebben afgesproken met zijn vrouw. Hij was na een geslaagde vlucht thuis aangekomen en daarna weer opnieuw gevangen genomen. Hij had hiervoor wel een langere bedenktijd gehad en nog niet eens de verfijning gebruikt, die ik er al in Amersfoort aan heb toegevoegd.

In de dagen, of waren het weken, voorafgaand aan de melddatum, hebben we veelvuldig contact gehad met andere studenten. Dan was er een bijeenkomst hier, dan een vergadering daar. Ik heb daar nog maar wazige herinnering aan.

Ik herinner me wel nog een inbraakafspraak. Er zou bij de meelfabriek van Smeets worden ingebroken, teneinde de stencilmachine te kunnen gebruiken. Vermoedelijk dus ter verzending van bulletins. De directeur was tevoren op de hoogte gesteld en had dit toegestaan om ons te helpen.

Het was een verduiveld warrige tijd. Geen wonder, dat je er geen heldere herinnering aan hebt. We hebben van een, in 1945 na de bevrijding erkende ondergrondse werker, Hofman, genaamd, horen vertellen, dat wij verdienstelijk ondergronds werk hadden verricht, in verband met verspreiden van berichten en zo. Ik moet zeggen, ik weet daar niets, maar dan ook helemaal niets meer van. Wat ik wel weet: we hadden vele ontmoetingen met Roermondse studenten van andere hogescholen en universiteiten dan Utrecht.

Ik zie me nog in vele verschillende kamers met heel veel man in grote kringen op de vloer zittend zonder eind van alles en nog wat overwegend.

Data uit "Herinneringen" van A.P.Kole

do 6 mei 1943 aanmelding studenten o.a. te Maastricht en Tilburg
Transport per trein,personenwagons 3de klas, via Tilburg naar Ommen
vr 7 mei aankomst te Ommen,Erica (ander kamp: June)
zo 9 mei vertrek eerste 1000 studenten naar Duitsland
ma 10 mei militairen ondergebracht in aparte tenten
wo 12 mei transport naar Amersfoort
Te Amersfoort aanwezig vermoedelijk laatste groep beroepsonderofficieren en minderen,die zich hier hadden moeten aanmelden op 7,10 en 13 mei 1943.
do 13 mei per goederenwagons afgevoerd naar Altengrabow om 19 u 15.
do 27 mei Vertrek van 1001 man,waaronder 14 studenten:2 sgt-leerling en 12 korporaal leerling SRO,naar Straatsburg.

Wij begaven ons, de volgende dag, op 6 mei naar het station voor de trein naar Maastricht. Op het station troffen we uiteraard al vele uit de voorgaande bijeenkomsten ons bekende lotgenoten, die door hun familieleden werden uitgeleid.

Vanzelfsprekend bezetten wij samen dezelfde coupés.

In Maastricht aangekomen zochten we de school op waar we ons moesten melden. In die school zijn we niet geregistreerd. Waarom we hier waren was niet duidelijk.

Ik vermoed een soort val: zoiets als: eenmaal erin, niet meer eruit.

Dat kunstje hadden de Duitsers het vorige jaar met de beroepsofficieren ook zo geflikt.

Gedurende de lange wachttijd op gangen en trappen in dit meldingsgebouw was er al genoeg gelegenheid om te vertellen, dat ik mij aan werk zou onttrekken door mij op mijn militaire status te beroepen.

Je moet toch ook anderen op dit idee brengen.

Vanuit dit gebouw zijn we naar het station geleid, waar voor ons een lange trein gereed stond met niet doorlopende 3de klasse coupés, heel oud model.

We vertrokken na een tijdje wel, maar we wisten niet waarheen.

Per trein, personenwagons 3de klas van oud model, zonder verbinding tussen de coupés, vertrokken we in de nacht naar, zoals uiteindelijk bleek, Tilburg om de studenten, die zich daar hadden aangemeld af te halen, c.q. hun wagons aan onze trein te koppelen. Daarna stoomden we door en kwamen uiteindelijk in Ommen uit.

De treinreis duurde lang en daar er vanuit de coupé geen toilet te bereiken was moest dat, wat voor deze en gene op den duur wat

prangend werd, door een neergelaten raampje worden geloosd.
Jan van Geldrop ging in deze voorop. Wij deden daarbij onze eerste ervaring op met hoe te handelen in deze primitieve omstandigheden. Wilde je het droog houden, dan alleen lozen aan lijzijde!

Ommen

In Ommen aangekomen werden we gelegerd in een tentenkamp omgeven door barakken. In dit strafkamp waren tot dan toe de zwarthandelaren en frauduleuze slagers en dat soort lieden gevangen zet. Nu was het leeg.

We vonden al gauw een prettig gezelschap van een man of tien, waarmee een beltent, die ik nog kende uit mijn diensttijd ter bewoning werd betrokken. Het kamp werd bewaakt door Nederlanders, zogenaamde Koko's, Kontroll kommando, die in Duitse dienst waren getreden. Een nogal onnozel volkje, dat door ons rijkelijk werd bespot. Ze waren nauwelijks tot enig mondeling verweer in staat. Kwamen ze in het nauw, dan werden ze kwaad, zwaaiden met hun, vermoedelijk ongeladen, geweren en dan klonk er al spoedig de kreet: “In de tènté”, een kreet die meteen door ons algemeen werd overgenomen, waardoor ze helemaal de kluts kwijt raakten.

Het kamp heette: Erica. Enkele kilometers verderop was er nog zo'n soort kamp, June genaamd, waar ook studenten waren ondergebracht, wisten we later.

Er werd in een der barakken al spoedig met een medische keuring en

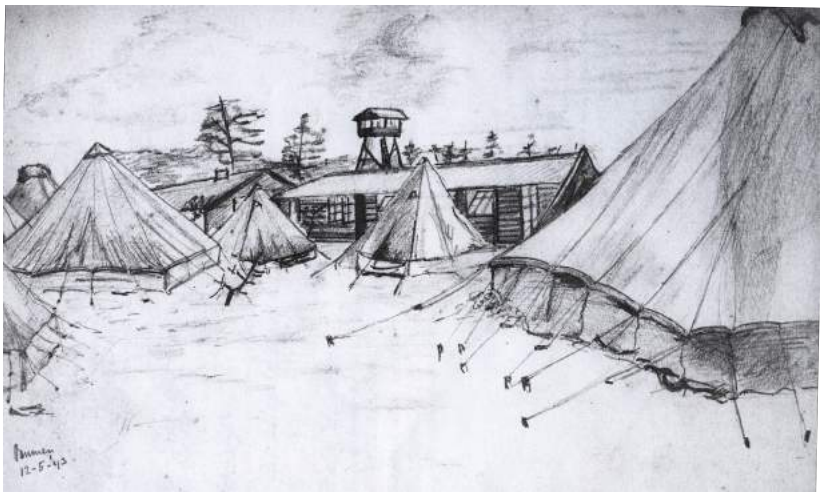

Tentenkamp Erica, Ommen

registratie begonnen, waaraan iedereen zich natuurlijk zo lang mogelijk onttrok, daar het duidelijk was, dat, wie het eerst gekeurd en ingeschreven was, ook wel het eerst naar Duitsland zou worden afgevoerd.

Een mooi verhaal deed de ronde: Een student had zich ter keuring aangemeld en vooraf zijn lid met tandpasta ingesmeerd, daarmee de gedachte oproepend, dat hij in behandeling was wegens een of andere geslachtsziekte. Hij zou prompt zijn afgekeurd en naar huis gezonden!

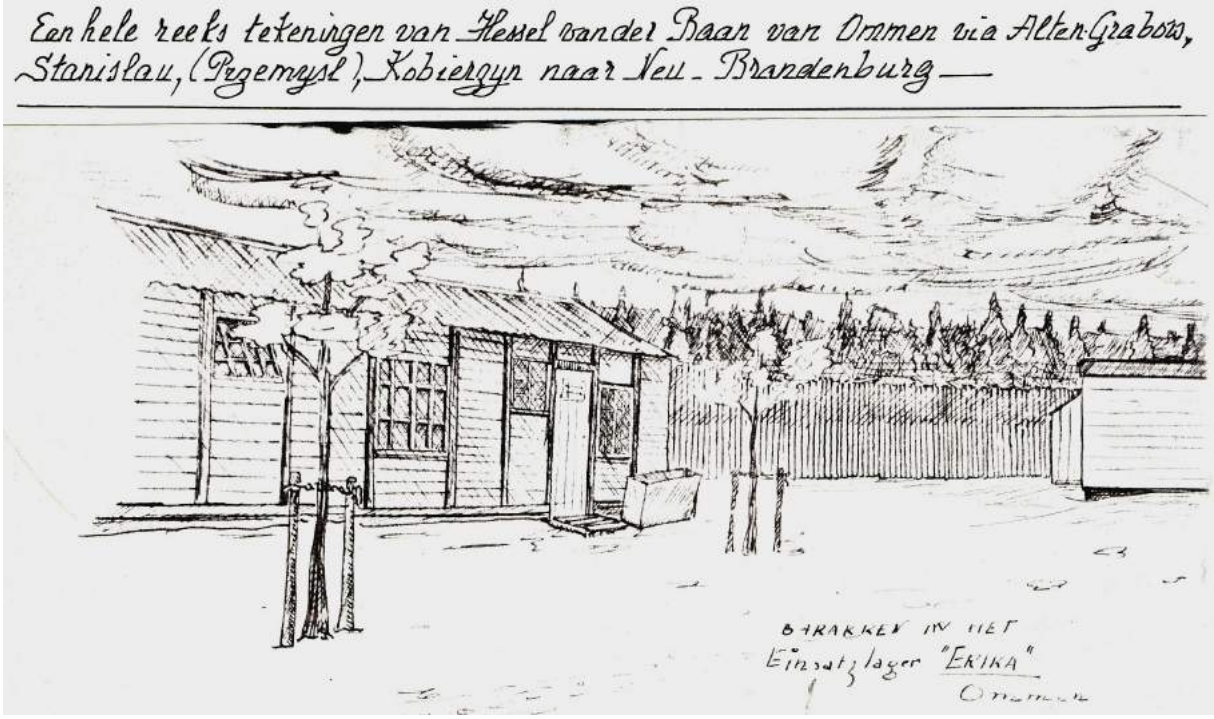

Ommen, kamp Erica

Zouden de Duitsers echt zo benauwd zijn geweest voor deze éne besmettingshaard?

Hoewel. Later bleek ons, dat de Duitsers panisch waren voor de klerenluis in verband met de via deze parasieten overgebrachte paratyfus.

Aardig is het om in dit verband te weten, dat DDT destijds wel al bij de Duitse wetenschap bekend was, maar voorlopig even was terzijde geschoven, ten gunste van ander onderzoek.

Een paar jaar later kon in Azië de opmars niet worden begonnen, zonder eerst te weten, hoe de malaria moest worden bestreden!

De ontvangst in elk gevangenkamp in Duitsland bestond steevast uit "Entlausung".

Met z'n allen samen onder de douche. De kleren werden in een hete-lucht kast ontsmet. Aardig was dan weer, dat mijn broek, waar een lederen zitvlak uit vaders uniformbroek opgenaaid zat, nooit aan deze behandeling is onderworpen, omdat het leer daar niet tegen bestand zou zijn!

In het algemeen was het leven hier in Ommen nu niet bepaald zó beroerd.

Het weer was aangenaam, zonnig.

Op veel plaatsen vonden openlucht voorstellinkjes plaats door amateur-artiesten van velerlei slag, die soms tot bijzonder goede prestaties kwamen.

Ik herinner me een student, die in pantomime een voorstelling gaf van een vlooientheater. Hij liet de denkbeeldige vlooien allerlei capriolen uithalen over lange denkbeeldige haren, die hij tussen zijn vingers vasthield. En dat alles heel kunstig, heel boeiend.

Natuurlijk raakte hij tot zijn schrik zijn vlo kwijt, maar hij vond hem al gauw terug in de nek van een der toeschouwers.

En dan: Ach, nee, het was zíjn vlo niet. Het was een vreemde en de wat beduusde toeschouwer kreeg zijn vlo dan ook prompt weer terug!

En dan de geruchten!

Ze tierden niet alleen welig, maar er werd ook vrolijk van gebruik gemaakt, misbruik, zo je wilt.

Zo liep iemand zenuwachtig en gehaast naar zijn tent om, zoals hij zei, een bord of pannetje te halen omdat bij de poort een ijscoman stond, die zijn hele ijsvoorraad stond uit te delen aan die arme, ongelukkige studenten. In de kortste keren zag je dan vele tientallen zich met enig recipiënt naar de poort haasten....., waar dan toch geen ijscoman te vinden was.

Een te lange rij van gegadigden voor het afhalen van de thee voor je kon je aardig inkorten en degenen, die voor jou stonden naar een andere rij laten oversteken, door luid te vragen of dit de rij was voor de diabetici, thee zonder suiker.

Dit werd door je maten dan prompt bevestigd en een hoeveelheid lieden, die vóór jou stonden, staken over naar de andere rij en je bent dus weer zelf een stuk eerder aan de beurt.

Er zijn blijkbaar omstandigheden waarin alles wordt geloofd. En je wordt nog bedankt ook voor de tip!

Achteraf zie ik deze grappen niet anders, dan als middelen om nare omstandigheden aan te kunnen.

Een van onze tentgenoten, Pie Pinckaers uit Maastricht, had er ook een handje van mensen bij de neus te nemen:

Zo onopvallend mogelijk gaat hij met zijn - overigens lege koffers - naar de ingang en speelt vanaf daar de rol van de pas aangekomene.

Hij werd onmiddellijk bestormd door een alsmaar groter wordende groep studenten, die van hem het allerlaatste nieuws willen horen. Als haast dodelijk vermoeid wegens zijn zo zware koffers brengt Pie nog met moeite eruit: "Ze zijn geland!!"

"Wie!!??"

"De geallieerden!!"

Groot gejuich natuurlijk.

“Waar zijn ze geland?"

Nog amechtiger brengt Pie eruit:" Bij Palermo"

Ja, dat wist hier eenieder al voor we van huis gingen en Pie kreeg wat flessen water over zijn hoofd uitgegoten!

Dit waren leuke dingen en ze tekenen de onbezorgde geest, die er heerste.

Het eten werd steevast voorafgegaan door een rauwe stem, die vooraf commandeerde: "Bidden, Godverdomme!"

Ook onze tegenstanders wilden blijkbaar hun geaardheid tonen!

In Ommen heb ik nog bij een stadgenoot, George Tripels mijn eerste tandheelkundige verrichting gepleegd. Zittend op de grond in onze tent, mijn rug gestut door een koffer lag de patiënt op zijn rug op de grond uitgestrekt met zijn hoofd op mijn schoot. Op deze wijze verkregen wij op eenvoudige wijze de juiste houding om deze operatie uit te voeren. Ik bracht bij hem een cementvulling aan, die langere tijd als noodvulling kon dienen.

Achteraf verwondert het mij, hoe je als vanzelf tot gemakkelijke en bruikbare oplossingen komt.

Ik posteerde mij op verschillende tijden vóór de barak, waar men zich ter registratie moest melden.

Mijn kleding was duidelijk herkenbaar, voor iedereen, die in militaire dienst was geweest en ik kreeg heel wat lieden, die wilden weten, wat mijn bedoeling was.

Ik wees erop, dat er voor militairen een keuze was tussen werken voor de Duitsers en krijgsgevangenschap.

Officieren mochten door de Duitsers volgens de conventie van Genève niet te werk gesteld worden; onderofficieren mochten alleen tot toezicht op werk worden verplicht; korporaals en soldaten mochten alleen buiten de frontzône te werk gesteld worden voor civiele doelen.

Aankondiging voor cabaretvoorstelling

Deze lezing gaf ik vele malen.

Ik moedigde eenieder aan zich voor krijgsgevangenschap te melden.

Soldaten en korporaals liet ik uiteraard vrij, want ik kon toch ook niemand garanderen, dat ze in krijgsgevangenschap beter af zouden zijn. Het was best mogelijk dat, diegenen, die gingen werken, vroeg of laat verlof zouden krijgen om naar huis te gaan of dat deze een betere vluchtmogelijkheid zouden hebben.

Al met al waren er zo 'n 70-tal mensen, waaronder zeven officieren, een eerste- en zes tweede luitenants die voor krijgsgevangenschap opteerden.

Een naamlijst van hen staat in de bijlage (Zie pagina 19 t/m 21).

Merkwaardig, eigenlijk dat zij niet al zelf op dit idee waren gekomen.

Hoewel. Het is niet onmogelijk, dat ook langs andere lijnen er al naar gestreefd was om deze opening naar krijgsgevangenschap te bieden.

Ik heb uiteraard niet alle militairen bereikt. Het is ook zeker, dat niet eenieder bereikt wilde worden.

Ik heb in mijn bezit het krijgsgevangen-relaas van een student, die óók in Ommen was, ook vaandrig was, maar die het beter vond om zich samen met zijn maat, eveneens een vaandrig, te melden voor werk. Het werk beviel hun niet en ze beriepen zich alsnog op hun militaire status. Ze hebben twee ellendige weken moeten doorstaan, vooraleer ze alsnog vies en vuil gekleed in hun burgerkleding bij ons in Altengrabow

terecht kwamen. Het had niet veel gescheeld, of hij had het er niet levend vanaf afgebracht! Dus ook dat kwam voor.

Mijn ervaring is, dat de Duitse militairen respect hadden voor collega's van andere landen. Politietroepen handelden maar net hoe het hun uitkwam.

Na een paar dagen werden wij zelfs in aparte tenten gelegerd en beschouwden wij ons als krijgsgevangenen met alle rechten van dien, wat wij daar dan ook voor hielden.

Als iedereen weer eens "in de ténté" moest, bleven wij doodgemoedereerd en een beetje uitdagend buiten rondlopen en de Koko's wisten dan ook weer niet goed, hoe ze met ons aan moesten

Ik meen, dat mijn broer Jan een paar dagen vóór ons militaire groepje uit Ommen was vertrokken. Vreemd genoeg is het juiste moment mij ontgaan of ontschoten.

Na enkele dagen kwam er een Duitser bij ons, die met ons wilde bespreken, wat er met ons moest gebeuren. Zelf wist hij het ook niet, wachtte alsmaar orders af ten aanzien van onze bestemming. Dacht, dat het misschien het beste was, dat wij ons maar weer naar huis begaven, daar we ons toch binnenkort moesten melden als reserve officier, hetgeen wij alleen maar ijverig konden beamen en uiteraard zeer verstandig vonden.

Het slot van het liedje was, dat er alsmaar geen nader bericht van Rauter binnenkwam en dat men ons ten slotte dan maar naar Amersfoort zond, waar intussen, het is nu zowat 10, 13 mei, de beroepsonderofficieren zich aan het melden waren.

Amersfoort

Ook na onze aankomst in Amersfoort is er nog moeite gedaan een nadere beslissing over ons lot te verkrijgen. Maar het duurde en duurde. Er kwam voor ons alsmaar geen nadere order af.

Intussen hadden we wel de gelegenheid gehad, ik meen per telefoon, om onze ouders te berichten, dat we in krijgsgevangenschap gingen en dus onze uniformen nodig hadden.

In de korte tijd, dat we in Amersfoort verbleven, was het daardoor een druk komen en gaan van ouders en verwanten, druk verwisselen van koffers en spullen, opnieuw afscheid nemen, zo druk allemaal, dat we ons achteraf realiseerden, dat het toen een koud kunstje zou zijn geweest om, ijverig zwaaiend en "Hou je goed!" roepend naar de

De lijst Ommen heb ik zelf samengesteld uit de mij voor en na bekende gegevens. *Bladzijden 19, 20/21*

volgnummer	*N(ederlander)*	*Lager*	*nummer kgf*	*naam*	*voornaam/ letter*	*geb. dat.*	*geb. plaats*	*rang*
				De 7 officieren				
1	N	XI A	105037	**de Meulder**	G.C.J.A.	19-03-1916	Rotterdam	**Tweede Luitenant**
2	N	XI A	105038	**Hornix**	J.M.M.	02-05-1914	Dordrecht	**Eerste Luitenant**
3	N	XI A	105039	**van der Werff**	T.F.	22-10-1917	Amsterdam	**Tweede Luitenant**
4	N	XI A	105040	**Oving**	H.E.	19-03-1916	Rotterdam	**Tweede Luitenant**
5	N	XI A	105041	**Kuenen**	C.B.	07-12-1915	Den Bosch	**Tweede Luitenant**
6	N	XI A	105042	**Swart**	Hajo	14-10-1915	Kendal (NOI)	**Tweede Luitenant**
7	N	XI A	105043	**Köhler**	J.	05-03-1912	Sprang-Capelle	**Tweede Luitenant**
				De Groep KOLE				
1	N	XI A	105024	**Das**	Henk	07-04-1919	Arnhem	Korporaal
2	N	XI A	105025	**Buschman**	Con	24-05-1920	Rotterdam	Korporaal
3	N	XI A	105026	**Dirkzwager**	C.	12-12-1917	Maassluis	Korporaal
4	N	XI A	105028	**te Groen**	Dick	22-05-2020		korporaal
5	N	XI A	105029	**Jongepirer**	Henk	05-12-1920	Den Helder	Korporaal
6	N	XI A	105030	**Pattist**	Hans	10-12-1919	Den Haag	Soldaat
7	N	XI A	105246	**Kramer**	Gé	12-04-1918	Den Haag	Korporaal
8	N	XI A	105250	**Blaauboer**	Wim	16-jan-20		
9	N	XI A	105253	**van Kralingen**	Frank A.J.	5-mei-20		korporaal
10	N	XI A	105257	**Post**	Piet J.J .	17-okt-18		sergeant
11	N	XI A	105271	**Kole**	Arie P.	15-oct-20		korporaal
12	N	XI A	105273	**Heirsch**	Wim H.	2-feb-20		**vaandrig**
13	N	XI A	105278	**Mahler**	Arnold	13-09-1918	Medan (NOI)	Korporaal
14	N	XI A		**Lindo**	Rob			

volgnummer	N(ederlander)	Lager	nummer kgf	naam	voornaam	geb.dat.	geb.plaats	voornaam vader	achternaam moeder
				De grote groep vaandrigs					
1	N	XI A	105027	**v STEENBERGEN**	Anne Datus	14-aug-15	Ned.Indie	Anne Datus	Gaade
2	N	XI A	105244	**REINDERS VOS**	Hendrik	23-sep-19	den Helder	Wietse Ertze	Reinders
3	N	XI A	105245	**HUPKENS**	Joannes	15-jan-18	Haarlem	Johannes	Rooyers
4	N	XI A	105247	**OVERWIJN**	Gerardus Josephus	23-mrt-17	Utrecht	Antonius Martinus	Kimel
5	N	XI A	105248	**HEIJBLOM**	Tom	13-sep-18	Dordrecht	Thomas	Boers
6	N	XI A	105249	**KLIJBERG**	Josephus Bernardus	24-nov-19	Waalwijk	Johannes	Stottelaar
7	N	XI A	105254	**KOOLHAAS**	Marius Jan	8-nov-18	A'dam	Marius Jan	v.d.Broek
8	N	XI A	105255	**ERNST**	Albert,Eduard,Gustafe	24-feb-19	Heerlen	Godwald Frederik	van Meerendonk
9	N	XI A	105256	**DEKKER**	Jan Huibert	7-mei-20	Wormerveer	Pieter Jan	fan de Stadt
10	N	XI A	105258	**GILAZENER**	Eduard Gustaf	2-sep-18	Rotterdam	Leonard	Sleicher
11	N	XI A	165259	**NIEUWENHUYS**	Antonie	18-jul-16	Hengelo	Willem H.	Stolle
12	N	XI A	105260	**RUYTEN**	Wilhelmus Aurelius	27-jul-19	Helmond	HenricusHubertus	Pinke
13	N	XI A	105263	**MAURER**	HenrinJacques	7-apr-14	Willem I	Henri Louis	de Nijs
14	N	XI A	105264	**BLONK**	Herman Pieter	13-apr-20	Utrecht	Ary	Henken
15	N	XI A	105265	**VERSTER**	Jan Louis	11-sep-18	Amsterdam	Frederik Louis	Eisenlöffel
16	N	XI A	105267	**BANGE**	Gerardus	11-sep-19	Haren	Petrus	de Groot
17	N	XI A	105268	**ter HORST**	Adolf Matthijs	20-dec-19	Schiedam	Adolf	Vogel
18	N	XI A	105270	**KUIPERS**	Antonius Henricus	12-nov-17	Borne	Egbertus G.	Tops
19	N	XI A	105274	**ZEEGERS**	Johannes Augustinus	14-apr-20	Hoofdplaat	Johannes F.	Martens
20	N	XI A	105275	**GMELIG MEILING**	Thomas John	10-mrt-14	Brandan	Johan Thomas	Raket
21	N	XI A	105276	**MULLER**	Jacobus	8-jun-18	Dordrecht	Willem	Berning
22	N	XI A	105277	**MULDER**	Herman W.	29oct18	Oldenzaal	Johannes	Schute
23	N	XI A	105279	**LEEUWENSTEIN**	Willem	11-sep-20	A'dam	Isaak	Vredendaal
24	N	XI A	105280	**van der BAAN**	Hessel Steffen	12-sep-18	Groningen	Jouke	Hillebrands
25	N	XI A	105281	**VISSER**	Hndrik, Martinus P.	11oct19	Alkmaar	Pieter	Langefeld
26	N	XI A	105282	**HOLTY**	Peter, A. E.	3-feb-19	Zierikzee	Herman E.J.	van Nieuwland
27	N	XI A	105283	**de GREEF**	Jan Jacob	26-mrt-10	NOI	Johannes J.	Vervloed
28	N	XI A	105284	**SMITS**	Doald Wytze	19-mrt-19	Amsterdam	Adrianus	Veenstra
29	N	XI A	105291	**van den BERG**	Cornelis J. H.	24-aug-19	Solo	Meno K.	Drewes
30	N	XI A	105292	**MANSVELD BECK**	Francois Balthasar	24-jul-17	Den Haag	Francois Balthasar	Tuit
31	N	XI A	106381	**van NOORD**	Jan	23-feb-19	Den Haag	Aren	Scheer
32	N	XI A	106564	**VERËLL**	Paulus	27-jul-17	Maarn	Pieter	v,d, Meer
33	N	XI A	106929	**van der VOO**	Josefus Johannes	7-feb-17	Bergen op Zoom	Willem	van Tilburg
34	N	XI A	107313	**MELIS**	Leonard Johannes	14-nov-19	den Helder	Leonard Johannes	Vermaat
35	N	XI A	107571	**van LIESHOUT**	Willem Frederik	1-mei-18	Rotterdam	Alphonsus,Antoniu	van Vrijbloemhofen
36	N	XI A	107572	**STOFBERG**	Pieter Martinus	10-apr-14	Den Haag	Johannes	Kwast
37	N	XI A	107573	**BOOGAARD**	Jan Karel	27-jul-14	Den Haag	Karel Willem	Gisselings
38	N	XI A	108143	**HAMBURGER**	Jozeph	29-apr-16	Amersfoort	Salomon	Hamburger
				3 o.off die niet mee mochten naar Stanislau					
1	N	XI A	105251	**Nieuwdorp**	Piet	29-sep-13			
2	N	XI A	105252	**Van Olmen**	HAN	13-jun-19			
3	N	Xi A	105262	**Leutcher**	Henk	2-mrt-04			
				Zwervers die ook niet mee mochten					
1	N	XI A	105644	**Van Leeuwen**	Kees G	2-aug-17	Jisp	Marines	de Vries
2	N	XI A	105645	**de Haan**	Kees	25-apr-17			
				Vraaglijst					
1	N	XI A	106026	**Krediet**	Piet	5-dec-19	Utrecht		
2	N		103232	**Toppinga**	Barend Pieter	13-feb-14			
3	N		98059	**Bijsterveld**	Rein	?			
4	N		?	**de Jong**	Harrie	?			
			105272	**Schalken**	Wim	21-06-17			

thuisadres	*rang*	*wapen*	*plaats/dat gevangenname*	*transp.n.Stan.*
				Am 26-7-43
Frau: C van Konijnenburg, Westplantsoen 119, Delft	Off.A.	SROLuA	10-mei-43	vom STALAG XI A
W.H. Vos Oranje, Nassaulaan 17 Amsterdam	Vaandrg PAG	13GB	6mei43 Ommen	versetzt nach
J. Hupkens, Koodteplaan 51, Heemstede	Off.A.	12 RI	6mei43 Ommen	STALAG 371
A.M.J. Overwijn-Kimmel, Gouderegenplein63 den Haag	vaandrig	Art	6mei43 Ommen	
Th. Heijblom, Park Leeuwenstein22 Voorburg	Off.A.	Reg Art	12-mei-43	
Fater: J.Klijberg, Ringbaanwest 149, Tilburg	Off.A.	LuA	13-mei-43	
Koolhaas M.J., Oranje Nassaulaan 81 II Amsterdam	Off.A.	W R	12-mei-43	
Pris de Lignestraat 15 Geleen	Off.A.	SROOBA	6-mei-43	
P. Dekker Jzn, Bloemcamplaan 35 Wassenaar	Off.A.	T-H c	12-mei-43	
L. Glazener, Rozenweglaan 41 Rotterdam	Off.A.	11 RMA	12-mei-43	
W.H.Nieuwenhuys, Grundelweg 28 Hengelo	Off.A.	2 RW	12-mei-43	
H.H. Ruyten, Zwartbroekplein 10, Roermond	Off.A.	Inf		
Muter: M.E. Maurer - de Nijs, 2de Schuytstraat 3 den Haag	Off.A.	SROBA	12-mei-43	
Fater: Dr. Blonk A. van Labekstraat 92 den Haag	Off.A.	2 RW	12-5-1943 Ommen	
F.L. Verster, Anna Pawlownalaan 27 Amsterdam	Off.A.	LuA	8-mei-43	
Fater: P.A. Bange, Park Leeuwenstein 51, Voorburg	Off.A.	H.R,t	12-mei-43	
Lange Nieuwstraat 2, Utrecht	Off.A.	Chem stud	12-mei-43	
E.G.Kuipers, Almeloschestraat 45, Borne	Off.A.	MVD	12-mei-43	
J.F.Zeegers, Korte Kerkstraat 18 Terneuzen	Off.A.	14 RI	8-mei-43	
Dt Bruin, Velserstraat 107b, Haarlem	Off.A.	Genie	6-mei-43	
W. Muller, Wolwevershaven 36 2, Dordrecht	Off.A.	SROML	7-mei-43	
J.H.Mulder Steenstraat 17 Oldenzaal	Off.A.	2 RW	8-mei-43	
I.Leeuwenstein, Vechtstraat 44 bs, A,dam	Off.A.	! II I R A	6mei43 Ommen	
J.v.d.Baan, Hohmanplein 12 B, Groningen	Off.A	LuA	12-mei-43	
Pietrer Visser, Emmastraat 1 Alkmaar	Off.A	SROML	12-mei-43	
E.J.H. Holty, Dam B 360 Zierikzee	Off.A	SROI	8-mei-43	
J. J. de Greef, Laan van Eik en Duinen210,den Haag	Off.A	SROML	12-mei-43	
A. Smits Statenlaan 12 Bussum	Off.A	SROML	3-6-1943 Amersfoort	
M. K. vd Berg, Oude Delft 52 Delft	Off.A	SROML	12-mei-43	
F. B. Mansveld Beck, Dennenweg 10, den Haag	Off.A	IRVA	7jun43 Amersfoort	
A van Noord Galileistraayt 136 den Haag	Off.A	Reg Jagers	12-mei-43	
Muter: A. Verell, Oude delft 184 Delft	Off.A	Jagers	12-mei-43	
J.L.J. van der Voo-van Loon, Antwerpsestraat 62, Bergen op Z.	Off.A	9 RI		
M.M.J.Melis-Vermaat, Loudonstr 11 deb Haag	Off.A	27 RI		
A.A.F.van Lieshout, Rotterdamseweg Overschie	Off.A	4 RI		
M.G.J.Stofberg de Fries, Staringkade 20 Voorburg	vaadrig	5 RI	18jun43 Amersf.	Am 26 jul 43
K.W. Boogaard, Zijllaan 23 Wassenaar	Off A	4 RI	15jun43 Amersf.	vom STALAG XI A
B.Dijkstra, Rubenstraat 35, Amersfoort	Off A	39 RI	28jun 43 Assen	verstzt nach STALAG 371
	sergeant			
	sergeant			
	sergeant			
Mutter:J.van Leeuwen,. Zandvoortsche laan 42 Heemstede	vaandrig	3 RI	6mei43 Amsterdam	
	vaandrig			
	sergeant			
	Sergeant SRO			

achterblijvers, met je ouders samen weer naar huis te gaan.

Maar ja. Daar zat op dat moment ook wel iets onlogisch in: Er was nog pas één week verstreken tussen onze aanmelding en deze dag. De onrust in het land zal nog wel niet geluwd zijn en de vraag was toch ook, of onze aanmelding wel al ergens geregistreerd was. Ons motief tot melding was dus nog volop van kracht: onze ouders niet blootstellen aan vergelding.

Maar goed, we kwamen niet eens op het idee.

Wie mij mijn verdere uniformstukken heeft gebracht en andere spullen mee heeft genomen naar huis, weet ik niet meer. Mijn vader of mijn oudste broer Hein, die wegens zijn baan bij het spoor vrij reizen had.

Ik geloof, dat ik er niet de minste behoefte aan had, iets mee terug te sturen.

Naderhand hebben we wel vernomen, dat vader naar Ommen is gereisd om te proberen of hij ons daar nog kon ontmoeten. Het was hem niet gelukt tot het kamp door te dringen. Dat moet hem heel erg hebben teleurgesteld, want gewoonlijk wist hij overal wel door te dringen, waar hij dat wilde met zijn charme en zijn onberispelijk Duitse taalgebruik.

In Amersfoort heb ik zoals eerder gemeld de gelegenheid wel nog te baat genomen om in onze geheime correspondentiecode een nuttige wijziging aan te brengen.

Intussen vertrokken vanuit Amersfoort regelmatig treinen richting oost.

Op transport in veewagens

In één van deze treinen, die alleen uit veewagens bestonden, werd ook onze groep verspreid over verschillende wagons ingeladen.
Ik bevond mij in een wagon met vooral marinemensen, onder andere

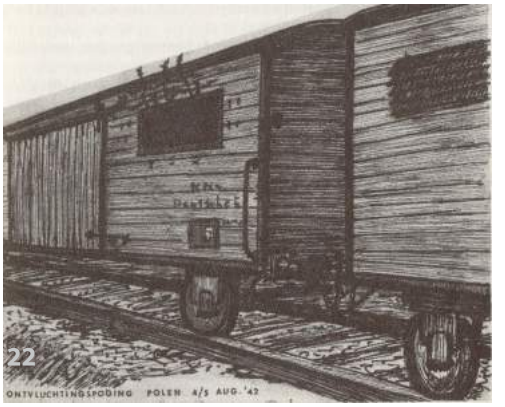

een matroos. Nu dacht ik, dat dit van huis uit een nogal ruig volkje was met weinig gêne.
Vergeet het maar.

Genoemde matroos had al dra de behoefte zijn blaas te ontlasten. Hij had daartoe al verschillende pogingen ondernomen boven de ton, maar vergeefs. De wetenschap, dat vele anderen zijn verrichtingen konden waarnemen, maakte hem het lozen onmogelijk. Een en ander verwekte natuurlijk de nodige hilariteit en dat maakte de nood nog nijpender.

Maar de verlossing was nabij.

Iemand kwam op het idee om met koffers een "groene" te bouwen.

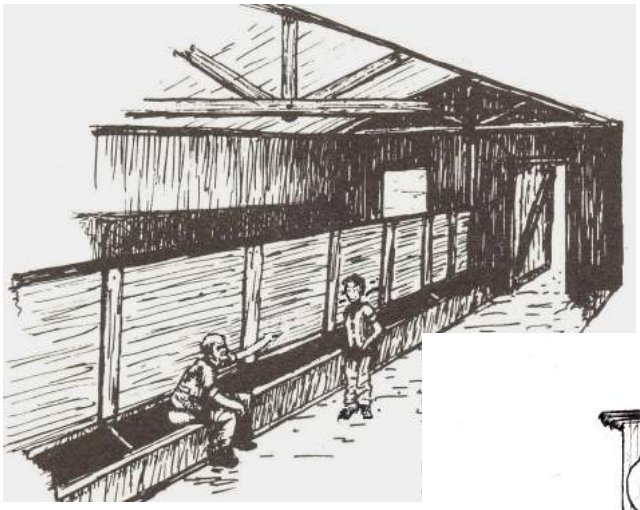

Deze toiletten stonden in alle kampen van het "Herrenreich"
Daar de officieren in burgerkleding waren gevangen genomen konden zij elkaars rangen niet onderkennen.
De zittende oudere vraagt de jongere naar zijn rang. Antwoord: "Tweede luitenant". Respons: "Zes plaatsen verderop".

Een ieder hielp even mee en de matroos was geholpen!

Zo zie je: Als je samen even voor elkaar klaar staat is menig ongemak snel verholpen.

Altengrabow

Het einde van de reis was Altengrabow, nabij Maagdenburg. Voorheen een groot landgoed, sinds meerdere jaren in gebruik als artillerieschietkamp. Bereden artillerie, wel te verstaan. Zoiets als bij ons Oldenbroek.

Juist als alle andere gevangenkampen in Duitsland, had ook dit kamp een eigen spoorwegaansluiting.

Een aantal foto's van het spoor waarover wij hier aankwamen, heb ik hier ingevoegd. Dat zal ik later nog wel eens doen.

Het spoor bij Altengrabow: the middle of nowhere

Dit spoor kent geen station. Wij gíngen dan ook eigenlijk nergens heen. We werden weggebracht. Echt wèg. Weg van alles. We zijn niet ergens naar tóe gegaan. Nee eenvoudigweg weggebracht! Afgevoerd!

We waren nu nergens. Je kunt zeggen: We waren er niet meer.

Voor dat alles staan deze lege rails. Rails, die naar niets leidden. Wij zijn naar niets heengegaan. We zijn een paar jaar in niets geweest. Waren wij ook niets?

Stalag XI A., een stamlager dus.

Onafzienbaar groot. Vele paardenstallen, veel manschap-onderkomens. De oude villa als officierscasino met nog wat hoogbouw in het centrum. Dit stamlager had, heb ik later vernomen, meer dan 1600 sublagers!

Wij werden in het zogeheten Vorlager gelegerd, in paardenstallen.

We vonden hier onze studentengroep terug.

Al meteen na aankomst moesten we aantreden op een groot aangrenzend terrein en werden we verdeeld in groepen van ca. 200 man.

Er werd gevraagd, wie er Duits verstond. Geen enkele student meldde zich.

De bedoeling was om uit de aanmelders compagnie-"Führers" aan te wijzen.

Een Wachtmeester der cavalerie uit Breda meldde zich aan. Waarom wordt later duidelijk. Het was een zwarthandelaar met een goede neus voor alles waar voordeel te behalen was.

Ook werden er bijzondere bekwaamheden opgevraagd o.a. tandartsen. Men drong er bij mij op aan om mij te melden. Ik had daar weinig zin in. Ik had me immers aan werk willen onttrekken. De overweging, dat de Nederlanders liever door een landgenoot zouden willen worden behandeld, gaf de doorslag. De taal alleen al zou moeilijkheden kunnen geven. Ik heb mij beschikbaar gesteld en werd zo de Nederlandse tandarts in Altengrabow.

Voormalig landgoed in de buurt van Alyengrabow

Na dit appèl betrokken we onze plaatsen in de aan onze compagnie toegewezen paardenstal.

Ons deel van het "Vorlager" bestond uit een drietal stallen, van de rest van het kamp gescheiden door hoge afscheidingen van prikkeldraad.

Elke stal was verdeeld in twee grote ruimten met daartussen een soort portaal met tegenover elkaar twee grote schuurpoorten als ingang.

Ik meen, dat er ook aan de uiteinden nog wat aparte ruimte was voor bijzondere doeleinden.

Onze officieren werden netjes apart in zo'n "kop-ruimte" gelegerd.

In de eigenlijke stallen waren op de plaats waar voorheen de paarden stonden drie-hoog plankiers getimmerd. Op deze plankiers lagen kranten matrassen. Een dun laagje kranten tussen jute. Gewoon hard dus. Hooguit wat isolerend. Ieder had ongeveer 40 cm ruimte in de breedte.

Als iedere stalhelft 15 meter lang was, konden er per hele stal ten minste 400 man opgeborgen worden!

Ik dacht, dat er binnen ons deel van het kamp, dat apart met prikkeldraad was omheind, minstens drie van deze stallen stonden.

De middenruimte bleef vrij om eventueel tafels en banken te plaatsen, welke meubels hier echter ontbraken.

Het is zaak om als je een nieuwe slaapplaats moet uitzoeken, niet lang

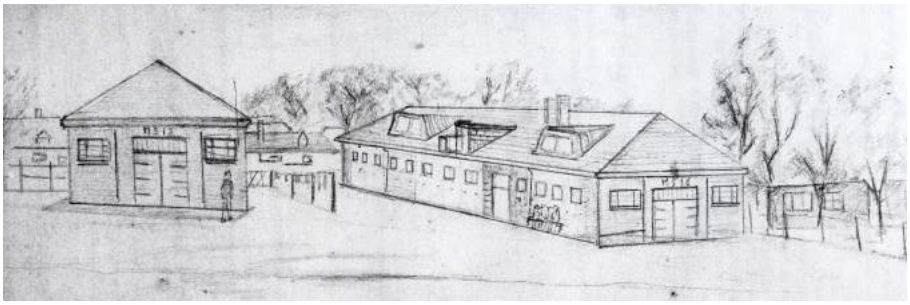

De paardenstallen van Altengrabow

te aarzelen, maar met de groep, die je bij elkaar wilt houden, snel en beslist uit te maken, wat de meest gunstige vestigingsplek is.

Het lukte ons op één uiteinde van het getimmerte de hele groep bij elkaar te houden in drie lagen.

Zelf zocht ik een plek op de bovenste plank, dan had je de meeste ruimte om rechtop te kunnen zitten. Je richt je daar in en maakt voor zover nog nodig kennis met de mensen om je heen. Daarmee werd als vanzelf de grondslag gelegd voor onze eerste "kongsi van zeven".

Een kongsi is een vast verband van enkele mensen, die voornemens zijn om alles wat je overkomt gezamenlijk te beleven, elkaar te steunen en te helpen, je zou kunnen zeggen een soort gezinsvervangend verband tussen krijgsgevangenen. De meeste mensen van onze groep zaten voor en na in zo 'n kongsi, meest van drie of vier man. Ook een aantal vaste paren. Ook zonder hiervan iets verkeerds te denken. Ofschoon....., maar dat komt pas later.

Zonder deze verbindingen is het erg moeilijk om de jaren in gevangenschap goed door te komen, zowel geestelijk als lichamelijk.

In elke stalhelft was een compagnie gelegerd.

Verder stond er op ons terrein nog een bouwsel, door ons "De Balkan" genoemd, plaats waar je staande of gezeten in of op een lange rij je behoeften kon doen. Naar verluid werden deze gelegenheden ook gebruikt om medegevangenen in te gooien, die zich misdragen hadden tegen eigen kameraden, dit bij gebrek aan overige strafmaatregelen!

Tijdens een rondwandeling over het overigens nogal beperkte terrein trof ik twee sergeanten 1ste klasse aan, die te Breda op de SROI de begeleiders waren geweest van mijn klasse T 26, de sgtn 1 de Groot en Kluvers.

Ze waren al enige dagen voor ons hier aangekomen en waren al zo hongerig, dat ze blij waren, dat ik nog niet aan mijn Duitse kuch toe was.

Ze waren niet te beroerd, om mij een stuk van mijn broodrantsoen af

te troggelen. Van mij wat zot om daar op in te gaan. Dat weet je echter pas later als je zelf ook aan de honger toe bent.

Intussen werden we die eerste dagen gekeurd, ingeënt, geregistreerd, kregen we een nummer, ik 105260, dat nummer vergeet je levenslang niet meer, en werd gefotografeerd als een boef, met het nummer voor je buik.

Onze studentengroep lag in zijn geheel bij elkaar, in dezelfde stal. Alleen de officieren lagen dus apart en wel zo, dat wij hen niet altijd vrij konden bereiken, dus buiten onze meest enge omrastering.

After dinner rust
van Herman Blonk

Gedurende de hele nacht was er een komen en gaan van lieden, die het toilet moesten opzoeken. Door de stelselmatige ondervoeding, verloor eenieder aan gewicht en daar de mens nu eenmaal voor 70% uit water bestaat, is de vochtafvoer enorm. Het water, dat je extra toevoert kan het lichaam niet vasthouden. Veel bewoners van de stal zijn marinemensen en die hebben allemaal een paar zware Hollandse klompen bij zich. Dat geeft dus een voortdurend geklos van die klompen, gepiep en slaan en gerammel van deuren en poorten.

De zeven officieren zijn al spoedig afgevoerd naar Stanislau, waar in die tijd de beroepsofficieren, die op 10 mei 1942 waren verrast met krijgsgevangenschap, zich bevonden. Stanislau, waar ook wij later enige dagen terecht zouden komen ligt iets zuid van Lemberg (Lwow), in het uiterste zuid-oosten van Polen, nu Oekraïens, Staro-Frankovsk.

Weg rust
met bedden in drie
lagen bovenelkaar

Teneinde overal, waar dat nodig was om allerlei interne kwesties te regelen, maar ook om zo nodig zaken met de Duitsers te bespreken, die onze groep bijzonder aangingen, kozen we een vertegenwoordiger, Anton Nieuwenhuis, een chemisch student, en lid van onze kongsi-zeven.

Er waren opvallend veel chemici in onze studentengroep. Slechts één medisch student. Later kwam er nog een tweede bij, één veterinair, 4e of 5e jaars, die naderhand het (mensen-)

Deze lijsten van kampen heb ik te Bergen-Belzen gekregen.

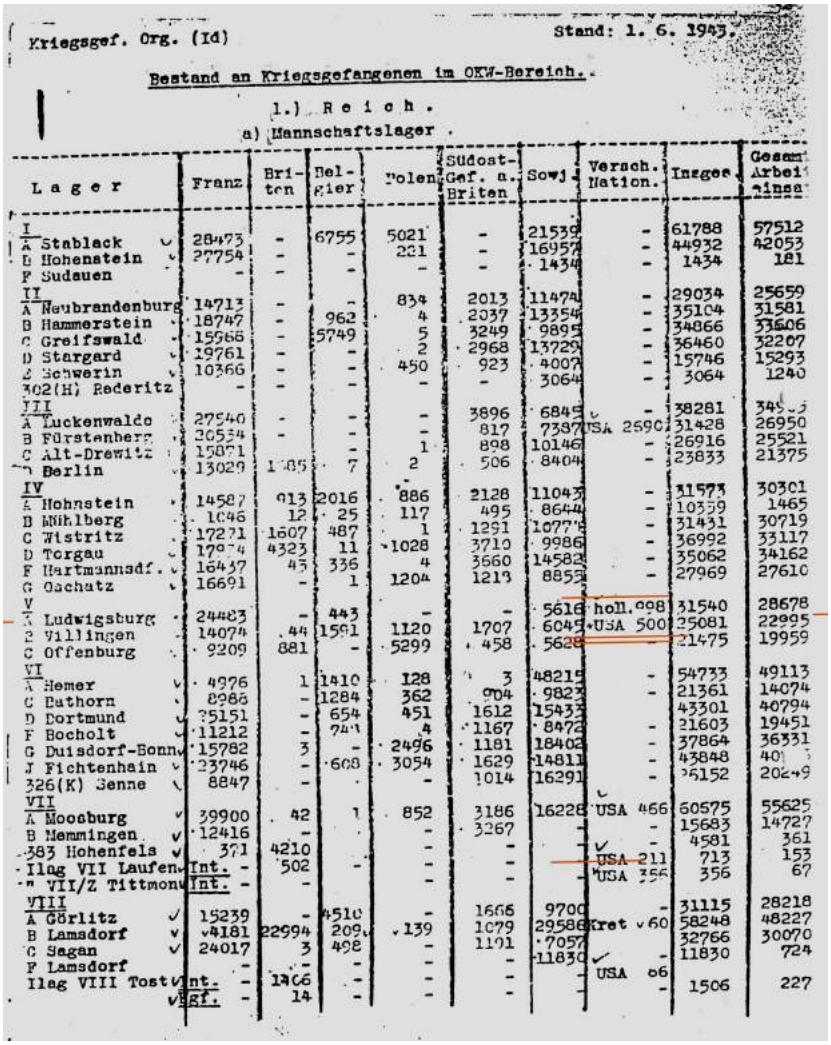

Kriegsgef. Org. (Id) Stand: 1. 6. 1943.

Bestand an Kriegsgefangenen im OKW-Bereich.

1.) Reich.

a) Mannschaftslager.

Lager	Franz	Briten	Belgier	Polen	Südost-Gef. a. Briten	Sowj	Versch. Nation.	Insges	Gesamt Arbeitseinsa
I									
A Stablack	28473	-	6755	5021	-	21539	-	61788	57512
B Hohenstein	27754	-	-	221	-	16957	-	44932	42053
F Sudauen	-	-	-	-	-	1434	-	1434	181
II									
A Neubrandenburg	14713	-	-	834	2013	11474	-	29034	25659
B Hammerstein	18747	-	962	4	2037	13354	-	35104	31581
C Greifswald	15966	-	5749	5	3249	9895	-	34866	33606
D Stargard	19761	-	-	2	2968	13729	-	36460	32207
E Schwerin	10366	-	-	450	923	4002	-	15746	15293
302(H) Rederitz	-	-	-	-	-	3064	-	3064	1240
III									
A Luckenwalde	27540	-	-	-	3896	6845	-	38281	34[illegible]
B Fürstenberg	20534	-	-	-	817	7387	USA 2590	31428	26950
C Alt-Drewitz	15871		-	1	898	10146	-	26916	25521
D Berlin	13029	1185	7	2	506	8404	-	23833	21375
IV									
A Hohnstein	14587	913	2016	886	2128	11043	-	31573	30301
B Mühlberg	1046	12	25	117	495	8644	-	10339	1465
C Wistritz	17271	1607	487	1	1291	10775	-	31431	30719
D Torgau	17974	4323	11	1028	3710	9986	-	36992	33117
F Hartmannsdf.	16437	43	336	4	3660	14582	-	35062	34162
G Oschatz	16691	-	1	1204	1213	8853	-	27969	27610
V									
A Ludwigsburg	24483	-	443	-	-	5616	holl. 998	31540	28678
B Villingen	14074	44	1591	1120	1707	6045	USA 500	25081	22995
C Offenburg	9209	881	-	5299	458	5628	-	21475	19959
VI									
A Hemer	4976	1	1410	128	3	48215	-	54733	49113
C Bathorn	8988	-	1284	362	904	9823	-	21361	14074
D Dortmund	35151	-	654	451	1612	15433		43301	40794
F Bocholt	11212	-	741	4	1167	8472	-	21603	19451
G Duisdorf-Bonn	15782	3	-	2496	1181	18402	-	37864	36331
J Fichtenhain	23746	-	608	3054	1629	14811	-	43848	40[illegible]
326(K) Senne	8847	-	-	-	1014	16291	-	26152	20249
VII									
A Moosburg	39900	42	1	852	3186	16228	USA 466	60575	55625
B Memmingen	12416	-	-	-	3267	-	-	15683	14727
383 Hohenfels	371	4210		-	-	-	-	4581	361
Ilag VII Laufen	Int. -	502	-	-	-	-	USA 211	713	153
" VII/Z Tittmoning	Int. -	-		-	-	-	USA 356	356	67
VIII									
A Görlitz	15239	-	4510	-	1666	9700	-	31115	28218
B Lamsdorf	4181	22994	209	139	1079	29586	Kret 60	58248	48227
C Sagan	24017	3	498	-	1191	7057	-	32766	30070
F Lamsdorf	-	-	-	-	-	11830	-	11830	724
Ilag VIII Tost	Int. -	1406	-	-	-	-	USA 66	1506	227
	Bgf. -	14	-	-	-	-	-		

ziekenrapport zou houden, één tandenpik, dat was dus ik, veel TH-ers van Delft, en enkele Wageningers en economen, verder een mengelmoesje. Geen talenmensen, meen ik.

Militair gezien: 16 vaandrigs en kornetten, en verder sergeant- en korporaal-leerlingen van SRO's (school reserve officier), drie dienstplichtige sergeanten, die, omdat ze niet voor officier in opleiding waren, in Altengrabow moesten achterblijven, toen wij in juli naar Stanislau werden overgeplaatst, en tenslotte één soldaat van de TH-compagnie. Deze laatste is wel al die tijd in krijgsgevangenschap bij onze groep gebleven, omdat hij zichzelf telkens, als er enig gevaar van scheiding dreigde, promoveerde: eerst tot sergeant en later tot vaandrig. Brutaal, misschien riskant, in elk geval met goed gevolg.

Achteraf heb ik spijt, dat ik niet een hoeveelheid sergeant- en vaandriginsignes bij mij had, om iedereen te beschermen tegen tewerkstelling middels een valse promotie.

Voor en na werden grote groepen uit ons Vorlager afgevoerd naar andere kampen, werkkampen waarschijnlijk. Ook van onze studentengroep werden bij die transporten enige korporaal-leerlingen ingedeeld en verdwenen dus uit ons zicht.

(Van één van hen, Aart Kole, heb ik vele jaren later een uitgebreid verslag van zijn nare belevenissen gekregen, waaruit je kunt opmaken, dat óns heel veel ellende is bespaard gebleven.)

De officieren waren al eerder vertrokken en zo waren we uiteindelijk nog met zo 'n 35 man over.

Met de al eerder genoemde wachtmeester Groen waren er voor en na wat strubbelingen. Het bleek alras dat hij in Breda een gerenommeerd zwarthandelaar was. Wat zijn praktijken in het kamp inhielden, merkten wij al spoedig.

Het kamp werd leger. Van hen, die achterbleven werden nieuwe compagnieën gevormd. Onze studentengroep werd in Groens

De stafkaart heb ik in Altengrabow in het museum gekregen.

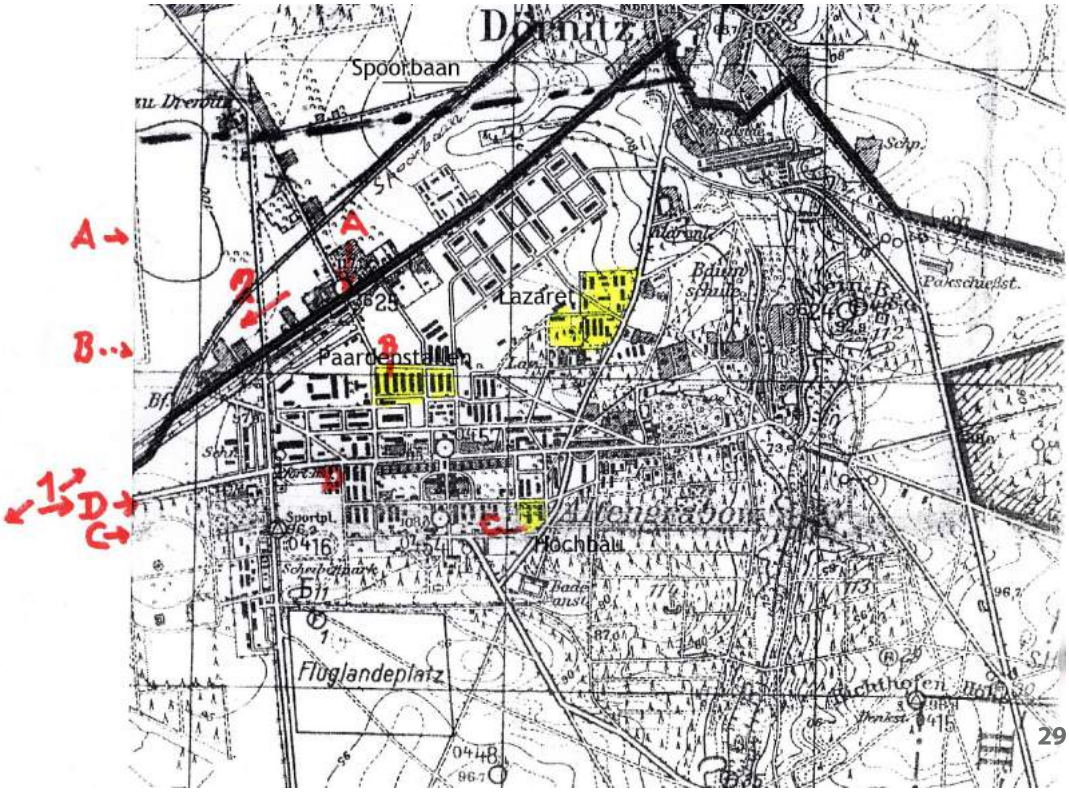

Een lijst met kampen en hun bezetting. Onder Altengrabow 638 Hollanders. Het doet mij deugd, dat, als ik daar niet was geweest er maar 637 zouden genoteerd zijn. Ik sta daar dus op! Deze lijst heb ik in Bergen-Belsen gekregen

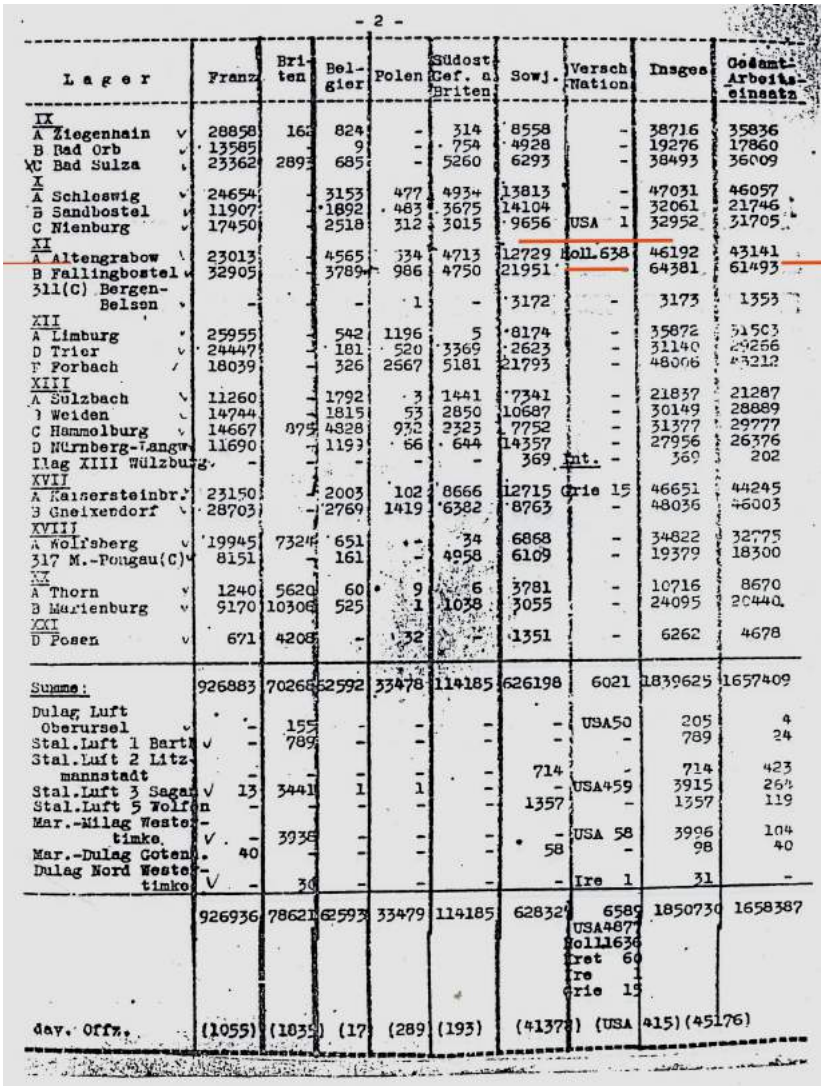

- 2 -

Lager	Franz.	Briten	Belgier	Polen	Südost Gef. a. Briten	Sowj.	Versch. Nation	Insges.	Gesamt-Arbeitseinsatz
IX									
A Ziegenhain	28858	162	824	-	314	8558	-	38716	35836
B Bad Orb	13585	-	9	-	754	4928	-	19276	17860
C Bad Sulza	23362	289	685	-	5260	6293	-	38493	36009
X									
A Schleswig	24654	-	3153	477	4934	13813	-	47031	46057
B Sandbostel	11907	-	1892	483	3675	14104	-	32061	21746
C Nienburg	17450	-	2518	312	3015	9656	USA 1	32952	31705
XI									
A Altengrabow	23013	-	4565	334	4713	12729	Holl. 638	46192	43141
B Fallingbostel	32905	-	3789	986	4750	21951	-	64381	61493
311(C) Bergen-Belsen	-	-	-	1	-	3172	-	3173	1353
XII									
A Limburg	25955	-	542	1196	5	8174	-	35872	31503
D Trier	24447	-	181	520	3369	2623	-	31140	29266
F Forbach	18039	-	326	2567	5181	21793	-	48006	43212
XIII									
A Sulzbach	11260	-	1792	3	1441	7341	-	21837	21287
B Weiden	14744	-	1815	53	2850	10687	-	30149	28889
C Hammolburg	14667	875	4828	932	2323	7752	-	31377	29777
D Nürnberg-Langw	11690	-	1193	66	644	14357	-	27956	26376
Ilag XIII Wülzburg	-	-	-	-	-	369	Int. -	369	202
XVII									
A Kaisersteinbr.	23150	-	2003	102	8666	12715	Grie 15	46651	44245
B Gneixendorf	28703	-	2769	1419	6382	8763	-	48036	46003
XVIII									
A Wolfsberg	19945	7324	651	-	34	6868	-	34822	32775
317 M.-Pongau(C)	8151	-	161	-	4958	6109	-	19379	18300
XX									
A Thorn	1240	5620	60	9	6	3781	-	10716	8670
B Marienburg	9170	10306	525	1	1038	3055	-	24095	20440
XXI									
D Posen	671	4208	-	32	-	1351	-	6262	4678
Summe:	926883	70268	52592	33478	114185	626198	6021	1839625	1657409
Dulag Luft Oberursel	-	155	-	-	-	-	USA 50	205	4
Stal.Luft 1 Barth	-	789	-	-	-	-	-	789	24
Stal.Luft 2 Litzmannstadt	-	-	-	-	-	714	-	714	423
Stal.Luft 3 Sagan	13	3441	1	1	-	-	USA 459	3915	264
Stal.Luft 5 Wolfen	-	-	-	-	-	1357	-	1357	119
Mar.-Milag Westertimke	-	3936	-	-	-	-	USA 58	3996	104
Mar.-Dulag Gotenh.	40	-	-	-	-	58	-	98	40
Dulag Nord Westertimke	-	30	-	-	-	-	Ire 1	31	-
	926936	78621	52593	33479	114185	628324	6589 USA 4877 Holl 1636 Bret 60 Ire 1 Grie 15	1850730	1658387
dav. Off.	(1055)	(1035)	(17)	(289)	(193)	(41378)	(USA 415)	(45176)	

Groenscompagnie ingedeeld en daarom verhuisden we dus naar zijn paardenstal.

De Wm Groen was daar dus nog steeds kamp "Führer". Op een goede dag was ook ik ingedeeld bij de zogenaamde keukenploeg, dus bij de groep, die onder geleide van Groen naar de keuken ging om daar het dagrantsoen brood voor de compagnie in ontvangst te nemen. We zagen meteen, dat het aantal broden groter was, dan waarop we, naar wij meenden, recht hadden. Iemand was nog zo stom om daar tegen de kok een opmerking over te maken, maar dat werd door mij gauw onderdrukt en had geen verdere uitwerking.

Onderweg zei Groen tegen mij, dat hij met de kok een handeltje had

gedreven, dat dit extra brood dus van hem was. Nou kan dat allemaal wel waar zijn, maar zo goedgelovig ben ik nou toch ook niet, dat ik wel besef, dat dit handeltje dan gaat ten koste van de andere gevangenen.

De kok kon toch, mag men geredelijk aannemen niet over meer brood beschikken, dan de sterkte aangaf, de hoeveelheid, die de gevangenen dus ook toekwam en dan ook over hen állen moest worden verdeeld.

Groen kon hoog of laag springen en hij wrong zich dan ook in vele bochten. Maar wíj waren de keukenploeg en wíj verdeelden alle ontvangen brood over álle leden van de compagnie.

Ieder had die dag een welkom extraatje!

Maar wat moest er nu met Groen gebeuren?
Zo'n man, die bereid is zich ten koste van zijn medegevangenen te verrijken, kan, mag toch niet in functie blijven. Eigenlijk moet die het kamp worden uitgewerkt.

Binnen onze studentengroep hebben we dit besproken.

Zelf heb ik me er sterk voor gemaakt, om hem door de Duitsers het kamp uit te doen halen, ongeacht wat ze verder ook met hem zouden doen. Anderen waren van mening dat je dat niet kon maken met een landgenoot. Hij zou wel eens geëxecuteerd kunnen worden! Mijn verweer: Nou en?

Als hij tussen de andere gevangenen bleef zitten, zou hij waarschijnlijk van een volgende

Personalkarte, Stamlager XIA

Personalkarte I: Personelle Angaben
Kriegsgefangenen-Stammlager: Stalag XIA
Nr. 105260
Name: Roeten
Vorname: Wilhelmus, Antonius
Geburtstag und -ort: Heinzent 25-7-
Religion: R.K.
Vorname des Vaters: Henricus, Hubertus
Familienname der Mutter: Pinke
Staatsangehörigkeit: Nederlander
Dienstgrad: Vaandrigsonderofficier
Truppenteil: Infanterie-Regiment
Stammlager: Stalag XIA
Beruf-Gr.: 28
Lichtbild
Nähere Personaldeschreibung
Besondere Kennzeichen:
Name und Anschrift der zu benachrichtigenden Person in der Heimat des Kriegsgefangenen
Heer Roeten Vader
Kuurtebroekstein 10
Roermond.
Bemerkungen

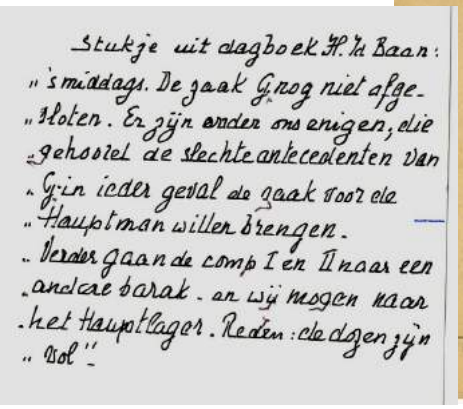
Stukje uit dagboek H. ta Baan:
„ 's middags. De zaak G. nog niet afge-
„ sloten. Er zijn onder ons enigen, die
„ gehoord de slechte antecedenten van
„ G. in ieder geval de zaak voor de
„ Hauptman willen brengen.
„ Verder gaan de comp I en II naar een
„ andere barak. en wij mogen naar
„ het Hauptlager. Reden: de dagen zijn
„ vol".

gelegenheid weer gebruik maken om zich ten koste van medegevangenen te bevoordelen. Dat zou onder omstandigheden voor de benadeelden best wel eens een zaak van dood of leven kunnen zijn. Dus wat was mij nou zijn leven waard?

De discussies verliepen zeer heftig. Ten slotte werd er gestemd.

Ik verloor.

Het enige resultaat was, dat Groen geen compagnies-"'Führer" meer was, en wij verder in een zekere animositeit met de beroeps-onderofficieren verder leefden. Het was er immers een van hen, die wij aan de Duitsers hadden willen uitleveren...

Een schrift doet dienst als patientenboek. En àchter in het patiëntenboek de bewoners van kamer 7 in de Hochbau.

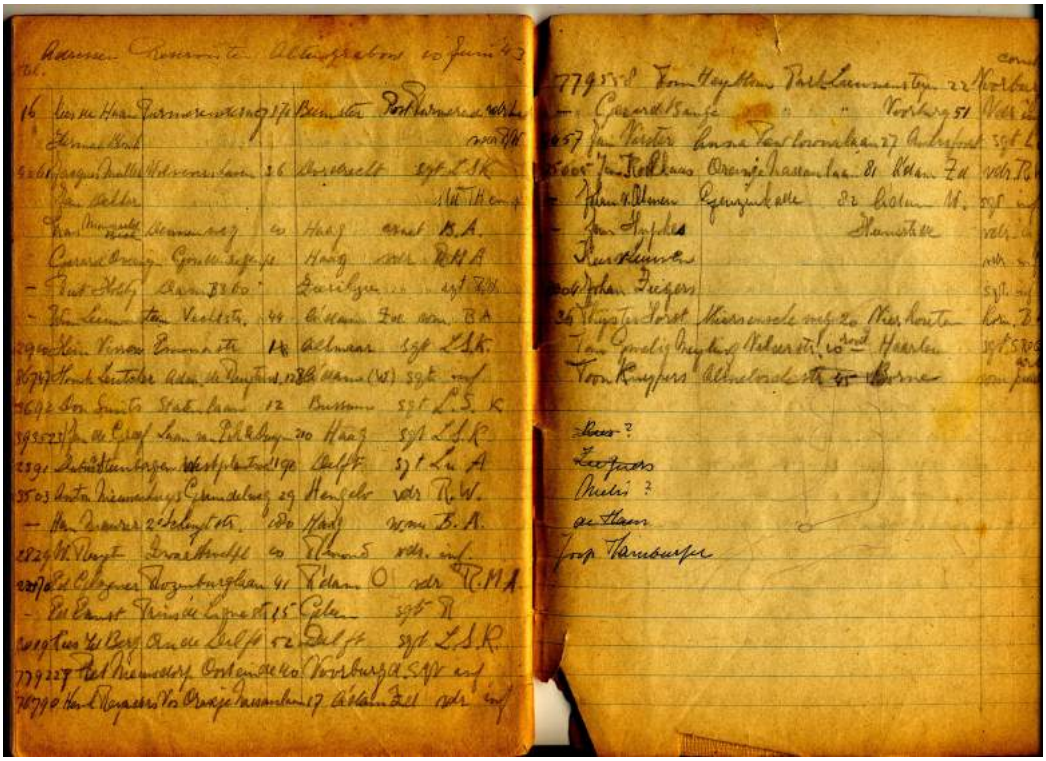

Hochbau

Kort daarna verhuisde het laatste deel van de bezetting van het Vorlager naar een z.g. Hochbau een twee verdiepingen hoog, voormalig manschappenverblijf, een eind dieper het kamp in.

Ik heb daar in 1998, bij een bezoek aan het kamp, foto's van genomen, zowel binnen als buiten.

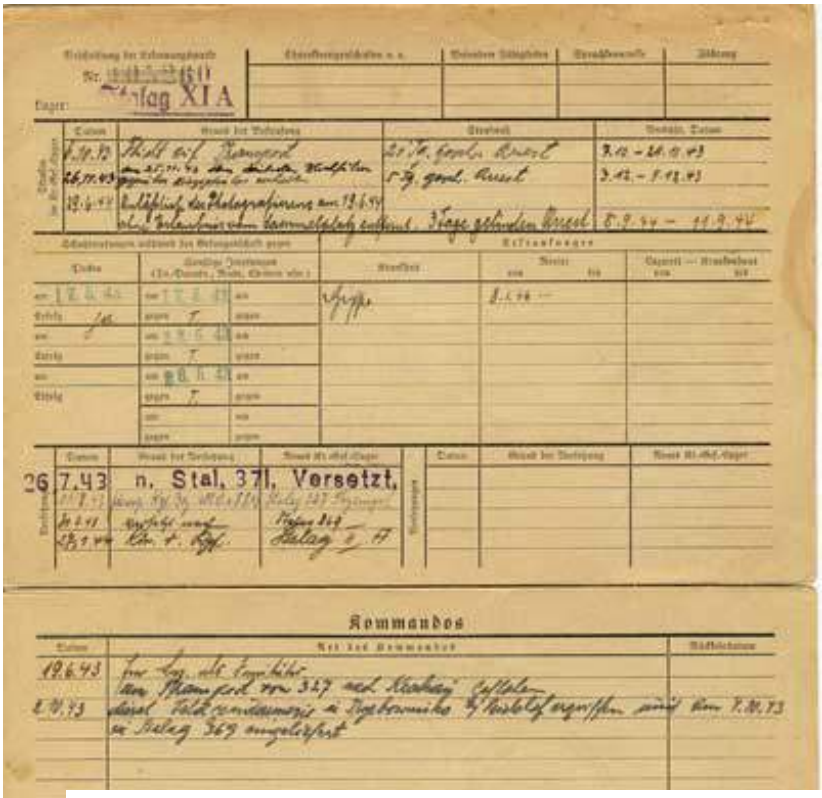

Aantekeningen op de achterkant van de Duitse "Kartei"-kaart.

105260
Stalag XI A
6.10.43 Flücht aus Transport 21 Tg Gesch.(ärftes) Arrest 7-10 __ 28.10.43
26.11.43 Am 25.11.43 dem deutchen Blockführer
Gegenüber disziplinlos verhalten 5 Tg Gesch. Arrest 3.12 –- 8.12.43
29.6.44 Anlässlich de Photografierens am b19.6.44
Ohne Erlaubnis vom sammelplstz entfernt. 3 Tg gelinden Arrest 8.9.44—11.9.44

ziekte ziekenzaal
inentingen
griep 3 – 1 – 44

datum verplaatsing Nieuw KGF Lager

26.7.43 naar Stal 371 Verplaatst
11.8.43 ? ? ? v.8.8.43 Stalag 327 Przemsysl
30.9.43 verzetzt nach Stalag 369
27.1.44 ? ? ? Stalag II A

19.6.43 Im Laz. Als sanitäter
Am Transport von 327 nach Krakau geflohen
2.10,43 durch Feldgendarmerie in Trzebownisko ? Reichshof ergriffen und am 4.10.43
Im Stalag 369 eingeliefert

Behalve onze studentengroep werden daar een 60-tal marinemensen en een ongeveer even grote groep Landmacht-mensen ondergebracht. Het geheel onder leiding van sergeant-majoor Vos van de mariniers, ook een lekkere jongen met een verleden! Deze trouwe vaderlander heeft, dat werd eerst veel later uitgevist, deel uitgemaakt van de "Organisation Tott", een Duits staatsbouwbedrijf voor vooral verdedigingswerken.

Merkwaardig is toch wat soort lieden zich in dit soort omstandigheden steeds in de voorste gelederen dringen, om daar enig baantje, waar invloed aan kleeft, te bemachtigen!

Tandarts-praktijk

Intussen was ik, mijn geroepen zijn tot tandarts nu letterlijk volgend, regelmatig met een colonne gegadigden naar het zgn. lazaret gegaan. Volgens mijn patiëntenboek, waarin ik naam en nummer van iedere gegadigde moest noteren, zodat er enig appel kon worden gehouden, ben ik begonnen op 18 mei en heb dat 2 of 3 maal per week, soms onderbroken, voortgezet tot 22 juli, bijna tot de dag van ons vertrek naar Stanislau.

Gegadigden zeg ik en dat is letterlijk, want het was telkens een groot gedrang. Iedereen wou wel mee en dat niet om de bijzondere gezegendheid van mijn handen, maar meer vanwege de handel die er in dat lazaret was te plegen met de daar aanwezige Fransen, Belgen, Polen en Serven, die allemaal rijk waren vergeleken met ons, omdat zij voedselpakketten kregen, waar wij van verstoken waren. Wij daarentegen waren doorgaans rijkelijk voorzien van kleding, pullovers, sokken, ondergoed. Wij waren immers niet van enig slagveld, maar van huis uit vertrokken. En er gaat wat in een marinierskist! Ze hebben er enorm mee moeten sjouwen, die kerels, om die loeders van koffers mee te nemen, maar hier bracht het rendement op!

In het lazaret werden de patiënten de wachtkamer ingedreven, waar onmiddellijk het raam werd geopend en de handel kon beginnen. Eenmaal, wat gewend, bleven ze niet meer in de wachtkamer zitten, maar sprongen door het raam naar buiten en zwierven door het hele lazaret rond op zoek naar de beste handel.

Ik herinner me een marineman Dal, die zich ter wille van deze handel twee kiezen liet trekken met een geruime tussenpoos. Hij bofte enorm, want elke extractie leidde tot een langdurige nabehandeling! Zijn kiezen

waren zo moeilijk te trekken, dat ik, na enig pogen, in mijn volslagen onervarenheid, de hulp in moest roepen van de Duitse dentist bij de eerste en van de Franse tandarts Foucon bij de tweede kies. Beiden braken de kroon van de kies bij de wortel af! Elke operatie duurde tenslotte zowat drie kwartier bij deze zeer ervaren collegae en beide keren moest de wond nog wekenlang worden verzorgd. Dal heeft dus nog vele bezoeken aan het lazaret mogen brengen. Vandaar dat boffen.

Voor mij een goede les: Wat je wilt, lukt nu eenmaal niet altijd, er kan best een keer iets mis gaan ook al ben je nog zo ervaren!!

Zelf kwam ik uiteraard niet aan handel toe, maar dat was ook niet zo hard nodig, want de daar werkzame assistent, een Fransman: Etienne Albert, stopte mij welhaast altijd van zijn overvloed het een en ander in mijn jaszak, hetgeen ik natuurlijk met mijn kongsigenoten deelde.

Het werk zelf, als tandarts is haast een verhaal apart.

In Utrecht was ik juist vóór de staking toegelaten op de patiënten afdeling. Je bent dan nog enige weken doende met het maken van gebits-statussen, dat zijn registraties van de toestand van het gebit, alvorens je voor het eerst de boor in de kies of tand van een echte levende patiënt mag zetten. Ik weet het niet meer precies, maar ik denk dat ik in Utrecht misschien juist aan mijn derde vulling was toegekomen. Het tempo ligt daar vooral in het begin bijzonder laag. En nu ga je maar vrijelijk je gang. Zonder enig toezicht. Je moest je eigen maatstaven vastleggen. Ik had tot nu toe nog nooit een tand of kies getrokken of een injectie ter verdoving gegeven. Voorlopig legde ik

Zo woonden wij in de stallen.

daarom de verdovingen maar lokaal, vlak bij de wortelpunt van het te extraheren element. Je kunt dan geen kwaad en je verkrijgt voldoende gevoelloosheid. Maar ooit moet je toch de gewaagde stap zetten, ooit moet je toch de gehele onderkaakhelft in één keer kunnen verdoven: de extra lange naald helemaal achter in de mond insteken, en daar op zoek naar de plaats, waar de kaakzenuw de onderkaak ingaat.
De "Mandibulair". Zaak van anatomische kennis dus en van goed gevoel. Ik zag daartoe mijn kans schoon, toen ik een stevig gebouwde marinier in de stoel kreeg, een West-Indiër, stoere, brede, bruine bootsman: Douglas. Zo 'n mooie stevige kaak, dat kan niet misgaan. En daarbij: een en al lach, vriendelijkheid en vertrouwen. Ik dacht toen: "Die kan daar vast wel tegen".

Dus: vol vertrouwen met je lange naald de diepte in en.... het gaat allemaal helemaal vanzelf goed.

Alweer wat geleerd, zeg je dan en gaat gesterkt verder.

Ik heb vaak gedacht aan het boek Vlimmen, waar deze veearts tegen zichzelf zegt: " Ich schritt zur Operation".....voordat hij in een boerenstal voor een arm boertje een koe ging opereren, om een door die koe ingeslikt aardappelmesje te verwijderen.

In Alten-Grabow heb ik één keer een Rus behandeld. Nadien heb ik dat geweigerd, want Russen mochten niet verdoofd worden. Ik hoop maar, dat ik hem niet te veel pijn heb gedaan. Ondersteund door zijn maat en bemoedigend door deze toegesproken liet hij zonder één kik een kies trekken.

Maar weigeren Russen te behandelen lost natuurlijk voor die mensen ook weer niets op. Had ik anders moeten doen? Natuurlijk. Ik had ze stiekem wèl moeten verdoven!

In het hospitaal verbleef ook een Belgische kolonel-arts, ik dacht een internist.

Vanwege een hinder, die ik ondervond met ademhalen in spannende omstandigheden, heb ik me door hem laten onderzoeken. Hij kwam met de volkomen geruststellende uitslag in de vorm van de mooie uitspraak: "Vous avez des pneus comme un enfant, qui vient de naître!"

Hij was wel bezorgd erover of ik dit wel verstond. Ik kon hem geruststellen. Ik was niet voor niets in mijn jeugd op de Ruwenberg geweest. De Ruwenberg was een jongenskostschool onder leiding van de Fraters van Tilburg, waar op de Cour Moyenne de gehele dag verplicht Frans werd gesproken.

Ons kwartier in de Hochbau was ten opzichte van het Vorlager een

Wandelpark in kamp Altengrabow

vooruitgang. Lag in het Vorlager één man per 40 cm op een soort krantenmatras met maar een matig aantal vlooien, in de Hochbau stikte het letterlijk van de vlooien, maar er was tenminste ruim plaats om je te krabben, wel 60 á 70 cm en geen matras, waar het gedierte onder kon kruipen. We sliepen zo op de kale planken. Alles zaak van wennen. Ik bofte enorm doordat mijn buurman voor vlooien veel lekkerder bloed had dan ik. Ze proefden nog nauwelijks aan mij. In het bad kon je dat goed zien. De rug van mijn slapie was net een landkaart en ik had maar een enkel rood puntje rond de gordel.

Af en toe wilde hij onze slaapplaats grondig met water schoonmaken. Vlooien houden niet van water. Het hielp wel, maar toch ook maar voor heel korte tijd.

De marinemensen waren af en toe zo verwoed met water bezig, dat er wel geen vlo in leven kon blijven. Generaal Schoonschip heette dat!

Dat was een generaal, die de landmacht niet kende!

De nachtelijke gangen van alle bewoners naar de latrine gingen onverminderd door. Dus ook hier, zij het minder luidruchtig, veel storing van de nachtrust.

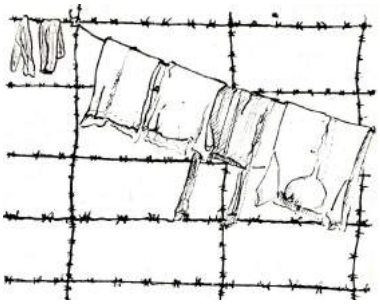

De provisorische drooglijn

Het toilet in het Vorlager was wel een gezellige gelegenheid, want alle gegadigden zitten op één lange rij naast elkaar op een lange balk en kunnen daardoor elkaars prestaties waarnemen.

In de Hochbau moesten we voor het toilet naar buiten Dus voor iedere beurt: uit bed klauteren als je boven sliep, deur open, trap af, weer een deur wandeling naar het uiteinde van het gebouw en dan weer terug en dat voor iedere man twee of drie keer per nacht. Het is

werkelijk één voortdurende stroom ook van gaanden en komenden.

De "Hochbau" was een twee-onder-één dak. Elk deel bevatte beneden twee zalen, gescheiden door gang en trappenhuis. Daar zaten de marinemensen. Boven ook weer twee zalen. In drie daarvan lag landmacht in de vierde wij. Door deze eigen ruimte voor onze groep hadden wij een veel ruimere slaapruimte per man. De inrichting was hetzelfde als in de paardenstallen: schappen langs de wanden, drie hoog. Vele slaapplaatsen bleven op onze kamer onbezet.

We hadden hier wel tafels en banken. Dat maakte het eten, kaarten schrijven heel wat gemakkelijker.

Onder de verschillende groepen, landmacht en zeemacht, bestond er voortdurend een mate van rivaliteit, waarover was zelden duidelijk. Maar alleen al het gevoel, dat door welke omstandigheid ook, een andere groep ook maar in iéts bevoordeeld zou kunnen zijn, was al genoeg aanleiding om ongenoegen te doen blijken.

Aardig kwam dit tot uiting bij het eten uitdelen. De warme maaltijd bestond onveranderlijk uit een dunne soep, waar hier en daar iets van vastigheid in dreef, en deze soep werd aangevoerd in een houten ton. Met een ¾-liters conservenblik gespijkerd aan een stok kreeg een ieder dan zo'n halve liter opgeschept. Dit opscheppen gebeurde nauwkeurig op toerbeurt, dag voor dag, waarbij het dan zo was, dat als iemand van de marine opschepte, er een landmachtman ijverig in de soep stond te roeren, zodat de opschepper niet het "dik" van de soep aan zijn eigen mensen kon toebedelen. De volgorde van ontvangst werd natuurlijk ook nauwgezet gewisseld. Wij hebben ons daar niet mee bemoeid, niet met opscheppen, ook niet met het roeren.

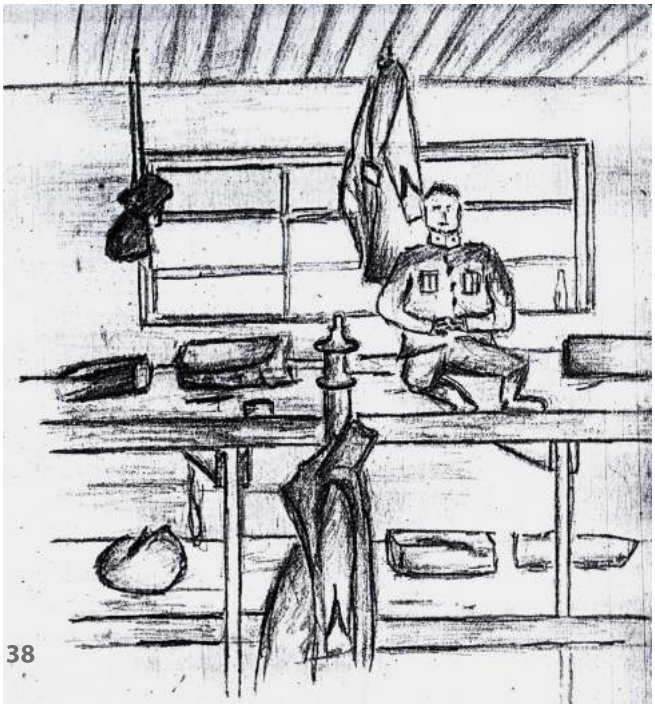

Eén maal is de soep geweigerd, niet natuurlijk dan na zeer heftige discussies hierover. De ene groep was bang, dat we dan helemaal

niets zouden te eten krijgen, de andere meende, dat we niet alles moesten nemen. Wat was het geval? Boven op de soep dreven die dag tal van levende witte krieuwelende wormpjes van wel een á anderhalve centimeter lengte. Nou ja. Nadat de discussie in het voordeel der weigeraars was beslecht, werd de Duitse Hauptman erbij gehaald, wat nog heel wat tijd in beslag nam. Het eten werd teruggenomen en na vele uren gedurende natuurlijk de eet-willigen hun gelijk steeds duidelijker begonnen uit te meten, kregen de weigeraars gelijk en de eet-willigen ook hun zin, of te wel: soep mèt worm.

Er werd een ton het kamp binnengebracht met soep en daarop dreven als voorheen wormpjes!! Ik weet niet, of de soep opnieuw was opgewarmd, want ik heb deze niet gegeten.

De wormpjes, werd er gezegd, vielen onderweg van keuken naar bestemming uit de bomen in de open ton. Dus niets aan te doen!

Aan vertier werd langzamerhand ook wel iets gedaan, al was dat niet rijkelijk. Een enkele maal is er een soort cabaret geweest met toch wel aardige dingen. Eén van onze kornetten, Tijs ter Horst, wist zich hier met liedjes zeer verdienstelijk te maken.

's Zondags werd er op de zolder "Kerkdienst" gehouden, Katholieken en Protestanten keurig gescheiden. Oecumene bestond nog niet.

Iemand bij ons op de kamer had een bijbel bij zich. De zogeheten: Statenbijbel.

Ik had nog nooit een echte Bijbel in de vingers gehad.

Dus heb deze even geleend om te zien wat bij de avondmaal instelling geschreven stond en vond helder en duidelijk: Dit ís mijn lichaam, dit ís mijn bloed.

Ik in triomf.

Met de ervaring en kennis van nu: wel wat erg onnozel.

Het tekent ons gebrek aan kennis en inzicht op dit gebied.

Wat wist je ontstellend weinig van je eigen geloof af. Je kende als Katholiek de vragen en antwoorden van de Catechismus, wat Bijbelverhalen. Dat was het.

Nu denk ik, dat de ontdekking van dit gebrek aan kennis en de ontmoeting met anders gelovigen heel veel heeft bijgedragen aan de oecumene, het verstaan van elkaar, en ook van heel grote betekenis is geweest voor het meeleven met het Tweede Vaticaans Concilie.

De oecumene is in de kampen ontstaan, zeg ik. En ik voeg daar nu bij: Uit ellende komt groei en bloei! Je zou haast zeggen: “Heer, geef ons meer narigheden. We groeien daar van."

Leiding bij de katholieke dienst had een adjudant vliegtuigmaker van

de marine. Een uiterlijk zéér vroom man. Later komen we hem nog een keer tegen. Wel iets minder vroom!

Ons studentenaantal groeide gestaag. Voor en na werd er weer een nieuwe aspirant-officier aan ons gezelschap toegevoegd. Ten slotte waren we met 43 man.

De hele kamer had zich in kongsis verdeeld. Groepjes van twee meestens, maar ook een ijzersterke kongsi van vier en daarnaast onze grote kongsi van zeven, waar een zekere macht van afstraalde, want zowel de vertrouwensman als de tolk en dan ook nog de tandarts maakten daar deel van uit.

Ongeveer tegelijk met onze verplaatsing naar de Hochbau hebben we om de een of andere reden een nieuwe vertrouwensman gekozen: Tom Heyblom, ook weer van onze kongsi.

Elke kongsi had een min of meer vaste plaats aan een der tafels.

Kwam hier iemand bij zitten, die daar gewoonlijk niet zat, dan kon er wel wat wantrouwig rondgevraagd worden: "Kent iemand die vogel?"

Er werd veel, heel veel gekaart. Bridgen kon je van de vroege morgen tot de late avond.

"Hongerbridge" heette de robber die éérst moest worden uitgespeeld,

vóór men aan zijn maaltijd begon.

Patience á deux was ook zeer geliefd, werd veelal gespeeld ook om de aanvang van de etenstijd nog éven te kunnen uitstellen. De regels kon men steeds meer verfijnen, zodat het spel steeds moeilijker werd, men steeds scherper moest opletten geen fout te maken, want dan ging de beurt over naar de tegenpartij.

Patience à deux

Twee spelers gaan tegenover elkaar zitten elk met een stok van 52 gewassen kaarten zonder jokers. Elk telt 13 kaarten af, 12 blind, de 13de open. Dit is de dode stok.
Elke speler legt nog een rijtje van 4 kaarten open op tafel en laat tussen deze twee rijtjes ruimte voor de 8 azen.
Als tijdens het spel op een van deze plaatsen geen kaart ligt, heet deze plaats een **open plaats**.
De speler met de hoogste kaart op de dode stok begint. (Aas is hoog)
Eerst kijkt hij of er in het spel iets te doen is in zijn voordeel: een aas of andere kaart in het midden brengen, een open plaats maken, een kaart aan de tegenpartij geven.
Daarna draait hij een kaart van zijn dichte stok.
Hij moet deze kaart leggen op een der azen in het midden, indien deze kaart van dezelfde **spelkleur** en een hoger in waarde is, dan de laatst op die aas afgelegde kaart. Op elke aas komt eerst de 2, dan de 3 enz tot en met de heer.
Een aas gaat meteen naar het midden, als deze van de **open stok** komt.
Hij **mag** deze gedraaide kaart leggen:
1) op een der 8 open kaarten in het spel, als deze gelegd kan worden op een kaart een hoger in waarde van een andere kleur, rood op zwart, zwart op rood.
2) op de open kaart van de dode stok van de tegenpartij, indien van dezelfde spelkleur, een hoger of een lager van waarde. (Dus H4 op H5 of H3)
3) op de laatst neergelegde kaart van de open stok van de tegenpartij (ook weer van dezelfde spelkleur, een hoger of lager in waarde)
Eenmaal een kaart van de openstok gedraaid (aangeraakt), mag men geen andere kaart gespeeld worden vóór deze kaart ergens in het spel is neergelegd.
Kan men deze kaart niet kwijt dan gaat deze op de laatste kaart van de open stok en is de beurt voorbij en mag de andere speler verder gaan.
Men mag dus maar één kaart tegelijk spelen.
De kaarten van de dode stok mag men alleen inbrengen op een **open plaats**, en van daar af ergens anders waar men hem maar kwijt kan en zodoende dus de open plaats nogmaals benutten.
Het is doorgaans van groot belang, deze dode stok kwijt te zijn, vóór deze door de tegenpartij wordt dichtgebouwd!
De speler, die het eerste al zijn kaarten kwijt is, heeft gewonnen.
Het kan zijn, dat een speler uiteindelijk blijft zitten met een volkomen dichtgebouwde dode stok.
De speelbeurt gaat hem dan telkens voorbij.
Ook de andere speler kan tegelijkertijd zo geblokkeerd zitten
In dat geval is het gelijkspel hoeveel kaarten men verder ook nog over heeft.

Men kan nu nog allerlei extra regels invoeren om de aandacht te scherpen: b.v. de beurt wordt afgestopt, als een speler een kaart, die hij op een aas in het midden had kunnen afleggen, niet daar aflegt vóór hij een ander kaart **aanraakt / speelt**! De andere speler neemt dan de beurt over. Deze kaart zal dus bovenop, vrij moeten liggen.
Maar men kan ook de eis stellen, dat hetzefde geldt voor een kaart, die via open plaatsen vrij is te spelen.
Ook een kaart die op een dode stok bovenop ligt en via een open plaats op een plaats in het midden op een aas kan worden afgelegd moet eerst worden gespeeld vóór men een andere kaart ook maar aanraakt.
Zo zijn er meer steeds scherpere regels te bedenken, waardoor een speler bij enig verzuim kan worden opgeschrikt met een plotseling luide "STOP!!"-kreet van zijn tegenspeler.

Voor de belangstellende: Solopatience

Met 2 stok kaarten, zonder jokers, legt men op tafel 10 open en 1 dicht rijtje van 5 kaarten. Op het dichte rijtje dan nog één open kaart. Van de (dichte) stok, die men overhoudt, draait men 1 kaart open. Als dit een zwarte/rode kaart is, mag deze in het spel gebracht worden en gelegd op een rode/zwarte kaart één waarde hoger. Dus een H6 op K7 of S7, Sb op Hv of Rv. Treft men een Aas dan wordt deze apart gelegd en verder op deze (8) azen in volgorde de 2, de 3 enz. van dezelfde spelkleur K2 op K aas enz. Alle laatste kaarten van elk open rijtje mag men in het spel verplaatsen van het ene rijtje naar het andere om bepaalde kaarten vrij te spelen en te kunnen afleggen, of om een open plaats te krijgen, d.i. een leeg rijtje. Elke kaart mag op een open plaats gelegd. Men mag maar één kaart tegelijk verleggen: dus met 1 open plaats kan men twee, met twee open plaatsen vier kaarten van het ene rijtje naar het andere overbrengen. De bedoeling is dat, slim spelend, alle kaarten op de azen terechtkomen. Kan men van de dichte stok een kaart niet in het spel brengen, dan wordt deze open neergelegd (op de laatste open kaart van de open stok) en draait men een volgende kaart. Deze gaat of in het spel, of op een aas, of op de open stok. Kaarten van het dichte rijtje mogen, te beginnen bij de open kaart, alleen op de azen worden afgelegd. Is men zo de open kaart van het dichte rijtje kwijt, dan wordt de dan onderste opengedraaid. Dus deze kaarten niet in het spel brengen of er andere kaarten op leggen. De kaarten van de open stok mogen vanaf de laatst neergelegde weer bij gelegenheid in het spel gebracht worden, als daar gelegenheid toe is. Men kan dus zodoende de hele rij terugwerken. Succes.Het spel leent er zich uitstekend toe rustig eens over iets na te denken! Het is net als met een nachtje over een of andere beslissing gaan slapen.

En veel werd ook een solopatience met twee stok kaarten gespeeld. Zo 'n spel kon best een klein half uur duren: een uitstel dus van eten.

We hadden een aantal niet onverdienstelijke tekenaars onder ons.

Verder werd er door enkelen een dagboek bijgehouden.

Onze bewegingsvrijheid buiten was beperkt tot ons eigen afgerasterd subkamp, waar ons verblijf vrij in stond. Op de appelplaats aan de voorzijde stonden enkele klerenwastafels, grote stenen tafels met in het midden een vierkante bak onder een kraan.

Het kleine brokje brood met dan weer wat bietenjam, dan weer een plak van een onbestemd soort worst, dan weer een Tilsiter Schmelzkäse, werd zeer zuinig over de dag verdeeld. Het hongergevoel, dat van dag tot dag toenam, was beter te dragen zolang je nog iets op de plank had liggen.

Bij afspraak, en daar hield een ieder zich stipt aan, werd er niet over eten, vooral lekker en uitgebreid eten, gesproken totdat een ieder de

soep van vijf uur aan het lepelen was. Dan mocht het even, maar daarna weer streng taboe.

Ontvluchtingen zijn er twee geweest, althans pogingen daartoe.

Eerst ging Jacques Muller ervandoor in een beige overal. Even later Jan Verster. Beiden van onze studentengroep.

Het was voor ieder van ons een ware verrassing, niemand wist iets van hun voorbereidingen.

Beide pogingen mislukten, en na een aantal dagen cel kwamen beiden weer bij ons terug en konden hun verhaal doen.

Al hadden beide pogingen geen succes gehad, ze hebben bij velen wel iets opgeroepen, ons een beetje wakker geschud uit de gelatenheid, wat weerstand gewekt.

Vanwege de twee vluchtpogingen werden we tegen het einde van de maand juli weer plotseling met z 'n allen voor straf naar een deel van het Vorlager verplaatst, weer in een paardenstal. De beroepsonderofficieren namen ons dit bepaald niet in dank af.

Uiteraard wisten wij niet wat gaande was maar verplaatsing naar een ander kamp lag voor de hand.

Regelmatig had onze vertrouwensman, Tom Heyblom, met behulp van Eddy Ernst, onze vaste tolk, er bij de kampleiding op aangedrongen ons naar Stanislau, naar de beroepsofficieren over te doen plaatsen.

Terecht gingen we ervan uit, dat we daar beter te eten zouden krijgen, aangezien wij hier van het krijgen van pakketten, zowel van thuis, als van het Rode Kruis waren verstoken. Slechts één pakket had ons tot nu toe bereikt. Piet Holty kreeg een door de censuur opengemaakt pakje, waar alleen nog heel oud brood in zat in de schimmel-kleuren groen, bruin en zwart!

Ons eten in de Vorlager-periode, die gelukkig voor ons maar een week duurde

Zo zagen de gebouwen van kamp Altengrabow er uit in 1996

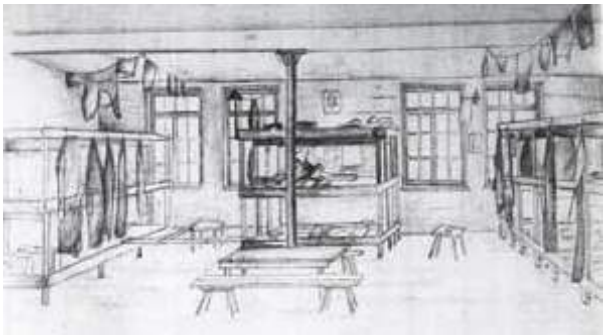

Kamer 7, toen en nu

bestond uitsluitend uit het gewone kleine broodrantsoen en koolsoep.

Dat was een bruinig warmlouw vocht, waar wat bruine sliertjes van òf gedroogde, òf verrotte kool in dreven. Het stinkt naar kuilvoer.

Ik heb het één keer gegeten met de meest mogelijke weerzin.

Je zult toch moeten eten, denk je.

Nou, ik heb er mijn bekomst van gehad. De hele verdere week was ik haast wel een zeef, beter gezegd: een vergiet.

Ik heb niet veel meer gedaan, dan plat gelegen. Op je rug was nog het beste. Draaide je je op je linkerzij, dan ging het nog even, maar draaide je je op je rechterzij, dan hield je het maar enkele seconden uit. Je moest dan werkelijk rennen naar het toilet, onderweg je voorbereidingen al treffend om nog juist op tijd je plaats te kunnen innemen op de balk en dan spoot je letterlijk leeg. Niets anders dan dun vocht. En dit dag en nacht!

Brood eten, dacht ik, is onder zulke omstandigheden ook nutteloos. Er beklijft toch niets van. Dus, ondanks de honger, die als je goed ziek bent, nog meevalt ook, het brood voor het grootste deel roosteren in afwachting van betere tijden.

In het kampje naast ons werd een groep Fransen ondergebracht, die ons enthousiast aanmoedigden tot vluchtpogingen. Het geringste aantal vluchtpogingen, dat een enkeling onder hen op zijn naam had staan was drie, de matador onder hen was al 22 maal op stap geweest. Ze vormden nu een soort strafcompagnie. Ze zeiden ons, dat er voortdurend wel 20 tot 30.000 Franse krijgsgevangenen onderweg waren naar huis. De meesten hiervan werden natuurlijk onderweg opgevangen, moesten weer onder geleide naar hun kamp worden teruggebracht, en daarna gestraft, wat ook weer extra personele inzet vorderde. Men kan dan schatten hoeveel Duitse soldaten hiermee voortdurend doende waren. Dat waren bij elkaar opgeteld hele divisies! Dus, al slaagt een vlucht niet, het heeft alleen al nut, omdat je daarmee zoveel Duitsers van werk en front afhoudt!

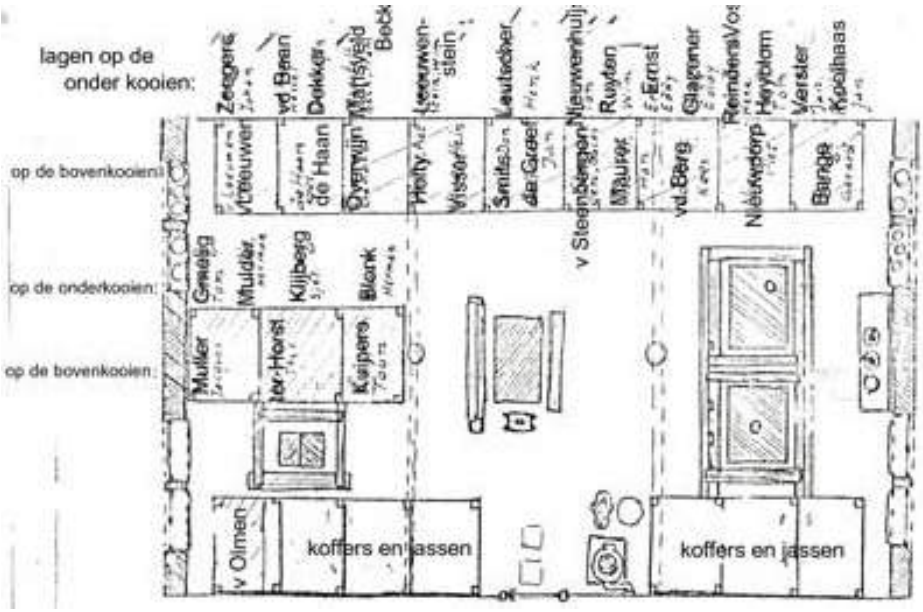

Kamer 7:Holländer Kompanie; Hauptlager Altengrabow. Stukje uit het dagboek van Hessel van der Baan; mei/juni '43

En wij hadden toch niets anders te doen!

Hoe ziek ik echter ook was, de tochten naar het lazaret werden niet overgeslagen. Niet voor tandheelkundige arbeid, daar was ik nu niet toe in staat, maar enkel ten behoeve van de handel, die toch alleen maar op deze wijze te verwezenlijken was.

In verschillende dagboeken is de bezetting van onze kamer opgetekend.

Voor en na kwamen er nog mensen bij. Naar ik meen: Jan van Noord, Joop Hamburger, Jan Hupkes, Jef van de Voo, Piet Stofberg, Leo Melis, Wim van Lieshout, Jan Karel Boogaart en Paul Verell. Allen vaandrig infanterie. Totaal dus 43 man.

Tot onze groep hebben zeker vroeg of laat ook behoord: Wim Schalken en Rein Bijsterveld. Het waar en wanneer van hun binnenkomst kan ik mij niet herinneren. Toch waarschijnlijk eerst ná Altengrabow.

Dan komt bericht af: we zullen naar Stanislau worden o vergeplaatst.

De daar gevangen zittende officieren zullen Stanislau wel niet als een hemel hebben beschouwd, voor ons was Stanislau zoiets als het beloofde land, land van melk en honing, wel een soort hemel op aarde, waar we al wekenlang van konden dromen.

Zonder weemoed nemen we afscheid van Altengrabow en van de BO's, de beroepsonderofficieren, waarmee onze verhouding niet altijd even goed is geweest.

Met enige pijn in het hart laten wij vijf van onze lotgenoten achter: Henk Leutscher, één van onze congsie-7, Han van Olmen en Piet Nieuwdorp, die, omdat ze geen aspirant officier waren maar dienstplichtig sergeant, niet met ons mee mochten. Bovendien mochten niet met ons mee Kees van Leeuwen en Kees de Haan. Die volgden een andere, heel aparte route in hun krijgsgevangenschap. Wij kwamen hen in Neubrandenburg weer tegen in januari 1944.

De Duitsers kunnen akelig precies zijn op administratief gebied.

Reis door Polen

We worden naar de trein geleid. We zullen per goederenwagon reizen en als de deur wordt opengeschoven is het bij het instappen gauw bekeken.

Bij deze deur in het midden van de wagon staat een ''Kübel-kist", in de zijwand zit hoog aan elk uiteinde van de wagon een luchtluikje van zo 'n 80 bij 30 cm., voorzien van prikkeldraad.

Het is zaak, om kwiek en resoluut met je hele kongsi naar één der uiteinden te dringen en daar een plaats te verwerven.

Aan de buitenzijde van de wagon was te lezen, dat deze Hongaarse wagon 19 m2 groot was. Dus: wij zijn met 38 man. Er is voor een ieder juist een halve vierkante meter beschikbaar. En dat mét bagage.

We beslisten al meteen: alle koffers na het noodzakelijke voor de reis eruit genomen te hebben, opstapelen aan een der uiteinden van de wagon. Er konden dan een paar man bovenop liggen en de anderen hadden verder de hele vloer vrij.

Als voeding voor de hele reis kregen we per man een half brood en een heel een-litersblik vlees.

Geen water.

Hoe lang de reis zou duren was niet bekend, ook niet te schatten.

Hoeveel kilometer is Stanislau - Maagdenburg ? 1000 ? 1500 ? Aan de hoeveelheid brood te zien kon het best wel even duren.

We begonnen al spoedig te rijden. Na een kilometer of wat stonden we echter ook weer stil en we bléven stil staan. De hele verdere dag. Toen het donker begon te worden en iedereen het wachten meer dan beu was, hebben we ons voor de nacht ingericht en zijn, haast op en over elkaar liggend gaan slapen.

's Nachts werd je herhaaldelijk wakker, omdat je zelf wat moest gaan verliggen of degene die zijn benen onder of op de jouwe had liggen

moest noodzakelijk eens van houding veranderen, en dan was het telkens een verheugende gewaarwording, dat we aan het rijden waren. Naar mijn idee hadden we de gehele nacht goed doorgereden, zouden dus lekker zijn opgeschoten. Maar dat viel vies tegen.

's Morgens, toen we weer eens stilstonden, meteen aan de buiten de wagons postende wachtmannetjes gevraagd, waar we ergens waren. We bleken nog steeds in Magdenburg te zijn! We hadden dus de hele nacht alleen maar ,,hin-und-hergeschoben!“ over het emplacement.

Maar eindelijk reizen we dan toch af.

Het is einde juli, vandaag de 27ste, eergisteren was ik jarig, vierentwintig, dank je. De zon schijnt heet op het dak van de wagon. Je kunt het in de kortste keren eigenlijk alleen nog redelijk uithouden met alleen een zwembroekje aan en een handdoek om je schouders om het constant stromende zweet weg te vegen.

Zonder behoorlijk overleg met elkaar worden de vleesblikken bijna allemaal tegelijk open gemaakt. Wij, met onze kongsi, hadden besloten elke dag één blik te gebruiken.

Waar zo gauw al die vliegen dan vandaan komen mag Joost weten. Ze vonden natuurlijk voedsel genoeg aan de vele opengemaakte en niet meer af te sluiten blikken en in en nabij onze “Kübel”. Na de tweede dag waren de te vroeg geopende blikken niet meer te eten, roken ook al een beetje naar bederf.

En hoe goed mijn dieet in de laatste week te Altengrabow was bleek nu.

Niet alleen had ik geen enkele aandrang meer tot toiletgebruik, maar ik kon ook zonder bezwaar een restant vlees uit een blik consumeren, waar de eigenaar afstand van deed, omdat hij de reuk van de inhoud niet meer vertrouwde!

Het was overigens ook hoog tijd dat ik weer aan het eten kwam en het smaakte mij best. Ik weet ook niet of het vlees werkelijk bedorven was. Het rook wel wat verdacht en was nu niet bepaald van de beste kwaliteit. Maar het was voedsel. Bovendien had ik intussen geleerd: dat, wat je zonder tegenzin doet, is goed. Dat wat je met tegenzin doet is fout. Zo overleeft ook een hond. Met zijn neus.

Zoals gezegd: in het midden van de wagon stond een kist, waar men zijn behoeften op kon doen. Er werd al spoedig druk gebruik van gemaakt zeer tot hinder van ons allemaal, want die stank en die ook nog in deze hitte, groeit je de keel uit, tot ver boven je hoofd!

Hoe moet dat zijn voor hen, die vlak naast deze kist hun plaats hebben moeten vinden.

Ach, hadden we toch een goed gesloten ton gehad....!

Af en toe, als de trein stilstond, mochten we de kist leeggooien en schoon maken. Waarmee ? Met wat gras. Iets anders was er niet.

Omdat er voor dit karweitje ook weinig liefhebbers zouden zijn, stelde ik voor: de eerste twee, die, na reiniging van de kist er van gebruik maakten, wezen daardoor zichzelf als de volgende schoonmaakploeg aan.

Dat werkte patent. Het duurde enige tijd en dan zag je hoe men hoopte, dat een ander het wat minder lang vol hield dan hijzelf.

Uiteindelijk gaf er één het op. Even later nog een en daarna was natuurlijk het hek van de dam.

En kregen wij van de stank weer de volle laag.

Maar goed, we hadden allemaal even respijt gehad en het was toch ook wel een aardige, letterlijk spannende afleiding.

Vermoedelijk mede ten gevolge van het mogelijk toch bedorven vlees of wat late nawerking van de tijdens de laatste week genoten koolsoep, was tot overmaat van ramp praktisch de gehele wagonbezetting aan de diarree. Nu bleek, dat de kist een aparte ellende opleverde, want de inhoud dreef weldra door de kieren naar buiten tot in de dekens van de direct omliggenden.

'Mitropa' Maagdenburg - Stanislau

Tijdens onze volgende halte werd er meteen zand naar binnen geschept, teneinde een dijkje op te werpen en de vieze vloed in te dammen.

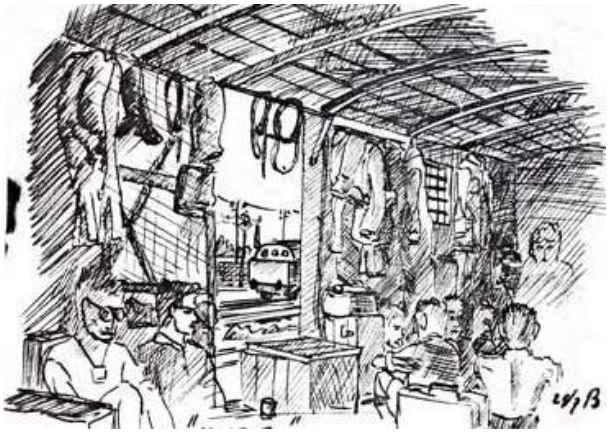

We blijven Hollanders! Dat was dat.

De reis heeft uiteindelijk zes dagen geduurd. Al die tijd hebben er maar twee niet van de kist gebruik hoeven te maken. Eén van die twee was ik zelf. Verwonderlijk, daar ik toch de gehele aan de reis voorafgaande week zo ziek was als een hond!

Als we ergens stilstonden midden in het vrije veld, de hemel mag weten om welke ondoorgrondelijke reden, was het ons soms vergund in kleine groepjes naar buiten te gaan en even langs de spoorbaan te gaan hurken. Zo kwam je toch aan je trekken.

Bij een van die gelegenheden kwam er onverhoeds een trein op ons toe rijden over het andere spoor. De wacht was bang hierdoor de controle kwijt te raken over diegenen, die nog met de broek naar beneden langs de berm verspreid zaten. Ondanks hun wat moeilijke omstandigheden werden deze echter met spoed de wagon ingejaagd.

Dat was onder de gegeven omstandigheden voor enkelen welhaast onmogelijk.

Ik zie nog voor me hoe de laatste, z'n broek met beide handen ophoudend, struikelde en languit voorover viel, blanke billen bloot, dwars over de rails, waarover de trein naderde.

Onder grote hilariteit werd hij door ons de wagon in gehesen.

Zo is er onder alle omstandigheden toch ook altijd nog wel iets te lachen ook. En dat is dan ook hard nodig.

Verveling is op reis wel je grootste vijand. Op den duur is niemand meer in staat of bereid een kaartje te leggen. Niets anders dan zweet, vliegen, hitte en dorst. Ja vooral ook dorst. Een enkele maal waren de wachten wel bereid voor ons wat water in een leeg blik te halen, maar vaak ook niet. Om zijn verzoek kracht bij te zetten, liet een van ons zich eens ontvallen:"Aber wir sind doch keine Russen!". Waarop hij natuurlijk niet alleen van die wachtsman maar ook van ons de wind van voren kreeg.

In Kattowitz rangeerde men ons met zo'n vaart over een remschoen heen, dat, naar ons gevoelen, onze wagon wel een halve meter omhoog sprong Het bracht uiteraard de nodige consternatie. Maar we bleven desondanks in de rail, dus ons gevoel zal wel wat overdreven zijn geweest.

Ergens onderweg, het kan in Breslau zijn geweest, mochten we het perron op en werden we werkelijk koninklijk onthaald op een halve liter appelsap. Wat kan dat ongelooflijk lekker zijn! Ik heb nu nòg het idee, dat ik nooit iets lekkerders heb gedronken. Je werd ook als het ware van binnen weer eens even fris en schoon.

Bovendien liep je eens even, waar ook andere mensen rondliepen, vrije mensen. Het gaf je weer wat menselijk gevoel terug.

In Stanislau aangekomen werden we gelost.

Te voet een eindeloze hellende weg omhoog. Met twee zware, grote koffers na een waarlijk uitputtende week tegen een helling op, je stap voor stap omhoog werken. Een enkeling, toch al niet de sterkste, zag je zowat bezwijken. De kleinste, zwakste jongetjes hebben dan blijkbaar

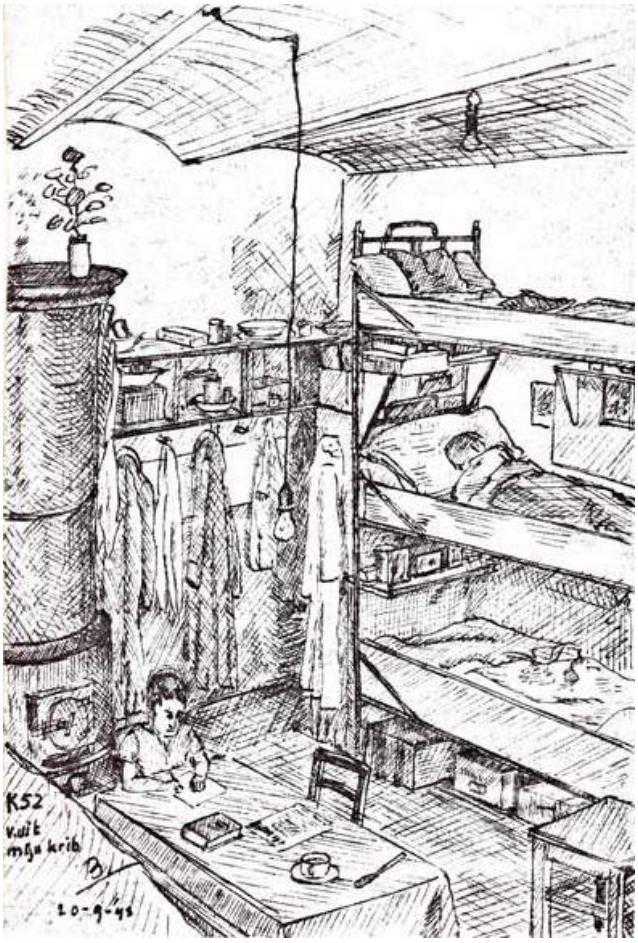

Stanislau

ook nog de grootste en zwaarste koffers. Dit zijn dan toch momenten, waarop ik blij kon zijn met mijn eigen goed uitgekiende bagage.

Maar eindelijk is daar dan het kamp, Stalag 371.

Een grote hooggebouwde kazerne, nog uit de Oostenrijkse keizertijd, een gebouw met vele vleugels.

We werden bijzonder gastvrij ontvangen. Zowel door de medische staf als door het keukenpersoneel en gelijk ook door de gehele bezetting.

Erwtensoep en gebakken aardappelen kreeg je opgeschept, zoveel en zolang als je maar wilde. Je gaat haast in voorraad eten, je durft gewoon niet meer op te houden.

Intussen wordt je natuurlijk nog honderduit gevraagd over je herkomst en belevenissen.

Velen verdroegen deze plotselinge overdaad aan voedsel niet.

Een heel apart applaus werd ons nog gebracht door de zogeheten Colditz-groep.

Dit zijn die beroepsofficieren en cadetten, die in mei '40 de aan de beroepsofficieren voorgelegde loyaliteitsverklaring tegenover de Duitse bezetter geweigerd hebben te tekenen, overigens tegen het advies van Generaal Winkelman in, en deswege vanaf dat moment in krijgsgevangenschap zijn genomen. Men bracht ons deze hulde omdat ook wij een loyaliteitsverklaring jegens de Duitse bezetter hadden geweigerd te tekenen.

Er heerste een nogal scherpe verhouding in dit kamp tussen deze zeer principiële meest KNIL officieren en de anderen.

Wij voelden ons wel vereerd!

Eindelijk verzadigd, je kunt wel zeggen tot de nok toe vol, werd onze groep verspreid op vele verschillende kamers van de vleugel waarin de cadetten en adelborsten waren gehuisvest.

Onze kongsi viel daardoor geheel uiteen. Reinders-Vos, AJA Nieuwenhuis, Eddy Glazener en Eddy Ernst vonden elders onderdak.

Tom Heyblom loodste mij mee naar een kamer waar hij een aantal oude vrindjes van de SROBA had ontdekt. De gastvrijheid hield ook daar niet op.

Ik herinner me, dat ik op zeker moment m'n brood wilde gaan eten, droog uiteraard, en er onmiddellijk iemand was die een halve liters-blik met vis-op-olie openmaakte en me aanmoedigde hiervan geen zuinig gebruik te maken. Ze hadden genoeg, ik moest me niet generen.

Uiteindelijk heb ik het hele blik leeggegeten, zonder brood, achterelkaar.

Na enige dagen begon je pas goed te merken, wat voor ravage door de laatste maanden, maar vooral door de treinreis aan je lijf was aangericht, hoe je weerstand had geleden.

Toen wij in Stanislau binnenkwamen, moeten we er als wandelende lijken hebben uitgezien. Zelf werd je daarvan niets gewaar, dat gaat te geleidelijk. Maar de Stanislauers, waarvan velen geen enkele uithongeringsperiode hadden gekend, zagen dat natuurlijk wèl.

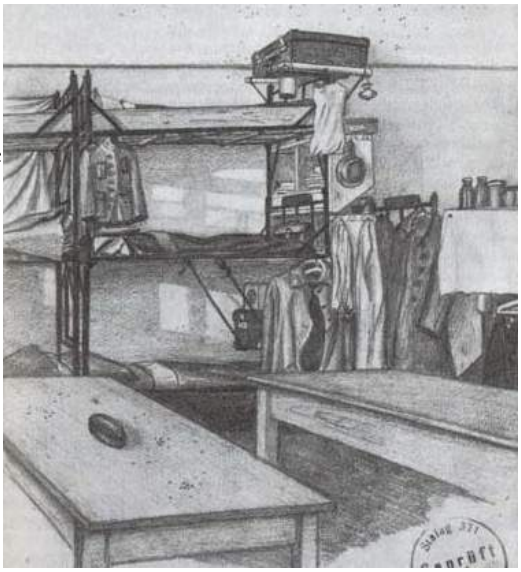

Kamer 251 - 4e Comp. 28 sept. '42

Een van ons, Jan Dekker, heeft het kamp alleen maar op de laatste dag gezien, toen we al weer aan het vertrekken waren. Hij had al die 10 dagen in Lemberg in het ziekenhuis gelegen. Van de overige 37 man heeft een groot aantal vele dagen in de ziekenboeg doorgebracht en de rest heeft vanaf de eerste overdadige maaltijd, op doktersbevel, "Schonkost" gekregen, dat wil zeggen: ze werden op melk en pap gezet, 's morgens, 's middags, 's avonds.

Er is er maar één geweest, die zonder bijzondere bijstand en zorg, tot het gewone kampleven werd toegelaten. En dat was ik.

Geprezen heb ik mijn zorgvuldige soberheid in de laatste week in Altengrabow!

Maar je kunt altijd nog getackeld worden! Hoor maar.

Gewoontegetrouw stond ik 's nachts, zeker de eerste dagen nog enkele malen op teneinde aan de drang tot vochtverlies te voldoen. Eén der kamergenoten, Cees Feenstra-Kuiper, maakte zich daar zeer bezorgd o m en bood mij een uitstekend stopmiddel aan.

En of ik al zei dat ik dit in het geheel niet nodig had, hij bleef aanhouden.

"Ik moest mij niet groot proberen te houden", enzovoort, tot ik uiteindelijk, om mij niet ondankbaar te tonen voor zijn waarlijk goede zorg, die pillen maar aan- en innam.

Nou dat heb ik geweten! Het was een uitstekend werkend middel. De hele verdere week zat ik werkelijk volmaakt potdicht, volkomen dichtgemetseld.

Maar intussen eet je wel! Zoveel je kunt zelfs. Op het laatst wordt je er bijzonder ongemakkelijk van, dat kan ik wel zeggen.

Ik heb deze volstopping eerst kunnen lozen in de nacht vóór ons vertrek. Dus wel weer juist op tijd!

Een aardigheid was nog het volgende verhaal:

De commandant van het cadettenkamp, de overste de Jong, had een kleine staf ter assistentie. Lid van die staf was onder meer een kapitein.

Deze leverde het volgende staaltje Duitse taalkennis op.

De Duitsers konden niet wijs worden uit de vele verschillende uniformen met de daarop aangebrachte verschillende onderscheidingstekenen. Deze kapitein zal het dan even uitleggen en wel aldus: "Die Oberfähnriche haben ein blaues Bieschen in den Bruch"!

Mooi hè?

Toen we in 1945 gerepatrieerd waren en in Oldenzaal een formulier moesten invullen met opgave van bepaalde vaardigheden, vroeg hij mij, ik stond toevallig naast hem, of hij daarop kennis van de Duitse taal zou vermelden. Ik heb hem gezegd, dat hij dat héél zeker moest doen!

Stel je voor, dat deze man ooit militair attaché van onze gezant in Duitsland gaat worden!!

Buiten culinaire en medische zorg hebben we aan de geneugten van Stanislau geen deel gehad.

Een beetje rust, een beetje in de zon liggen.

Na 10 dagen waren de Duitsers er dus achter gekomen, dat er een vergissing was gemaakt: Wij waren geen beroepsmilitairen maar reservisten. Nederlandse reserve-officieren waren nog niet in krijgsgevangenschap. Dus, wat nu?

Wij werden geschikt gemaakt voor vertrek. Met bagage afgezonderd in aparte ruimten en onderzocht op verboden artikelen: "geprüft" heet dat. Nadat we in een voorgebouw nog een nacht hadden doorgebracht, werd ons onze bestemming duidelijk. Per trein gingen we een korte reis maken.

Przemysl

In Przemysl stapten we uit en betrokken een enorm groot kamp, geschikt volgens kookcapaciteit aangegeven in de keuken voor 30.000 mensen!.

We mochten ons vestigen op de bovenverdieping van een heel ordentelijk gebouw. Op de kamers stonden per kamer een tiental kribben tweehoog met strozak. Luxe!

Een viertal cadetten was heimelijk met ons meegegaan door met vier onzer mensen te ruilen. Charlie Ling, van der Togt en nog twee anderen hadden met Tom Heyblom, Eddy Ernst, Jan de Greef en Hein Visser geruild. Veel merkte je er niet van, want het werd al heel spoedig ontdekt. En dan verdween voor een aantal weken ieder der betrokkenen in de cel.

Weer een spoorlijn naar zo'n verlaten plek: Przemysl

Henk Reinders Vos betrok meteen na aankomst als onze kok de keuken en zou in de daar aanwezige, immense, ingebouwde ketels, bedoeld voor duizenden voor onze 38 man sterke groep gaan koken.

De ons ontvangende Hauptman, een nette, vriendelijke man, commandant van dit Stalag 327, was niet op de hoogte van de juiste rantsoenen voor krijgsgevangenen en vroeg ons om raad.

Nou, daar wisten wij hem wel aan te helpen. Alle hoeveelheden die we hem opgaven, weet ik niet meer, maar ik herinner me wel nog: één kilo aardappelen en één kilo groente, per man. "Niet schoongemaakt“, zeiden we er geruststellend bij. Toch toeschietelijk van ons, vonden we.

De andere hoeveelheden waren allemaal navenant.

Volgens Conventie van Génève heb je als Krijgsgevangene recht op het rantsoen, dat verstrekt wordt aan reservetroepen. Dat wist ik.

De man zal wel nooit thuis inkopen hebben gedaan, hij was in het geheel niet verbaasd. Het bestelde werd prompt afgeleverd. We begonnen met 1 kilo aardappelen en 1 kilo erwten, in de peul. Zelfs deze voor ons gigantische portie vond je op de bodem van de kleinste ketels in de keuken van Henk nog niet terug.

Landgoed

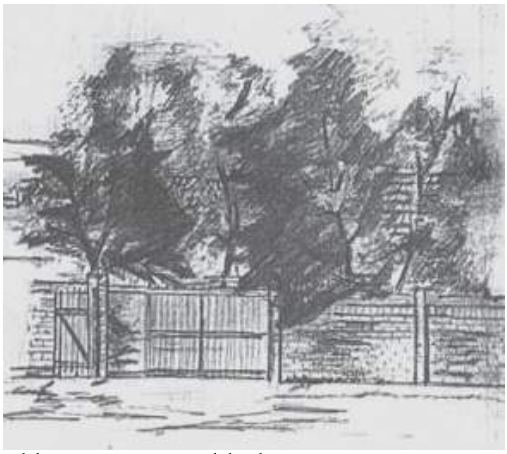

Uitzicht kamer 10
Przemysl 27.8.'43

Dapper zijn we aan de gigantische maaltijd begonnen. Het bleek onbegonnen werk. Wat je aan aardappelen overhield, kon voor een volgende maaltijd opgebakken worden. We bezwoeren een ieder, vooral nergens zichtbaar etensresten weg te gooien. Je kon ten slotte niet weten hoelang de Hauptman dit regiem zou volhouden.

Nou wij hadden 't anders ook niet lang meer volgehouden.

Na een paar dagen was de Hauptman kennelijk beter ingelicht en vielen we op het gewone kleine rantsoen terug, al was het toch veel beter dan in Altengrabow.

Wat voeding betreft was het wel merkbaar, dat we hier in Polen zaten en dat er dus gemakkelijk door de Duitsers van de Polen kon worden gevorderd, wat zij nodig vonden.

We behoefden niet binnen het prikkeldraad, dat om ons eigen gebouw stond, te blijven. De poort stond open, we konden ons vrijelijk door het gehele kamp bewegen.

Alleen de buitenste prikkeldraadversperring mochten we niet passeren. Daar omheen patrouilleerde en bewaakte het bewakingsdetachement ons.

Vermoedelijk was in dat kamp het aantal bewakers het veelvoud van het aantal gevangenen!

De enige andere gevangenen, die we in dit kamp zagen, waren Russen, die allerlei werkzaamheden aan de inrichting en afrastering uitvoerden.

Dit werk werd buitengewoon traag uitgevoerd. Terwijl de ene Rus een spijker vasthield, sloeg een ander daar met een hamer op en de derde keek toe of het allemaal wel goed ging.

Die spijkers waren vrij groot en trokken de aandacht van Jan Verster.

Hij kreeg er een paar van te pakken.

De vier man, die met de personenwisseling te maken hadden gehad, waren intussen ook weer in de colonne terug.

Na enkele weken stroomde tot onze grote verrassing een haast onafzienbare reeks nieuwe gevangenen ons kamp binnen. Het bleken Italianen, die op een even verraderlijke manier als onze beroepsofficieren naar hun kazernes waren gelokt en daar per verrassing gevangen genomen. Totaal onvoorbereid, enkel met dat, wat ze toevallig op of aan of bij zich hadden, waren ze door hun voormalige bondgenoten gevangen genomen en afgevoerd.

Zonsondergang

De meesten van hen zagen er wat operetteachtig keurig uit, sierlijk piekfijn in beste tenue gekleed, zo gereed om op te treden, anderen liepen in met bont-gevoerde vliegeroveralls, het is nog zomer en bloedheet, weer anderen liepen in korte kaki broek, hemd met korte mouwen, alsof ze nog door de woestijn sjouwden.

Velen van hen, zou later blijken, waren tegen de ontberingen van krijgsgevangenschap niet opgewassen en zijn in gevangenschap overleden. Een onevenredig groot aantal.

Voorlopig was het echter nog niet zover.

Voor ons was het een vermakelijke zaak, ons met hen te onderhouden, waarbij vanzelfsprekend aan discussie en spotternij geen gebrek. Velen droegen nog onderscheidingen hun verleend door de Duitsers voor hun deelname aan de gevechten aan de Don, aan de Dnjepr en zo.

Beetje belachelijk toch!

Men vroeg ons ook naar de mogelijkheid van pakketvoorziening door het Rode Kruis. Wij schilderden hun uitvoerig voor, hoe heerlijk, hoe overvloedig de inhoud daarvan was, maar kwamen dan plots tot besef, dat ze geen geallieerden waren. Nee, dan zou het er wel niet van komen!!

Gezicht uit het raam. 14.8.'43

Gemeen eigenlijk. Maar, ja, leedvermaak is ook vermaak.

Of onze keukenploeg nog actief bleef na de komst van de Italianen, weet ik niet meer.

De vele goede spullen, die we van de cadetten bij ons vertrek uit Stanislau hadden meegekregen, raken ook eens uitgeput. De honger begon weer zachtjes aan ons te knagen.

Intussen waren we weer binnen ons kampdeel naar de bovenverdieping van een ander gebouw verplaatst en we mochten ons ook niet meer door het hele kamp vrij bewegen, maar moesten in ons eigen subkampje blijven.

Die maand was het nog heel mooi zonnig weer en we lagen dan ook uren achtereen op een grasveldje naast ons verblijf te braden in de zon.

Prachtige Septembermaand!

Op een avond, laat, het was al donker, hoorden we een colonne de poort van ons kamp naderen. Door de open ramen zochten we dadelijk contact, zo gauw ze binnen roepafstand kwamen. We kwamen er zo gauw niet achter, tot iemand van ons zei: "Zou het soms BO kunnen zijn?" We riepen hen toen in het Nederlands aan en jawel hoor, tot onze grote teleurstelling zouden we weer tussen de beroepsonderofficieren zitten.

We dachten niet anders, dan dat het onze bekenden onder sergeant-majoor Vos zouden zijn. We gooiden - een hoogst onvriendelijk gebaar - meteen onze ramen dicht.

Het bleek later een heel andere groep te zijn.

Opperschipper Heerschap, een man, die zijn naam eer aan deed, rustig, innemend, met onmiskenbaar gezag en een sergeant-majoor ook van de marine, zekere Tromp, wat meer gedecideerd en streng, maar heel rechtvaardig, waren de “kampoudsten“ van deze groep, waaronder toch ook mensen zaten, die we nog van Altengrabow kenden.

De sfeer in deze groep gevangenen was dan ook bijzonder goed, hebben wij later in Krakau ervaren, ofschoon, we zullen zien: mispunten vind je toch overal!

Op zekere dag zag ik Jan Verster doende met het slijpen van een bijzonder grote spijker over een steen. Een spijker van wel acht mm dik, lang ca 14 cm.

Desgevraagd gaf hij mij te kennen, dat hij bij onze mogelijk op handen zijnde verplaatsing een poging zou wagen om uit de wagon te breken. Ik sloot me onmiddellijk bij hem aan, verschafte mij ook een spijker van formaat en begon deze ook tot beitel te verslijpen.

Onderweg zouden we nog wel in staat zijn een steen op te rapen, die als vuisthamer kon dienen. Bovendien sleep ik mijn zakmes zorgvuldig zo scherp als maar mogelijk.

Na enige dagen hadden zich nog vier man bij ons aangesloten en formeerden we drie ploegen. Jan Verster zou met Eddy Ernst op stap gaan, Hein Visser met Jan de Greef, ikzelf met Tom Heyblom.

Veel voorbereiding was er eigenlijk niet mogelijk. Eten voor onderweg hadden we niet. Wij wilden een eetketeltje, zout en lucifers meenemen en eten langs de weg opdoen. Het reisdoel lag ook maar vaag vast: voorlopig richting zuid, de Karpaten over en verder maar zien. Landkaarten bezaten we niet. Geld evenmin.

Op 30 september zal dan ons transport plaats vinden.

Alle Nederlanders van Stalag 327, Przemysl zullen naar Kobiercyn, Stalag 369 nabij Krakau, worden gevoerd. Onderweg naar de trein hebben we, zoals verwacht, gemakkelijk een dikke
stevige steen op kunnen rapen en we zijn met enig gedrang alle zes in dezelfde wagonhelft terechtgekomen.

In de andere helft van de wagon zitten marinemannen, waaronder ene adjudantvliegtuigmaker de Boer, die we nog kenden uit Altengrabow. Hij leidde daar de R.K. Godsdienstoefeningen 's zondagmorgens op de zolderverdieping. Meerderen van ons hadden voor en na al op onaangename wijze met hem kennis gemaakt. Een lastige, betweterige man, echt een dienstklopper, altijd uit op een baantje met macht over anderen.

Nu had de man zich opgeworpen als verantwoordelijke over deze wagon, een voor hem kennelijk zeer gewichtige positie. Ook hier weer de verkeerde, die voorop gaat staan! Niet om anderen, maar om zichzelf te dienen.

In de wagon lag een laagje stro, goed voor camouflage van onze werkzaamheden. Alleen oppassen straks, dat het stro niet door het gat naar beneden uitwappert en aandacht van de wacht trekt.

Toen de trein begon te rijden, begonnen we meteen aan het gat in de vloer. Immers: Je kunt alleen met steen en beitel werken als de trein rijdend is. Wanneer de trein stilstaat op een perron, stappen de wachtmannetjes uit en patrouilleren langs de trein en wij kunnen niet zien of ze in de nabijheid van onze wagon zijn.

Ook in het donker is het werk niet doenlijk. Dan wordt rust genoten.

Tijdens zo'n rustperiode in het donker loopt er een van onze groep, ook niet de allerkwiekste, met een blik, waarin hij zojuist een plas heeft gedaan, wankelend naar het luchtgat om het blik te legen. Onderweg stapt hij even met zijn schoen op een been van een slapende, die dit been natuurlijk met luide kreet onder hem uittrekt. De inhoud van het blik klotst natuurlijk rijkelijk over de rand. Terwijl de getroffenen hun verontwaardiging niet onder stoelen of banken steken, kunnen de overigen hun lachen maar moeilijk inhouden.

Bij daglicht wordt weer verder gewerkt. Aan het gat.

De vloer bleek van eikenhout. Aanvankelijk vorderen we slechts langzaam, maar allengs verbeteren we het systeem van werken en gaat het sneller.

Op een kwaad moment kwam Adjudant de Boer ons storen, zogenaamd vragen of we dachten, dat de tocht nog lang zou duren en dan plots gechoqueerd doen over wat we aan het doen waren!

„Maar, heren, waar bent u mee bezig?“

„Gaatje maken om uit te stappen“, was het antwoord.

Oh, maar dat kon hij niet toestaan. Dat zou hij onmiddellijk moeten melden. Hij was voor deze wagon verantwoordelijk.

Hij zou ons inderdaad hebben verraden.

Ik hield een kleine rondvraag, over wie van ons met deze man nog niet overhoop had gelegen. Jan Verster meldde zich.

Ik gaf hem de boodschap mee, dat de adjudant, die heel trots een medaille droeg wegens zeer langdurige en trouwe militaire dienst, nog wel eens een paar jaar ontrouwe dienst in een gevangeniscel zou hebben te slijten na de oorlog, als hij bij zijn voornemen bleef om onze poging tot vluchten te verijdelen.

Dat zou namelijk verraad zijn van militair geheim in oorlogstijd. En dat wordt dan zeker krijgsraad.

Ik zou me na de oorlog in deze heel zeker niet onbetuigd laten.
Jan Verster, een heel rustige, kalme vent, kweet zich perfect van zijn taak

De adjudant de Boer liet ons verder ongemoeid.

Tot zijn geluk!

Met gejuich stootten we plots door de bodem naar de vrije buitenwereld. Frisse lucht stroomt de wagon binnen. Of was dat maar verbeelding? Met mijn mondspiegel trachtte ik vast te stellen of we hinder zouden kunnen ondervinden van een of andere ijzeren

ondersteunende balk. Dat leek niet zo te zijn. Het werk ging nu snel verder. Zo 'n bodem overigens is circa 6 à 7 cm dik! Nadat we twee planken ter lengte van ongeveer 50 cm hadden verwijderd, bleek er toch een ijzeren rib in de weg te zitten. Geen nood. Ondanks de blaren, die ik intussen had opgedaan, vloog de volgende plank er in een mum van tijd uit. Ik had dus ook routine opgedaan!

Achteraf weten we, dat we van de gehele treinreis op dat moment nog niet het derde deel hadden afgelegd.

Nu moest overlegd worden, wie het eerst eruit mocht.

Jan Verster, als initiatiefnemer had de meeste rechten. Dat is een ongeschreven wet!

Om echter dit eerste vlucht-recht naar me toe te halen, vroeg ik of zij uit de rijdende dan wel uit de stilstaande trein zouden stappen.

Als uit een mond antwoordden zij alle vier, dat ze natuurlijk uit zouden stappen, als de trein stilstond.

Ik zei, dat wij wilden uitstappen als de trein reed en, omdat er dan minder kans op ontdekking bestond, dan wanneer men uitstapt uit de stilstaande trein en de posten rond de trein lopen, claimde ik het eerste uitstaprecht.

Daar gaven ze mij zonder meer gelijk in.

Gewonnen.

Nu moest ik Tom nog overtuigen, want die had met onmiskenbare onrust mijn betoog aanhoord.

Ik had me intussen al lang vergewist van het feit, dat de trein zeer langzaam optrok en langzaam tot stilstand kwam. Zolang ik de bielsen van het nevenspoor kon tellen in rustig tempo, zolang zouden wij stapvoets mee kunnen lopen met onze trein. We laten ons dus straks na elkaar uit het gat zakken, lopen even rechtop mee, dan naar beneden duiken en gaan liggen. Ik had ook gezien dat er in het algemeen onder de wagons van goederentreinen maar weinig rommel als remstangen, steunbalken en dergelijke uitstak, dus dat er alle ruimte was.

Toen de trein weer eens langzaam over het emplacement reed, heb ik dit Tom laten zien.

Hij was snel overtuigd van de goede mogelijkheid.

Terwijl we nog bij het luchtgat stonden en de trein nog steeds geen snelheid bereikte, zei ik tegen Tom:" En nu gaan we!” Ik gaf hem zodoende ook geen tijd voor twijfel. Hij moest wel volgen.

Wegwezen!

Ik zette mijn tas naast het uitgehakte gat, ging zitten op de vloer van de wagon met de benen naar beneden in de vrijheid, liet me zakken tot ik over de bielsen mee kon lopen, heb al wandelend de achterblijvers een tot weerziens in Nederland, toegezwaaid, bukte me, kreeg nog even een duwtje van zoiets als een remstang en ging liggen. Onder de trein was inderdaad een zee van ruimte. Alles was precies gegaan zoals ik me dat tevoren had ingedacht.

Plekken langs de vluchtroute

Kleine misrekening: ik was uitgestapt, toen het buiten al aardig donker was. Op het moment dat de laatste wagon van onze trein, waar de Duitse wachtmannetjes in zaten, over mij heen was gereden, lag ik meteen in een vloed van licht, afkomstig van een seinhuis hoog boven mij.

Nog lag ik te aarzelen wat nu te doen, toen Tom, uitgelaten als een schooljongen, die juist voor een examen geslaagd was, op mij toe kwam rennen, terwijl mijn witte regenjas, die ik hem had geleend, om hem heen fladderde. Hij was na de laatste wagon niet blijven liggen, maar meteen opgesprongen, niet denkend aan de mogelijkheid, dat een onzer bewakers vanuit hun wagon de rail achter de trein in het oog zou hebben kunnen houden.

Ik stond dus ook maar meteen op. Er liepen enige spoormensen bij een trein, enige sporen van ons vandaan, vanuit het seinhuis werd wat geroepen. Het betrof kennelijk niet ons. Wij liepen langs het spoor op, zonder haast, tot we uit het licht waren en zagen toen voor ons een brug over het spoor. We klauterden het talud langs het spoor op, gingen over de brug en liepen langs een weg, in noordelijke richting, duidelijk een weg, die de stad, waar het spooremplacement toe behoorde, verliet.

Voor de Karpaten was dit wel de verkeerde richting, maar we wilden

zo gauw mogelijk zo ver mogelijk verwijderd zijn van deze grote stad, die, zoals later bleek, Reichshof oftewel Rzeszow heette.
Natuurlijk had onze vlucht op de eerste plaats het ideële doel onze eigen troepen, waar ook, te bereiken. Dat doel was echter nog ver weg. Meer nabij was de verbetering van onze voedselpositie.

"We namen nu ons lot in eigen hand", noemden we dit schertsenderwijs. Dus deed het er voorlopig niet toe in welke richting we liepen, als we maar vrij bleven.

Na enige kilometers, in het donker dus, gewandeld te hebben, gingen

Bij die brug daarginds klommen we tegen het talud op, om het emplacement te kunnen verlaten.

we rechtsaf het veld in. Allereerst troffen we een aardappelveld. We groeven voldoende kleine jonge aardappeltjes uit voor een rijkelijk maal. Even later hadden we lage struikjes te pakken waaraan peulen hingen, die het geluid van rammelaars maakten. Ook daarvan hebben we een hoeveelheid meegenomen.

Verdergaand stuitten we op een riviertje. We besloten hier ons eerste kamp op te slaan en gedekt door wat struikgewas maakten we een vuurtje, kookten ons potje van aardappeltjes met wat nu bleken witte bonen te zijn. We beloofden elkaar, dat de volgende maaltijd beter zou zijn. De eerste de beste kip, die we tegen kwamen, zouden we een rotschop verkopen.

Wij hadden al lang niets meer te roken, maar Eddy Ernst had ons uit een koffertje, dat hij steeds zorgvuldig en met een zekere geheimzinnigheid bewaakte, een tinnetje sigaretten van 50 stuks meegegeven. Hoe hij aan die immense voorraad was gekomen, is mij altijd een raadsel geweest, daar zei hij nooit wat over, wat dat betreft was hij zo gesloten als een pot. Ik vermoed, dat het voor hem betaalmiddel was.

We rookten dus in alle tevredenheid nog een sigaretje, hadden medelijden met de duffe figuren, die zich ondanks het open gat in de trein naar Krakau lieten brengen en gingen slapen. We wikkelden ons

Tijdens de vlucht werden overdag zo veel mogelijk de wegen vermeden.

daartoe, dicht tegen elkaar als lepeltjes, in het grondzeil van 2 bij 2 meter, dat ik in plaats van een tweede deken van huis had meegenomen. Ondanks de kou, en ik wist bij ervaring, dat het in Nederland begin september 's nachts buiten al aardig koud was, hebben we toch een aantal uren geslapen.

's Morgens hebben we het restant van de maaltijd opgewarmd en verorberd.

Daar we niet door het riviertje wilden waden, koud en nat, liepen we langs de weg verder naar het noorden in de verwachting vroeg of laat bij een dorpje wel een bruggetje te zullen vinden.

We kwamen inderdaad aan een klein, zeer rustiek dorpje. Maar enkele huisjes, een poel met water en wat ganzen daarom heen. We veronderstelden, dat in zo 'n klein dorpje, eerder een gehuchtje, wel geen Duitsers aanwezig zouden zijn. We besloten het er dus maar op te wagen. Mochten we worden aangehouden, zo spraken we af, dan waren we Nederlandse arbeiders, die op weg waren naar een andere plaats om

Deel van onze route in het nachtelijk duister.

Lokkende vrijheid

te werken. Enig papier, dat onze bewering zou kunnen staven, bezaten we niet. Onze kleding bood ook nauwelijks enige dekking.

Tom was een bereden artillerist, droeg dus laarzen en omdat hij daarmee anders geen grote afstanden kon lopen zonder blaren te krijgen, droeg hij ook zijn daaraan geriemde sporen. De voet kreeg dan meer steun. Verder had hij mijn witte regenjas over zijn uniform aan. Ik droeg mijn gewone rijbroek met beenstukken en een windjack. Een groene wollen muts op mijn kop. Nog een wonder, dat we al deze spullen tot nu toe door alle „Prüfungen“, die telkens bij de aankomst in en het vertrek uit een kamp werden gehouden, hebben kunnen meeslepen.

We liepen een soort schoolgebouwtje voorbij en jawel hoor, daar werden we al aangeroepen door een luide Duitse stem.

Aanvankelijk meenden we ons doof te moeten houden en rustig maar stevig door te lopen, maar het geluid nam nog toe en de dreiging ook. De school bleek een post van de Feldgendarmerie te zijn en het kostte

Dit waterhield ons die avond tegen.

Op dit plekje vonden wij een kille nachtrust.

Hier werden we gesnapt door de Feldgendarmerie

de man geen enkele moeite vast te stellen, dat wij krijgsgevangenen waren.

Er was overigens in de omgeving al alarm geslagen, door onze ontvluchting. Later bleek, dat we dat te danken hadden aan de vier man, die uit de trein zouden stappen, als deze stil stond.

Maar ja, of we veel verder hadden kunnen komen, en of we in deze maanden zonder groot gevaar de Karpaten over hadden kunnen komen, was ook nog maar een vraag.

De man was in elk geval zeer tevreden ons te hebben gevangen en bood ons aan wat we maar hebben wilden. Nee, bier kon hij ons tot zijn spijt niet bezorgen, maar of we soms melk wilden. Er werd een voorbijrijdende Pool aangehouden, die voor ons van zijn lading melk een hoeveelheid moest afstaan.

Zo trakteert een Duitser zijn gasten!

Er werd een sjees besteld en wij belandden bij de Feldgendarmerie van Rzeszow. Er vond een kort, bepaald niet onvriendelijk verhoor plaats.

Intussen rookten wij een van onze Engelse sigaretten. Deze hebben een heel erg sterke, doordringende geur en moesten de Duitse neuzen wel prikkelen tot jalousie. Men liet dit echter niet merken en wij werden overgedragen aan de portier van de plaatselijke gevangenis.

We ondervonden van deze portier veel sympathie, hetgeen hij tot uitdrukking bracht met zoveel mogelijk eten, zoveel als wij maar hebben wilden.

In een grote 15-persoonscel werden we opgesloten. We troffen daar twee burger gevangenen aan.

De een was een kassier, die er met de kas vandoor was geweest, de ander een zwarthandelaar. Deze laatste liep overdag aldoor in een kort

groen voetbalbroekje rond en plukte eindeloos vlooien van zijn lijf. Hij telde ze ook. Toen we de volgende dag wakker werden op een echt nog wel vroeg uur in de morgen, had hij al over de tweehonderd vlooien gevangen.

Zoals al eerder gezegd: ik had van vlooien nooit last.

Omdat we juist voor het weekend gevlucht en weer gevangen genomen waren was er niemand van de Feldgendarmerie genegen, ons naar Krakau te brengen. Het was einde dienst. Dus hadden we te wachten tot maandag.

We hebben ons met onze nieuwe vrienden niet verveeld, veel gegeten, daar werd voor ons niet op bezuinigd, en veel geslapen.

Intermesso in Rzesow

's Maandagsmorgens, na ons zeer uitvoerig ontbijt met veel gortepap, onze magen waren intussen braaf overladen, werden we door een paar nogal gehaaste Feldgendarmen afgehaald. Uiteraard hadden wij juist helemaal geen haast en treiterden hen door extra te talmen. Ze werden daar wat kregel van. In de auto staken we, net als bij ons verhoor op zaterdag, maar weer eens zo'n sterk ruikende Virginia-sigaret op. Het op deze manier wat treiteren van onze bewakers moest onze onverschilligheid aangeven ten aanzien van ons lot. Onderweg maakten de bewakers nog hun excuus voor de haast, die ze hadden, maar ze hadden zich verlaat door een of ander feestje van de vorige avond. Ze vroegen ons of we al hadden ontbeten. Dat hadden we natuurlijk niet! Daarop zegden ze ons toe ons op het station een goed reis-rantsoen te bezorgen. Inderdaad voorzagen ze ons van wittebrood met rijkelijk beleg en zelfs ieder nog een hoeveelheid Duitse sigaretten.

We werden geplaatst op de kussens van een eerste klasse coupé en daar gingen we.

Voor ons fatsoen wurmden we nog met moeite een enkel sneetje brood naar binnen en bewaarden de rest tot later.

We konden niet laten onze geleiders onze waardering voor de verzorging uit te spreken, waarop zij zeiden, dat het nog veel beter zou worden.

En zowaar: In Krakau aangekomen, werden we eerst de stationsrestauratie ingeleid en kregen we elk twee grote potten bier te drinken, gevolgd door nog twee glazen cognac!

Ons onafhankelijkheidsgevoel, door de vlucht al gestimuleerd, werd door deze traktatie nog eens extra versterkt en eenmaal in het kamp gebracht waren we al zo overmoedig, dat wij niet eens meer onze eigen koffers wilden oppakken, die daar nog verlaten midden op de hoofdweg stonden.

Daar behoorden, meenden wij ook voor aspirant-officieren ordonnansen voor te worden aangewezen.

Niks koffers sjouwen door ons.

We lieten ze eenvoudig staan.

We kregen de indruk dat de groep gevangenen, waartoe wij behoorden maar heel korte tijd voor ons was aangekomen en dat de begeleidende bewaking hier nog bijeen stond.

Onze Duitse Dolmetscher, die zich onder hen bevond, liet ons duidelijk weten, dat hij onze vluchtpoging een heel goede prestatie vond. Het leek er een beetje op alsof hij trots was verbonden te zijn met een groep, waar ondernemingslust van uitstraalde.

Zoals gebruikelijk werden we gepriefd en entlaust en daarna naar een buiten het kamp gelegen fort gebracht teneinde voor untersuchungshaft te worden ingesloten. Dit fort, no 52, was een der versterkingen, die in de keizertijd in een grote kring om Krakau heen waren gebouwd.

De tuniek van Tom was in de ontsmettingsoven zo heet behandeld, dat de koperen knopen, nu blauw van de doorstane hitte, als rijpe vruchten van zijn jas waren te plukken.

Fort no 52 bij Krakau

ta ik voo de toegang van fort 52

De wacht in het fort, hoofdzakelijk uit Rijnlanders bestaande, ontving ons waarlijk als gasten. We werden niet meteen in een cel gestopt. "Het was daar zo onaangenaam koud," vond men. Ons werd een zitplaats aangeboden in het lekker verwarmde wachtlokaal.

Op het vrolijk brandend kacheltje was ene Heinrich pannenkoeken aan het bakken. Ook wij kregen een van zijn baksels aangeboden.

We hebben ons een tijd gezellig met onze cipiers onderhouden. Een van hen bleek afkomstig te zijn uit Elmpt, een plaatsje juist even over de grens bij Roermond.

Net als op een vakantie in een ver buitenland geeft zo'n ontdekking toch even een gevoel van samen verbonden te zijn.

Tenslotte werden we met de nodige verontschuldigingen, dat het nu niet langer meer was uit te stellen, in onze cel ingesloten.

De cel was groot, wel 10 bij 5 meter. Een gemetseld gewelf met in de ene korte zijde de deur, in de andere een groot getralied raam.

Deze ruimten op de eerste verdieping van het gebouw, waren voorheen de onderkomens van de bemanning van dit fort.

Het fort bevatte 11 van deze zalen.

De eerste zaal was in gebruik als wachtlokaal. In de vierde bleken later twee Franse krijgsgevangenen te zijn ingesloten. Wij kregen cel vijf. Cel zes was als toiletruimte ingericht. Het raam daarvan was merkwaardigerwijze niet van tralies voorzien!

In deze hele grote ruimte stond eenzaam en verlaten midden op de

Bunker met cellencomplex in fort no 52

vloer een krib, twee hoog, met strozakken en paardendekens. Verder niets.

Als we iets nodig hadden, moesten we maar op de deur bonzen.

We hadden niets anders bij ons dan een zakdoek, een stompje rood/blauw potlood en iets van een opschrijfboekje, zodat we eindeloos het duikboten spel beoefenen konden. Onze sigaretten mochten we ook behouden, of ze zijn vergeten deze af te nemen.

Op een plank uit het bed heb ik in die dagen met fraaie rode en blauwe letters alle 15 coupletten van het Wilhelmus opgetekend. Het ergerde me, dat ik twee regels moest openlaten, waar ik niet meer op kon komen.(couplet 12, regel 5 en 6!)

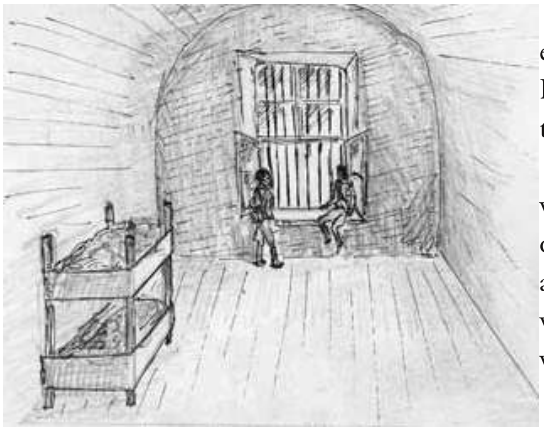

Streng arrest in de bunker

Na enige dagen werden eerst Eddy Ernst en Jan Verster en daarna Jan de Greef en Hein Visser binnengebracht. Ze werden twee aan twee in andere cellen ingesloten.

Het bleek, dat zij uit de stilstaande trein waren gestapt, niet lang na ons vertrek, nog op hetzelfde rangeerterrein, alle vier direct achter elkaar. Zij hadden zich trachten te verschuilen onder de wagon achter een wiel.

Een patrouillerende wachtsman had hen gezien, meteen alarm geslagen en de sufferd moest daarna als een haas naar zijn eigen wagon terug om zijn geweer te halen, dat hij niet bij zich had. Intussen maakten de vier zich uit de voeten. Eddy Ernst heeft hierbij zijn kostbare koffertje, met die vele sigaretten gevuld, vanwege de haast moeten achterlaten!

Voor ons ongelukkig werd nu meteen de gehele omgeving gealarmeerd.

Jan de Greef en Hein Visser hadden met de bevolking contact gehad. Hein had onderweg zelfs een wrat laten belezen door een oud vrouwtje. De wrat was naderhand inderdaad weg. Ze waren tot nabij de Tsjechische grens gekomen.

Ik heb enkele jaren later in Nistelrode gelegerd, een hinderlijke wrat op mijn hand “weggedacht!”. Ik meende: wat dat vrouwtje bij Hein kon, kan ik natuurlijk ook bij mijzelf. Als ik naar mijn wrat keek en me daarover ergerde, werd deze alsmaar groter. Dus als ik er niet meer naar kijk, gewoon negeer wordt ze kleiner en verdwijnt uiteindelijk. Ze verdween inderdaad en is nooit meer teruggekomen!

We werden allen veroordeeld tot drie weken streng arrest. Dat is het maximum, dat mag worden gegeven. Vast tarief voor een vlucht. Zonder aftrek.

Dit betekende twee dagen dubbel broodrantsoen, verder niets, geen beleg, geen boter, niets, en daarna een dag normaal brood en 's avonds een halve liter soep en dan weer twee dagen dubbel brood en zo voort, tot je tijd om is.

Via het schoorsteengat kregen we al gauw contact met onze buren, de twee Fransen. Ze vroegen ons om sigaretten, waarvan ze de lucht al dra hadden opgesnoven..

Van hun kant boden ze ons hun soep aan. Als ik met een arm in het schoorsteengat zo ver mogelijk omhoog reikte, kon ik juist de hand van de buurman bereiken, die deze van zijn kant zo ver mogelijk omlaag moest reiken. Zodoende kwamen we aan eten niets tekort. Integendeel. In feite hadden we nu twee van de drie dagen een extra rantsoen brood! Wat een straf!

Vanuit dit bovenraam hielden wij onze ontmoedigende toespraken. . .

Voor ons raam stond een kleine kazemat om de uitgang van het fort te kunnen bewaken en daarnaast de "post voor het geweer".

Deze man stond zich daar twee uur stierlijk te vervelen.

Vanuit het raam hielden we iedere dag, zoals wij dat noemden: "Een propaganda-praatje voor de Duitse weermacht".

Daarin werd natuurlijk de slechte toestand aan het oostfront besproken en meer van die ontmoedigende onderwerpen. We vermaakten er ons wel mee.

Tom en Eddy Ernst hadden beiden een verzoek lopen om naar Stanislau te worden teruggebracht, daar zij, zoals ze beweerden toch eigenlijk beroepsmilitairen waren. Tegen het einde van onze celstraf werd dit verzoek ingewilligd en verdwenen zij uit onze bunker en kwamen weer in Stanislau terecht.

Met Eddy Ernst is het heel erg slecht afgelopen.

Hij is een aantal maanden later, bij het ontruimen van Stanislau, verstopt in het gebouw, achtergebleven en opnieuw gevlucht. Van hem is niets meer vernomen, dan dat hij na weer gevangen genomen te zijn, in een ravijn zou zijn gestoten. Onderzoekingen naar zijn lot na de oorlog hebben niets kunnen ophelderen.

Op het ere-tableau in Oldenbroek, Eddy was artillerist, is zijn naam opgenomen.

Ik bleef niet lang alleen.

Een van de Fransen naast ons was er vandoor gegaan. Hij had van binnenuit het slot van de deur ondergraven, de deur opengerukt en via het toilet, waarvan het raam immers niet was getralied, ca 6 meter omlaag gesprongen en had de benen genomen.

De andere Fransman zou hem een uur de tijd geven en dan alarm slaan alsof hij maar net weg was. Dit paste in het verhaal, dat híj de Duitsers had voorgeschoteld.

Daar de nevencel dus niet meer kon worden afgesloten, werd de achtergebleven Fransman bij mij in de cel geplaatst.

Van hem hoorde ik nu hun beider verhalen.

De gevluchte Fransman was na zijn vlucht uit een krijgsgevangenkamp niet naar Frankrijk gegaan, maar in Polen ergens in een of ander dorpje gebleven, was op een boerderij gaan werken, verliefd geworden op de dochter van de boer en opnieuw gevangengenomen bij een toevallige contróle door de Duitsers, waarbij de hele dorpsbevolking eerst op een plaats was bijeengedreven. Hij had zijn meisje beloofd op tijd voor haar verjaardag weer aanwezig te zullen zijn.

Het was nu die tijd, dus hij ging!

De ander had beweerd een Fransman uit Tunis te zijn, genoeg te hebben gekregen van het Duits-vijandige regime aldaar, via Turkije en de Balkan op weg te zijn naar Frankrijk, teneinde daar mede te gaan werken aan een nieuw Frankrijk onder Duitse leiding. Hij was in Krakau gepakt, juist toen hij, zoals hij voorgaf, op zoek was naar een of andere Duitse instantie, die hem op zijn tocht naar Frankrijk behulpzaam kon zijn.

Familie in Frankrijk? Nou, die moest er wel zijn, maar hij kende die mensen niet, zomin als ze hem zouden kennen; zijn grootvader was als jongeling al naar Tunis gegaan, zodoende...

De Duitsers waren er geenszins zeker van of ze wel of niet voor de gek werden gehouden. Ze trachten het wel te controleren. Vandaar veel bezoek van hoge officieren en voorlopig een uitzonderlijk goede behandeling zij het in onze bunker. Om zijn eigen verhaal overeind te houden, had hij dus de gevluchte Fransman moeten aangeven. Hij deed dit dan ook, maar pas nadat deze een uur voorsprong had gehad, zoals zij onderling hadden afgesproken.

Maar dat wisten de Duitsers weer niet.

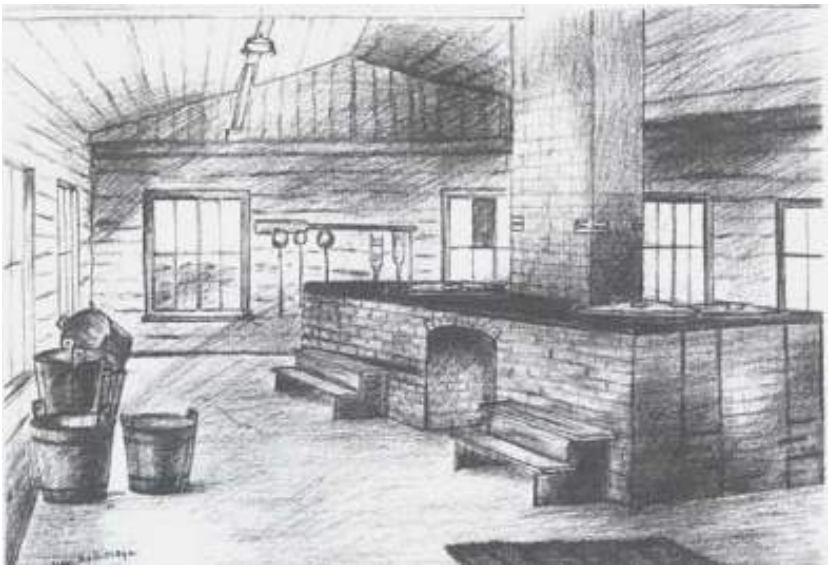

Keuken Kobiercyn. Hier botvierden de marine-koks hun kunsten!

Rond de kazemat was er natuurlijk een drukte van belang. Ook speurhonden werden ingezet, vooralsnog zonder enig resultaat.

Mijn Fransman bleef maar heel kort bij mij. Ook hij werd weggehaald, ik weet uiteraard niet of hij met zijn verhaal nog succes heeft geboekt.

De laatste dagen verbleef ik alleen in mijn cel en ik werd na beëindiging van mijn straftijd het grote kamp in gebracht.

In een overvolle kleine barak, waar behalve onze studentengroep nog een veertigtal BO's waren ondergebracht vond ik een plekje om te slapen. Ik vond er ook mijn koffertje weer terug en werd liefderijk opgenomen door de kongsi van vier, waarvan nu dus nog twee man in de cel verbleven. Na een paar dagen waren ook deze twee weer in het kamp.

Mijn grondzeil was ik nu kwijt. Ik had maar één deken. Het begon al koud te worden. Jan de Greef had nog een deken over. Die kreeg ik, maar hij moest hem na de oorlog wel terug hebben! Na anderhalf jaar gebruik heb ik hem maar niet eens meer gevraagd, of hij de deken nog terug wilde.

Geelzucht is krankheid van overdaad.

Intussen was de pakkettenstroom op gang gekomen, althans enigermate, en we leefden er goed van.

De verhouding met de BO's was prima, het dichtgooien van de ramen bij hun aankomst in Przemysl had men ons al lang weer vergeven.

Het gezag van de twee prima kampoudsten had duidelijk een goede uitwerking op de sfeer onder de bewoners van het kamp.

De kongsi van vier bestond al vanaf de eerste dagen van krijgsgevangenschap uit de twee man, die tegelijk met ons ontvlucht waren, Jan de Greef en Hein Visser, en verder uit Piet Holty en Don Smits.

Piet Holty was een kleine, gezette Zeeuw, die bij ons in verband met gelijkenis daarmee en wellicht ook vanwege zijn in Altengrabow ontvangen bedorven broodpakket, het Tarvo-mannetje genoemd werd, een reclame figuur die in de eerste oorlogsjaren in Nederland nogal opgang maakte in verband met Zeeuws brood.

Don Smits hield nauwkeurig een dagboek bij. Het was echt iemand, die over van alles heel ernstig en diep nadacht. Altijd het naadje van de kous wilde weten. Dat dagboek, had ik toch wel eens graag willen inzien, teneinde te weten hoe hij tegen ons en onze belevenissen heeft aangekeken.

Ik kwam dus deze kongsi binnen als vijfde man. We hebben samen daar in Krakau heel wat feestjes gevierd. Elk feest bestond, in die omstandigheden begrijpelijk, uit bijzonder goed en uitgebreid eten.

Als je bij enig feest een taart wilde laten bakken, kon je bij alle mogelijke artiesten op dit gebied terecht. Elk soort van spuitwerk, ieder chocolade figuur was mogelijk, je hoefde het maar te bestellen. De koks van de Marine bleken, vanaf dat ze eenmaal over redelijk materiaal beschikten, ware kunstenaars. En daarbij: ze deden het met heel veel plezier.

Een feestje, dat stond als een paal boven water, was pas geslaagd, als er na afloop tenminste een paar van de deelnemers min of meer van de kaart waren. Wat een maatstaf! Maar goed, zo was dat in die omstandigheden.

Het kampleven in Krakau was best wel genoeglijk.

's Avonds kon je over of door de draad klimmen naar de Franse buren en daar een kaartje leggen. Bridgen op z ’n Frans.

Over Henk Reinders Vos, onze kampkok in Przemsyl, is nog een aardig verhaal te vertellen: Henk, een grote sportieve sterke Wageninger had bij zich twee reusachtige koffers.

Daarin ontzettend veel stellen ondergoed.

De inhoud van slechts één koffer was tot nu toe aangesproken. Het andere koffer was tot nu toe gesloten gebleven.

Hier in Krakau was dan eindelijk het grote ogenblik aangebroken,

dat hij zijn ijzeren voorraad moest aanspreken. Maar, oh schrik! In de koffer bleken al tijden geleden muizen binnengedrongen te zijn en zij hadden bij gebrek aan voedsel of om een uitgang te zoeken zich van voor tot achter en terug door zijn ondergoed heengevroten!! Wij lachen natuurlijk. Hij overigens ook.

Henk is kort na zijn hervatting van de studie in Wageningen tijdens roeioefeningen verongelukt, waarbij hij op de Rijn in een schroef van een schip geraakte.

In Krakau heb ik mijn baard laten staan. Er was een soort wedstrijd uitgeschreven.

Wie had tegen Sinterklaas de mooiste baard?

Mijn baard was van verschillende kleuren rood. Gaf mij het uiterlijk van een Sater.

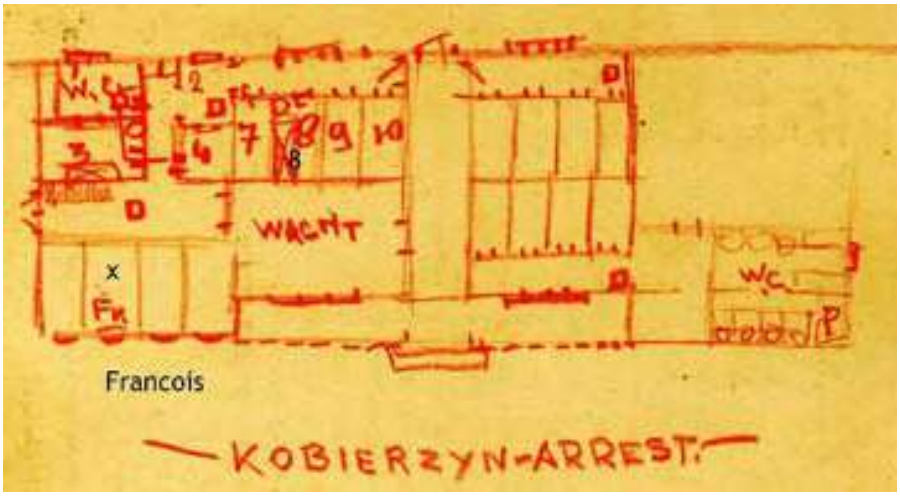

Cel 8 was van 3 t/m 8 december 1943 mijn verblijf.

Of het daardoor kwam, of dat ik echt wat uitdagend, spottend naar hem keek, weet ik niet, maar tijdens een appèl werd de dienstdoende Duitse korporaal plots geweldig woedend, bracht mij naar de Hauptman en ik werd bestraft met 5 dagen streng arrest.

In mijn HBS-tijd is me datzelfde ook eens overkomen.

Toen had ik de conciërge in het langslopen blijkbaar aangekeken! Naar zijn mening spottend. Die sleepte me destijds naar de directeur. Deze had toen geen behoefte aan straf.

Maar alleen kijken kan voor mij dus al strafbaar zijn!

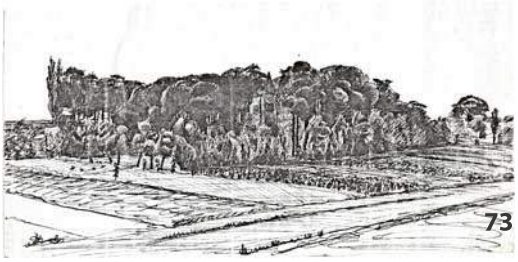

Overigens is straf niet zo erg.

Waar in een barak zoveel mensen in een betrekkelijk kleine ruimte bij elkaar zijn, is er voortdurend, onafgebroken veel rumoer van meer en minder sterk stemmengeluid. Het houdt nooit op. Nooit is er rust. In een cel vind je rust en stilte! Heerlijk toch!

De straf werd niet in de bunker buiten het kamp uitgezeten, maar in een daartoe ingerichte barak in het kamp. In die barak waren een hoeveelheid cellen van ca 2x2 meter getimmerd. Leeg op een krib na. Een van ruw hout getimmerde lage, smalle houten bank.

De cel was donker, geen raampje, enkel een kijkgat in de deur. Daardoor kwam wat licht binnen omdat er iets verderop in het gangetje een raam was.

Eerst zie je niet veel, maar dat wordt allengs beter. Je krijgt blijkbaar kattenogen.

Het eerste wat je doet is je hele cel nauwkeurig onderzoeken. Ieder kiertje, ieder gaatje. Tussen de planken van de krib vond ik weldra een miniatuur kaartspel, getekend op een verknipte briefkaart. Elke kaart als een duimnagel zo groot. Ik heb daarmee wat afgepatiënced! Dat ging dan toch ook maar in dit schemerduister.

De strozak mocht je overdag niet houden. Toen ik een dier dagen de strozak wegbracht naar een daartoe bestemde andere cel, hoorde ik een fluisterstem achter mij zacht roepen: “Guillaume”. Was dat zekere François, waar we bij de Fransen mee hadden gekaart. Ook stout geweest dus.

Het klimaat in Krakau was best fijn. Fris maar niet doordringend koud. Waarschijnlijk door de droogte van de lucht. Je kon in korte broek, oude verkennersbroek, en pyjamajasje buitenlopen, terwijl de was stijf bevroren aan de lijn hing! En die vroor wonderlijk genoeg nog droog ook!

Met Jan de Greef, economiestudent, de latere bestuurssecretaris van Boskalis als assistent, heb ik in Krakau ook weer de praktijk hervat. Ik had me voorgenomen hier niet meer in het wilde weg te werken, me te beperken tot het opheffen van klachten, maar over te stappen op systematische gebitssanering van alle kampbewoners, die dat wilden. Daartoe werd voor iedere patiënt op min of meer primitieve wijze, want behandelingskaarten hadden we niet, in een ruitjesschrift schematisch een gebit weergegeven, zodat je de plaats van caviteiten, vullingen, extracties en dergelijke kon aantekenen.

Ik deed dit met de Greef samen, om hem spelenderwijs de vaktaal eigen te maken, voorzover hij dat als assistent nodig had.

De daar ook werkzame Franse tandarts was zo kort van stuk, dat hij voor bepaalde behandelingen bij de stoel, die in hoogte niet verstelbaar was, een soort stoofje nodig had.

Van hem heb ik een aantal tips gekregen die mij mijn verdere tandartsleven zijn bijgebleven.

Een zenuw bijvoorbeeld, die na herhaalde inleg van arseen maar niet gevoelloos werd, moest even met lange dunne z.g. padvindernaald maar heel even worden aangeprikt. Prompt gevoelloosheid!

Heel erg ver ben ik met mijn saneringsplan niet gekomen.

We zijn maar heel korte tijd in dit kamp gebleven. Kobiercyn: (Ko zou er nog bier zijn, noemde mijn vader dit kamp.)

De post in het kamp werd bezorgd door de marine adjudant Dekker. Het was uitgesproken een baantje voor dié man. Amsterdammer in hart en nieren en vooral in de mond, gaf hij niet zonder meer de post af, nee, daar hoorden allerlei praatjes en kwinkslagen bij. Werkelijk onuitputtelijk was die man. Telkens een feest als hij met de post binnenkwam, ook al was er niets voor jezelf bij.

Hij had bovendien nog een bijzondere gave. Zijn moeder was ''paramedium", zei hij en hij kon daar ook wat van. Jopie Hamburger, een joodse jongen uit onze studentengroep, die door deze krijgsgevangenschap als enige van zijn familie de oorlog heeft overleefd, had een voortdurende pijn in zijn hoofd. Adjudant Dekker hoorde

daar van, zoals hij alle zaken in het kamp aan de weet kwam op zijn zwerftochten met de post, en zou dit wel eens even verhelpen. Hij tastte een tijd lang over Jopie's hoofd rond en stelde daarop de plaats van de pijn vast. Joop bevestigde de plaats onmiddellijk als de juiste. Na enige wrijfbehandelingen was Joop van zijn schrijnende hoofdpijn verlost.

Even later hadden we nog iemand met een voortdurende pijn. Piet Holty had een doorlopende pijn aan zijn ribbenkast. Adjudant Dekker heeft er zijn uiterste best op gedaan, maar zonder enig verlichtend resultaat.

Wat wonder.

Toen Piet uiteindelijk maar eens op ziekenrapport ging, bleek hij met stoeien op de hoogste etage van onze slaapplank een rib te hebben gebroken!

Nog iets wonderlijks:

De „kamptelegraaf", een soort van berichtenverspreiding, waarvan de wegen eenvoudig niet zijn na te speuren, werkte uitstekend.

Dit blijkt uit het volgende. Tussen 10 en 18 januari 1944 werden de officieren van Stanislau verplaatst naar Neubrandenburg. Uit de drie treinen, waaruit dit transport bestond, ontsnapten onderweg honderden officieren, misschien wel tweehonderd. Wij hoorden dit bij ons in het kamp. Wij hadden geen radio of krant.

Toen wij enige weken later ook in Neubrandenburg aankwamen, werd ons dit bericht bevestigd, het bleek in alle opzichten volkomen juist.

Wij vernamen, dat velen het vluchtgat in een zijwand van de veewagon hadden gemaakt. Dat was verleidelijk. Immers die wand is veel dunner en geen eikenhout.

Het door dit gat uitstappen, terwijl de trein rijdt, is echter een groot risico gebleken. Een luitenant de Bruin verloor daarbij beide benen!

Neubrandenburg

Op 27 januari werden ook wij, aspirant officieren, weer eens overgeplaatst, en wel - wie doorgrondt de Duitse logica? - naar Neubrandenburg, naar de beroepsofficieren, waar we drie maanden geleden niet bij mochten blijven. Van het transport herinner ik me maar weinig. Het had, meen ik, wel plaats in een gewone trein. Ik herinner me vaag iets van overstappen in Berlijn. Onze groep was maar klein. Dus gereserveerde coupés derde klas, het door mij meest verafschuwde soort van transport voor de lange reis. Het is bijzonder

vermoeiend om op een harde zitplaats gedurende vele uren als vastgenageld te moeten blijven zitten. Geef mij maar de veewagen, dat is heel wat gerieflijker. Mits je plaats genoeg hebt.

In het kamp Neubrandenburg, Stalag IIA, werd ik prompt door Tom Heyblom opgevangen en net als in Stanislau door hem meegetroond naar zijn hok: barak 7a, hok 7, bewoond door zijn vrindjes.

Kamp Neubrandenburg

Ze lagen daar met zijn zessen: Tom en nog drie andere artilleristen, die hij nog van de SROBA kende en waar ik in Stanislau, zij het vluchtig, mee kennis had gemaakt. Verder een cadetvlieger, Herman Mous en Alf Brouwer, een infanterie vaandrig, die ik nog van de SROI te Breda kende.

Met zijn zevenen vormden we samen een kongsi, alle lief en leed delende, behalve suiker en sigaretten. Dat bleef persoonlijk.

Nico Greter, later als overste commandant van het beroemde korps "De Gele Rijders", was de nauwgezette, onvolprezen menagemeester. Hij bepaalde wat op tafel kwam en beheerde dus onze voorraad hier op het hok, zowel als de in depot gegeven blikken voer. Ik ging onmiddellijk van harte akkoord. Niets rustiger dan dagelijkse zorgen aan anderen over te laten.

In de barak woonden we aanvankelijk op hok zeven van barak 7a. Er was nog een barak bezet met cadetten en adelborsten: barak 6.(a en b)

Elke barak in dit kamp bestond uit twee helften, elk met 2 rijen van 5 hokken. Elk hok is een ruimte van ca 5x5 meter tussen twee, twee meter hoge schotten. Elk hok heeft in de buitenwand een nogal klein venster.

Zuid-einde Kampstraat

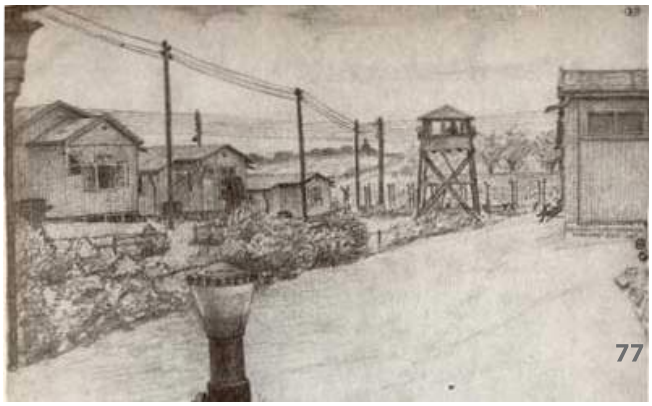

De tussenwanden zijn gemaakt van twee lagen schrootjes met isolatiemateriaal daartussen.

In het midden van het hok is een lichtaansluiting. Gelijkstroom. Daar hangt een lamp. Vanuit dit midden wordt door ons illegaal elektrische stroom afgetakt.

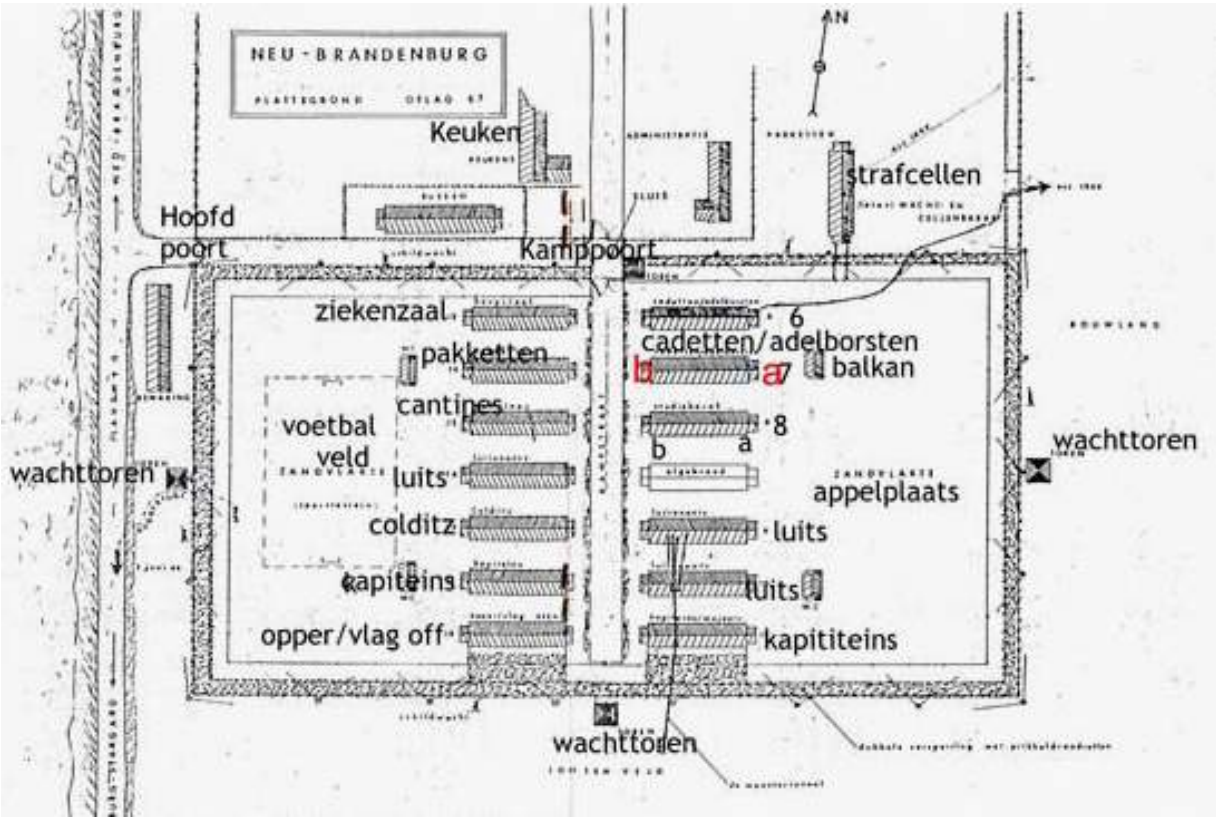

Per twee man was er een drie-hoog-krib. De middelste ligplaats werd er onmiddellijk uit gesloopt, ter wille van de grotere ruimte en de behoefte aan timmerhout. De kribben werden langs het schot geplaatst, behalve mijn krib die langs het gangpad kwam te staan ter afscheiding van het middenpad van de barak. Voor de ingang werd een deken gehangen. Mijn krib aan de buitenkant met karton dichtgetimmerd. Doordat we maar vier dubbelkribben opstelden, bleef er nog een hoek aan de buitenwand naast het raam over en een vrije ligplaats boven mij. Op initiatief van Herman werd in die vrije hoek een gezellig zitje getimmerd: het Chinese hoekje noemde hij dat. Zo verkregen we een min of meer gezellig kamertje. Verder moesten er nog tafels en banken worden getimmerd en voor het hoekje lage wandbankjes, krukken en een laag tafeltje.

Overdag gingen er twee paardendekens over de eettafels heen. Dat gaf ook wat warm-huiselijks. We moesten dan wel nog even kijken of er niet nog wandluizen opzaten en die eventueel kwijtmaken.

Last van vlooien en wandluizen had je dus hier ook.

Vooral 's nachts lastig als je ze op het gevoel wel vangen kon, maar niet tussen je nagels kon doodknakken. Het enige wat dan overblijft, is tussen de tanden. Dat werkt wel, maar als het geen vlo is maar een wandluis krijg je wel een ontaard smerige smaak in je mond! Die raak je zo gauw nog niet kwijt.

Je moet soms wat over hebben voor je vijanden.

En goed slapen is ook wat waard!

Al de tijd, dat je slaapt, ben je vrij. Zit je niet meer gevangen! Daarom nooit iemand wakker maken, die slaapt!

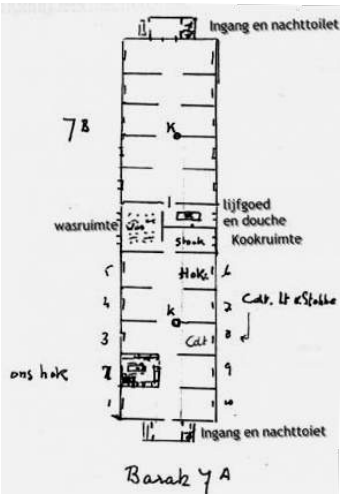

In de kersttijd werd het raam met behulp van karton omgevormd tot een kapelraampje met twee spitsboogjes. Met meelpoeder werd het glas het aanzien van “besneeuwd” gegeven. Het hok ziet er meteen heel anders uit. Het geeft echt een beetje een warm gevoel.

Herman Mous was een cadetvlieger. Vanaf 1940 of ’41 had hij deelgenomen aan een spoedcursus voor opleiding tot tandarts. Meerdere militairen namen daar in die jaren aan deel. Kap.van Dongen, een artillerist, later chef tandheelkundige dienst, een in die dagen zéér bekend vlieger: Schhmidt Kranz, Roborgh, een luitenant ook hier in het kamp, Theris van Beek, nu hier in Neubrandenburg behulpzaam in de tandheelkundige dienst onder leiding van een militair tandarts van der Woerd. Deze laatste werd later chef van de marinetandheelkundige dienst.

Herman was een verdienstelijke klarinetspeler en heeft daarnaast veel tijd besteed aan het bouwen van een model zeilbootje, dat het later op de "Löschteig” uitstekend deed, keurig vanzelf over stag ging. De materialen, die hij gebruikte het instrumentarium voor de bouw, alles was uiterst primitief, vereiste dus grote vaardigheid en heel veel geduld en vindingrijkheid.

Herman bezat ook een tang, afkomstig uit het tandheelkundige instrumentarium van Stanislau, waar de bekken van afgebroken waren, maar waar nog heel wat mee te timmeren viel en, in onze omstandigheden, een kostbaar instrument. Het meeste meubilair van ons hok is onder Hermans’ leiding ontstaan.

Die tang van Herman heeft men eens van ons willen lenen om een stopnaald uit iemands hand te trekken. Een cadet was bezig geweest met het stoppen van een sok, liggend op zijn krib, hoogste etage, dus

vlak onder het houten plafond. Na het stoppen had hij de naald, zonder wol gelukkig, in het plafond gestoken en was in slaap gevallen. Toen hij wakker werd bleef hij nog even liggen en maakte wat boksbewegingen met gebalde vuist naar het plafond, waar hij nèt niet aan raken kon. De naald, die hij even vergeten had, ging daarbij van oog tot punt dwars door zijn hand. Ik heb die naald met mijn pincet uit de hand getrokken. Ik zei daarna, dat deze operatie met de tang nog niet zo gemakkelijk zou zijn gegaan, want dan zou je mogelijk die naald in afwijkende richtingen hebben gewrongen. De patiënt viel prompt flauw!

Als je iemand iets ijselijks vertelt, moet je hem altijd eerst gaan laten zitten, heb ik toen geleerd.

Hoe kwamen we aan timmermateriaal? Hout sloop je uit een lege, onbewoonde barak, uitgegloeide spijkers vond je in overvloed op de plaats waar een barak kort voor onze komst, was afgebrand, barak 9, en elektrisch snoer fabriceerde je door uit een groot blik spiraalsgewijs een meterslange strip te knippen en deze op een lat te spijkeren en deze lat dan weer tegen het plafond timmeren. Op deze wijze werd een waterkookpunt op een schap in mijn krib geconstrueerd, zodanig, dat je daar een pannetje op de ene pool, een plaatje blik kon zetten en een ander pool tot in het water kon laten zakken, een stokje waaraan een plaatje blik aan het ondereinde was vastgezet. Omdat we gelijkstroom hadden, kookte dat water in een mum van tijd. Dit mocht natuurlijk weer niet, moest dus zo worden gecamoufleerd, dat het niet gemakkelijk was te vinden. Maar het is reuze praktisch!

Wel moest je oppassen, dat je zo niet tegelijkertijd op drie hokken aan het koken was, want dan sprong de stop door in het halletje van de barak en viel in de hele barak het licht uit, totdat je de stop weer had ingedrukt. Er klonk dan ook regelmatig een waarschuwingsgeroep door de barak, aangevende dat iemand begon te koken of daar weer mee klaar was.

Lageplan Kriegsgefangenenlager bei Neubrandenburg

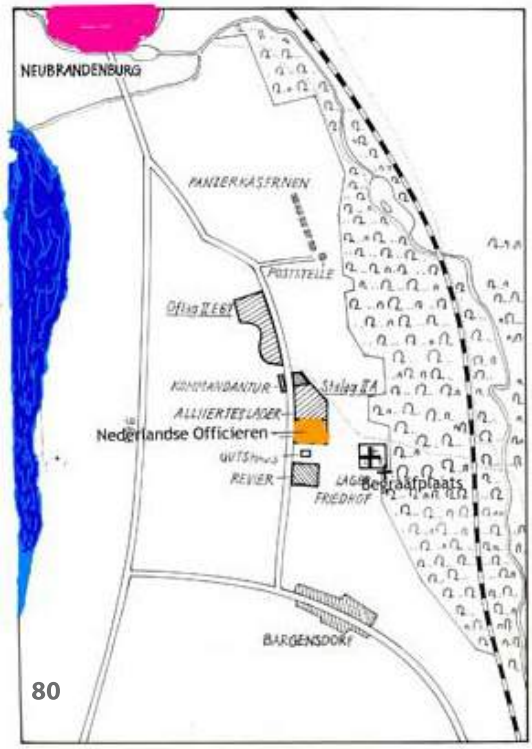

De barakken waren lange houten bouwsels, die in twee rijen dwars op de hoofdweg door het kamp stonden. Achter deze barakken lag aan de ene kant het voetbalveld en later werden daar ook nog onze groentetuintjes aangelegd, aan de andere kant was de appèlplaats en de zogenaamde Löschteig, een betonnen kuip met water om bij brand een voorraad water bij de hand te hebben. In de vier hoeken van het terrein stonden de buitentoiletten, de zogeheten balkans, hoge stenen bouwsels waar een trap tegen de buitenkant toegang toe gaf. Daarbinnen waren vele open eenmans zitplaatsen. Je hoefde je ook daar niet alleen te voelen.

Elke barak was in tweeën gedeeld door een stenen tussenbouw. Daarvan werd de ene helft in beslag genomen door een ruimte met wasbakken, een kwart was bedoeld als kookruimte, het overige kwart was bedoeld om je kleren te wassen en daar was ook een primitieve douche: één enkele volle koude straal.

Vanaf dat de temperatuur het een beetje toeliet heb ik van die douche iedere avond gebruik gemaakt voor het slapen gaan. In de zomer ging dat, maar ik heb het de winter '44-'45 door iedere avond volgehouden. Dat werd een ware sport, want het water is 's winters ijselijk koud, de meeste ruiten van dit hok waren allang verdwenen en buiten vroor het vrolijk. Harding van het lijf heette dat!!

Voor het kleren wassen was er een grote trog met brede rand. Ik heb er zelden iemand zien wassen. Wel lag er steeds, per portie met een touw aaneengebonden, van vele lieden was in te weken. Soms net zolang tot de barakcommandant weer eens moest waarschuwen de boel eens weg te halen, daar de was gewoon lag weg te rotten.

Het keukenhok bevatte wel zoiets als een fornuis, maar dat werd niet als zodanig gebruikt. Daar was ook geen stookmateriaal in voldoende mate voor. Gekookt werd er op zogenaamde houtvergassers, een samenstel van blikjes. Kleine stukjes hout waren de brandstof. En daar konden we nog wel even mee voort, want ook de lege barakken hadden een dubbele vloer. Had je een goed apparaat gebouwd, dan rookte het niet. Maar ik heb nog nooit een goede vergasser in werking gezien, althans niet binnenshuis. Was men in het keukenhok met een tiental vergassers tegelijk doende, dan zag je bij het zwakke licht, door de rook extra verduisterd, niet eens meer waar je kongsi-maat doende was, als je ondanks de rook je ogen al open kon houden. Ik hield het daar nog geen minuut uit, maar Herman was daar erg stoer in. Die bereidde in dat rookhok hele nasi goreng maaltijden!

Aan elk uiteinde van elke barak was een portaaltje met de ingang en een toilet voor de nacht. Onze barak kon na ingang van de avondklok, niet door de Duitsers onbemerkt worden binnengegaan, want dan viel er in hok 1 met groot lawaai een blik met stenen op de grond, een blik, dat met touwtjes met de buitendeur was verbonden. Iemand riep dan luid: "Kassa!!", die roep werd een aantal malen door anderen doorgegeven, en iedereen, die iets te verbergen had was nu gewaarschuwd.

Een Duitser, die herhaaldelijk met dit veelvuldige kassageroep was ontvangen, riep eens in vertwijfeling uit: „Was heiszt doch dieses verdammte Kassa!!!“. Hij kreeg natuurlijk geen antwoord, enkel uitbundig, vrolijk gelach.

Nadat we ons volledig hadden ingericht werden we door iemand getipt om eens door de barak van de opper- en vlag officieren te lopen, om te zien hoe die erbij zaten. Je kon dat ongehinderd doen, want het zag eruit of je bij een oom of zo op bezoek ging.

Het was inderdaad vermakelijk.

Alles zag er in die barak uit, zoals ze het een maand geleden hadden gevonden. Kribben kris kras in de ruimte, geen tafels, geen stoelen. Men zat hier en daar op de onderste kribben of stond wat rond. Ruimte voor eenieder was er in overvloed. Geen hokken.

Eén van hen had, zeer ondernemend, twee plankjes op elkaar getimmerd als zit, en een ander plankje op het raamkozijn vastgezet. Daar lag een boek op en met de handen in de zakken van zijn overjas, veldmuts op het hoofd, zat hij daar te lezen, zich met moeite op zijn wankele zit in evenwicht houdend.

Onbegrijpelijk, dat mensen, die toch zo' n avontuurlijk beroep hadden gekozen zo weinig initiatief aan de dag wisten te leggen. En ze waren toch ook nog niet écht oud! Hooguit 60!

De discipline in het kamp was heel anders dan we tot nu toe gewend waren in alle andere kampen.

Om de een of andere reden, die ons, reservisten, ontging, vond men, dat we keurig in tenue op alle appèls behoorden te verschijnen.

Korte broek, pyjamajasje en klompen, haastig aangeschoten na op het laatste ogenblik uit bed te zijn gestapt, vond ik voor de Duitsers voldoende.

Mij werd gevraagd om dat hier echter niet meer te doen.

Dit riep voor mij de principiële vraag op, of de bevelsbevoegdheid van

Am 1. Februar 1944 wurde das bisherige Oflag II E in Oflag 67 umbenannt und mit holländischen Offizieren belegt. Für allgemeine Arbeiten zog man ca. 200 sowjetische Kriegsgefangene heran.
Auf dem Foto: Sowjetische Gefangene beim Essentransport für das Oflag 67

de meerdere ook geldt gedurende krijgsgevangenschap.

Ik meen, dat de bevelsbevoegdheid ophoudt, zodra er geen eigen Nederlands belang meer in het spel is waar de meerdere de mindere aan kan houden. Een van de Duitser aangenomen taak raakt uiteraard geen Nederlands belang.

Met een beroepsofficier valt hierover echter niet te discussiëren. Of dat een sfeertje is, dat van de KMA is blijven hangen, alles altijd perfect? Het lijkt moeilijk los te laten, zeker tussen mensen, die je straks in je verdere loopbaan telkens weer tegen komt.

In deze situatie soms wat vreemd. Voor de lieve vrede schik je je daar in.

Een generaal, ik meen dat het Hakstro was, de kampoudste, blafte mij bij een ontmoeting eens van verre toe: "En wie is dan dat, daar achter dat struikgewas?"

Hij wilde daarmee aangeven, dat het dragen van een baard eigenlijk ongepast was.

Allengs verdween dit soort rare discipline-uitingen dan ook.

Een grote discipline was er terecht ten aanzien van alles wat samenhing met ontvluchtingen, geheimhouden van verboden bezittingen als radio's, graafmateriaal enzovoort. Daar was dan ook een Nederlands belang in het geding.

Oflag 67, kamp Neubrandenburg

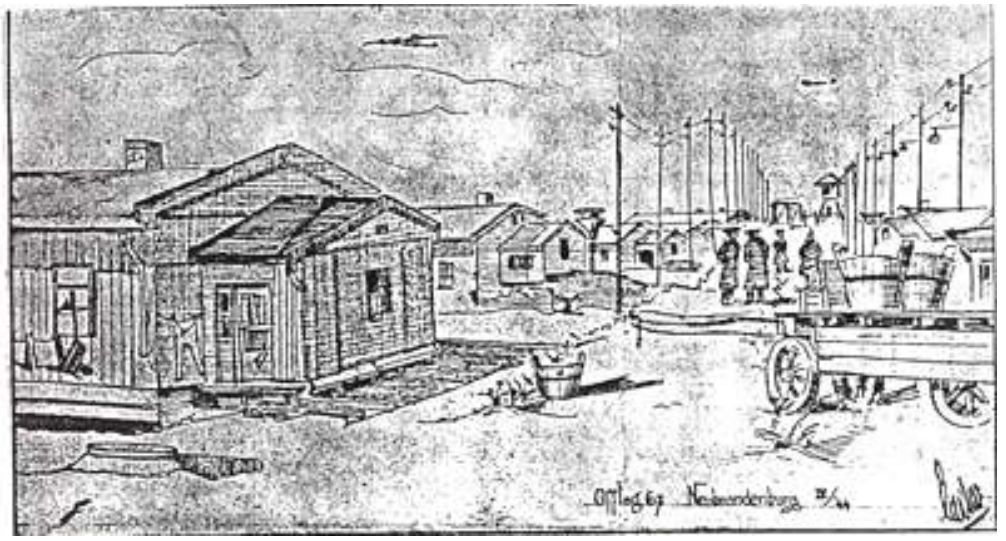

De organisatie van ontvluchtingen was strak in handen van de zogenaamde Nederlandse reisvereniging, een kleine groep zeer kundige officieren. Het was een zeer gesloten club. Niet-ingewijden wisten op geen stukken na, waartoe deze club al dan niet in staat was.

Dat heeft dan ook wel weer schaduwzijden.

Wanneer ik ook maar had bevroed, dat men wel eens behoefte zou kunnen hebben gehad aan mijn schrijfcode, en naar mij later bleek, was dat wel degelijk het geval, ik zou niet geaarzeld hebben deze ter beschikking te stellen.

Als ik geweten had, dat deze club in staat was een pakket zo nodig steels uit de pakkettenbarak te halen, zonder dat dit eerst op verboden inhoud door de Duitsers werd "gepriefd", dan had ik het pakket, dat ik mij middels mijn code mij had doen toezenden met pas, geld en burgerkleding door hen gaaf in handen gekregen.

Nu moest ik gokken op een bepaalde “Priefer", die regelmatig een oogje dicht deed als we maar een paar sigaretten in zijn doosje lieten vallen. Hij zei dan enkel nog: "Ach, wie schön!" en zocht niet naar verboden waar, maar gaf het pakket mee.

Nou, die man was er juist niet op de dag, dat het door mij bestelde pakket aankwam en ik was de mij toegestuurde spullen kwijt!

Mijn vader heeft nog moeite gehad in Maastricht bij een Duitse politie-instantie, waar hij moest verklaren, hoe hij er toe kwam mij deze zaken toe te zenden. Nu was hem het wel toevertrouwd, zich daar uit te praten. Maar toch een onnodig risico. Hij heeft er verder gelukkig geen schade van gehad.

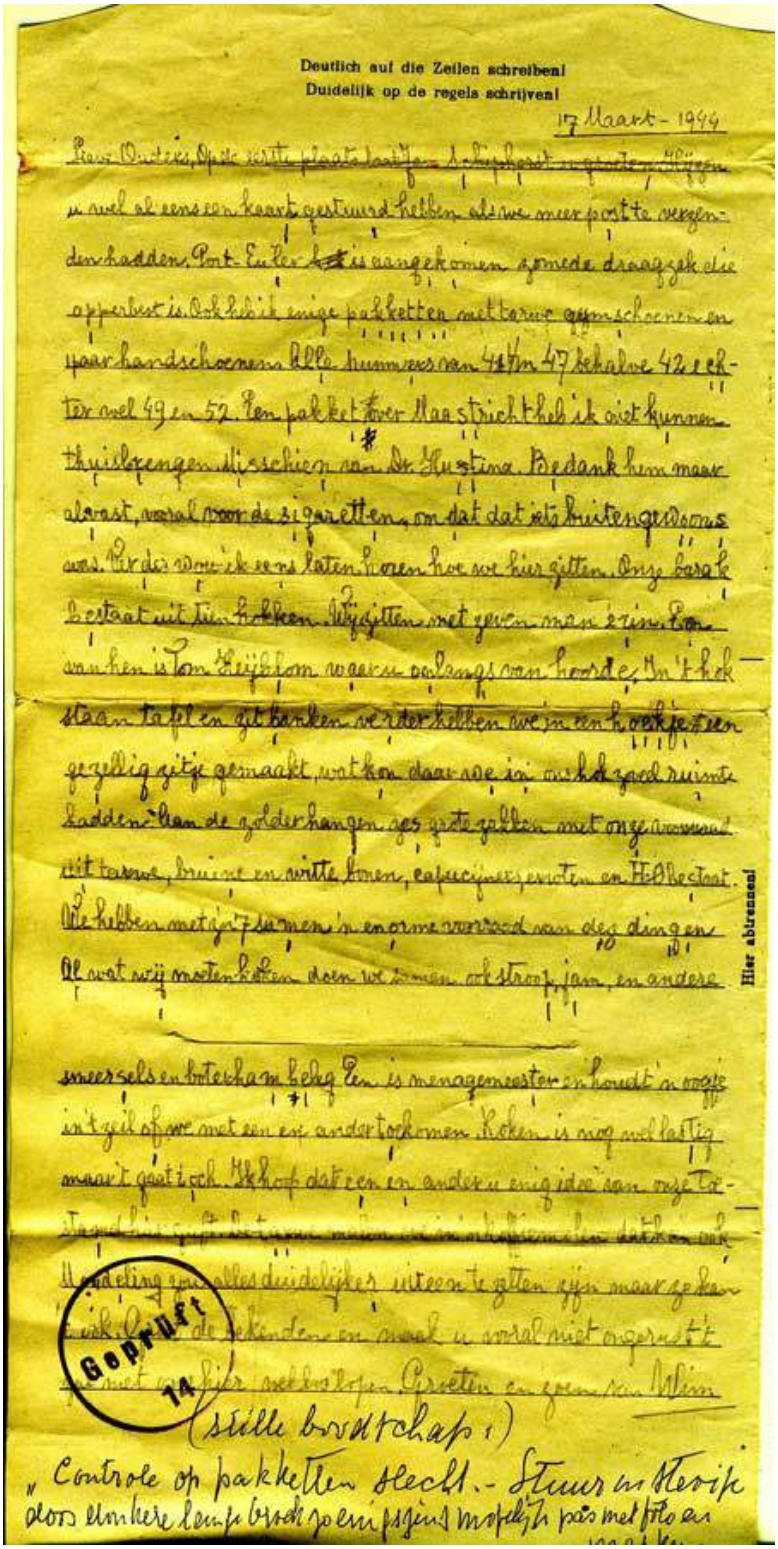

Deutlich auf die Zeilen schreiben!
Duidelijk op de regels schrijven!

17 Maart - 1944

Beste Ouders, Opa, Oma, Tante, Oom, Nichtjes, Neefjes, Hoopen u wel al eens een kaart gestuurd hebben als we meer postte mogen zenden hadden. Pont Euler is aangekomen zoveel draagzak die opperbest is. Ook heb ik enige pakketten met tarwe, aardappelen en 1 paar handschoenen. Alle nummers van 44 tm 47 behalve 42 echter wel 49 en 52. Een pakket over Maastricht heb ik niet kunnen thuisbrengen. Misschien van Dr. Christina. Bedank hem maar alvast, vooral voor de sigaretten, en dat dat uitsluitengedoms was. Verder zou ik eens laten horen hoe we hier zitten. Onze barak bestaat uit twee kokken. Wij zitten met zeven man in een van hen is een Hollander waar u vaak van hoorde, in 't hok staan tafel en zitbanken verder hebben we in een hoekje een gezellig zitje gemaakt, wat kan daar we in ons hok zoveel ruimte hadden. Aan de zolderhangen ges zeven zakken met onze aardappelen uit tarwe, bruine en witte bonen, cafucijnen, erwten en H.B. bestaat. We hebben met zijn zeven samen 's enorme voorraad van deze dingen. Al wat wij moten koken doen we samen als stroop, jam, en andere smeersels en boterham beleg. Een is menagemeester en houdt 's avonds in zijn of we met een en ander toekomen. Koken is nog wel lastig maar 't gaat toch. Ik hoop dat een en ander u enig idee van onze toestand hier geeft. Meer mag er niet officieel in deze kaart. Ik hoop dat u alles duidelijker uiteen te zetten zijn maar zoveel kan ik. Groet de bekenden en vooral u vooral niet ongerust 't is niet erg hier wel beloven. Sirsetten en zoen van Willem

Hier afbrenzen!

Geprüft 14

(stille boodschap:)

„Controle op pakketten slecht. - Stuur in sterk doos dunkere lemp brood zo eenigszins mogelijk pas met fles en maak

Brief naar huis met een in de tekst gecodeerd bericht

Alle vluchtpogingen verliepen dus alleen onder controle van de reisvereniging. Als iemand een goed idee had om op originele wijze het kamp te verlaten, diende hij dit voor te leggen aan de leiding van deze club. Daar werd bekeken of het een goed idee was, of en hoe het technische steun kon gebruiken, of ook anderen van deze vluchtpoging konden gebruik maken en men maakte daar uit, wie behalve de uitdenker, nog meer mee mocht. Daar stond dan meteen tegenover, dat je zelf werd voorzien van alle denkbare hulpmiddelen als kleding, geld, papieren, kaarten enzovoort.

Er werd voorzien in een uitgebreide technische begeleiding. Men beschikte over briefpapier van een aantal grote Duitse firma's en er werden stempels gefabriceerd van allerlei instanties om deze papieren het nodige gewicht te doen uitstralen.

De reisvereniging bepaalde ook, wie een vluchtkans kreeg.

Een vlieger was uiteraard belangrijker dan een infanterist. Logisch.

Was er een vluchtpoging gaande, dan werd als dat nodig was het hele kamp gemobiliseerd om soms wekenlang zodanig druk op bepaalde uren het kamp rond te wandelen, dat het de bewaking moeilijk werd op te merken dat ergens een aantal mensen onder de afrastering door verdwenen.

Enkel met het doel een vluchtmogelijkheid te scheppen werden er onder andere wedstrijden georganiseerd, bijvoorbeeld voetbal, het ene elftal in pyjama, het andere in nachthemd. De scheidsrechter floot er lustig op los en dirigeerde het spel zodanig, dat de aandacht van toeschouwers, maar juist ook van de wachtsmannen op de torens, daarheen werd getrokken, waar de reisvereniging, die met de scheidsrechter voortdurend in contact stond, dit graag had.

Ditzelfde spel werd ook met rugby gedaan, een voor Duitsers

Kampstraat Neubrandenburg

onbekend spel. Om het heel spannend te maken waren er dan ook gewonden, die door ziekenbroeders met veel vertoon van witte jassen en brancards moesten worden afgevoerd.

Het prikkeldraad werd intussen doorgeknipt en er verdwenen een aantal onzer onder de draad door.

Was er een geslaagde vlucht, dan begon er meteen een nieuw spel: het verheimelijken van de afwezigheid van deze vluchtelingen, met het doel hen zoveel mogelijk tijd te geven, voor er alarm werd geslagen.

Ook dat kon heel vermakelijk zijn.

Er was eens een vlucht geslaagd, maar de man was weer gesnapt nog vóór zijn afwezigheid aan de kampleiding bekend was. Zoiets is voor de kampleiding natuurlijk helemaal niet te verteren.

Op het appel werd de vluchteling niet gemist!

De kampleiding was er natuurlijk tuk op, om er achter te komen hoe dit werd gespeeld.

Tijdens elk appèl ging er vanuit een reeds getelde compagnie een luitenant correct in de houding naar zijn compagniescommandant, groette model, kreeg schijnbaar een boodschap mee, maakte keurig rechtsomkeert, marcheerde naar de bataljonscommandant, weer groeten boodschap afgeven, rechtsomkeert, marcheert naar een andere bataljonscommandant, hetzelfde toneel, dan naar een compagniescommandant, weer hetzelfde toneel, dan intreden in díe compagnie, die nog niet geteld is.

Alles zo open, zo duidelijk, dat het wel tot de gewone normale orde moest behoren.

Dat is goede camouflage.

Het is dan ook dagenlang goed gegaan. Tot er een Hauptman boven op de trap van de balkan ging staan en het spel doorkreeg.

Een andere truc heeft het ook een tijd goed gedaan.

Bij de appèls stonden we in frontlinie opgesteld, volgens Duitse eis in rotten van vijf.

Wegens de op de appèlplaats doorgaans aanwezige plassen stonden veel compagnieën niet keurig op één lijn. Als er dan een compagnie niet in rotten van vijf, maar in rotten van vier staat opgesteld, valt dat niet zo gemakkelijk op. Je houdt dan een 20-tal mensen over! Mogelijk zelfs meer dan er gevlucht zijn. Nou, dan moet dat verschil maar niet op het appèl verschijnen en stil op de krib blijven liggen. Ook dat gaat verscheiden dagen goed!

En wij maar lachen!

Wachttorens en hekken: Hoe te ontsnappen?

Gegraven is er natuurlijk ook, honderden meters. Dit vroeg veel technisch vernuft en lichamelijke inspanning. De tunnel is nauw, er moet lucht en licht zijn, de tunnel moet gestut en het uitgegraven zand moet daar heen worden afgevoerd en verwerkt, dat het niet opvalt.

Op een plaats waar vóór onze komst een barak was afgebrand, werd een tuin aangelegd met een grote oranje W van afrikaantjes in het midden. "Wilhelmina"

De Duitse commandant, die algemeen als Willy werd aangeduid, vond dat prachtig maar zei wel, dat hij niet Willy heette maar Otto!

Om het zandprobleem op te lossen was de aanleg en het werken in die tuin bedoeld. Men liet zich eenvoudig de broek vol zand scheppen, ging daarmee naar de tuin en liet het daar voor en na los.

Dat vergt veel tijd van veel mensen, maar dat was geen bezwaar.

De reisvereniging kon over heel veel medewerkers beschikken. In feite over iedereen.

De gangen werden gestut met plankjes uit de bedden. Voor en na moesten we zoveel plankjes inleveren, dat de strozakken vervaarlijk begonnen door te buigen.

Ondanks deze voorzieningen stortte een gang, ruim buiten het kamp na een geweldige regenbui toch in. "Heinie, die Erde bebt" riep de ene wachtsman vol schrik naar een andere.

Uit gegraven gangen is naar mij bekend nooit iemand ontsnapt.

Een enorme uitbraakpoging is er eens geweest op de zogeheten "Heldengedenktag."

Een grote groep officieren stond gereed bij de poort, keurig in uniform, onder geleide van een "Duitse Hauptman" en enige even "Duitse" soldaten, compleet met (nagemaakt) geweer en uitrusting. Alle spullen vervaardigd uit hout en karton!

Op gebaar van de Hauptman ging de poort open, keurig werd afgemarcheerd. Nog even, dan bereikte men de grote buitenpoort. Maar iemand van de wacht bedacht, dat de Heldengedenktagmanifestatie om

enigerlei reden was uitgesteld. Hij belt daarover op. Ja, en dan is het een sauve-qui-peut om weer in het kamp terug te komen!

Strafcellen waren er dan voorlopig te weinig. Je kwam op de wachtlijst.

Daar heb ik ook hier weer even op gestaan.

Er moest van enige mensen een nieuwe Kartei-kaartfoto genomen worden. Voor mij omdat ik nu zonder baard liep en dus niet duidelijk herkenbaar meer was.

Op de afgesproken plaats hebben we met een groepje een lange tijd staan wachten op de Duitse fotograaf.

Een ritmeester vond, dat hij wel wat anders had te doen en ging heen. Ach, dat doe ik ook, dacht ik en ging eveneens.

Ik kreeg daarvoor drie dagen licht.

Het aardige is daarbij, dat je dan een paar dagen te gast bent bij iemand, die door een krijgsraad veroordeeld is tot een jarenlange vestingstraf.

Hij zou in Stanislau een Duitse soldaat een geweer afhandig hebben gemaakt, toen deze daarmee wat gevaarlijk aan het rondzwaaien was tijdens een vermeende opstand in het kamp.

Het was de Duitsers niet bekend, wie de schuldige was, tot zij dit vernamen uit een brief die een andere officier naar huis schreef en de hele toedracht vol trots vermeldde met naam en toenaam! Vrij onnozel natuurlijk.

Met veel bijstand van juridisch geschoolde officieren is het tot een redelijk milde straf gekomen, uit te zitten in ons eigen kamp, maar wel in afzondering in een cel.

Deze luitenant ontving je in de cellenbarak door het optillen van het

Kampportretten van vaandrig Wim Ruyten

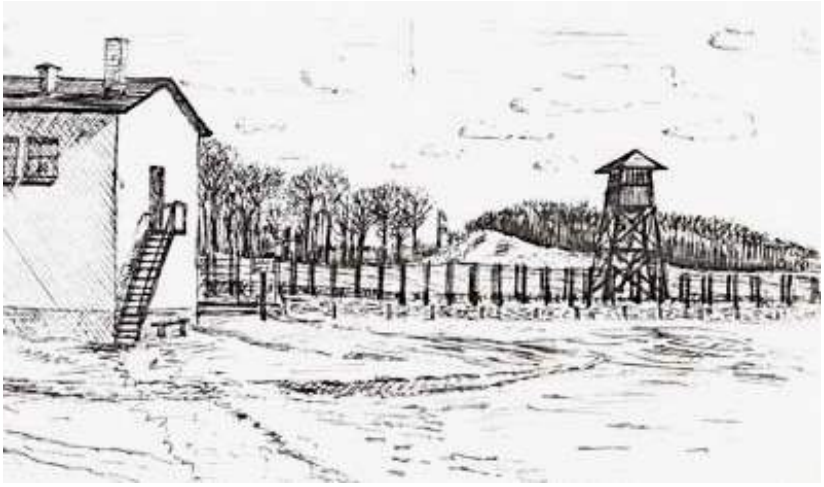

plafond van de cel. Hij schoof je door de opening dan een aantal sigaretten toe!

Toen deze luitenant na de bevrijding weer in een barak kwam, heeft hij toch tegen de avond zijn cel weer opgezocht. De barak was voor hem doodvermoeiend!

Er is ook gegraven aan tunnels met het doel aan geld te komen.

Ontdekking van een vluchtpoging gaf de ontdekker een beloning op in de vorm van extra verlof. Nou daar had men ook geld voor over. Laat hem dus iets ontdekken, desnoods speciaal daartoe gegraven! Bovendien was de man nu chantabel en daar werd dan ook gebruik van gemaakt. Zo konden spullen worden gekocht, waar behoefte aan was, onderdelen van radio's bijvoorbeeld.

Bij de bevrijding hadden we zeven radio-ontvangtoestellen, waarvan één kristal, speciaal voor de Wehrmachts-berichten.

Onze kaart in de barak, waarop het front met een draadje werd bijgehouden, was meer bij de tijd dan de berichten in de krant! Ook dat werd opgemerkt door de Duitsers tot hun groot verdriet. Er was niets aan te doen, want de bevestiging kwam prompt een paar dagen later.

Uiteraard lag er een diepe zwijgplicht op al wat met vlucht en radio samenhing.

Gelukkig echter niet op de heerlijke roddelpraatjes, die ook veelvuldig de ronde deden.

Zo waren er twee kapiteins, die eens samen een maaltje bruine bonen zouden klaarmaken. Beiden leverden de nodige ingrediënten in. Er werd gekookt. Er werd verdeeld. Er werd gegeten. En úit was het met de vriendschap. De éne kapitein had het nauwkeurig bijgehouden: Hij had meer bonen ingeleverd, dan gaargekookt op zijn bord ontvangen! Die twee hebben hun verdere krijgsgevangenschap in stille vete doorgebracht.

En dan had je de oudere officieren.

Er kwam langzaam maar zeker ruimtegebrek in het kamp. Bovendien beklaagden de ouderen zich over klimaat en leefomstandigheden.

Het besluit viel, dat ze verplaatst zouden worden naar Tittmoning, een kasteel ergens in Zuid-Duitsland.

Nu wil het geval, dat ruim vóór hun vertrek, wij de gelegenheid hebben gehad om allerlei spullen naar huis te sturen, waar wij ons van wilden ontdoen. Er zijn toen heel wat kistjes getimmerd. Arme barakken!

In die kisten ging het teveel aan overjassen, broeken, boeken, enz. maar ook allerlei spullen, die ze thuis leuk zouden vinden uit onze Rode Kruis-pakketten. Thee ondermeer.

Al deze extra spullen werden meteen uit de kisten weg-gepriefd, maar konden daarna ook niet aan de verzender worden teruggegeven.

Er kwam een akkoord tot stand. De thee bijvoorbeeld ging naar onze centrale keuken.

De oudjes waren intussen vertrokken, hoorden van het akkoord, hebben hemel en aarde bewogen om hun deel van de thee van ons terug te krijgen! Het was toch ook hún thee!

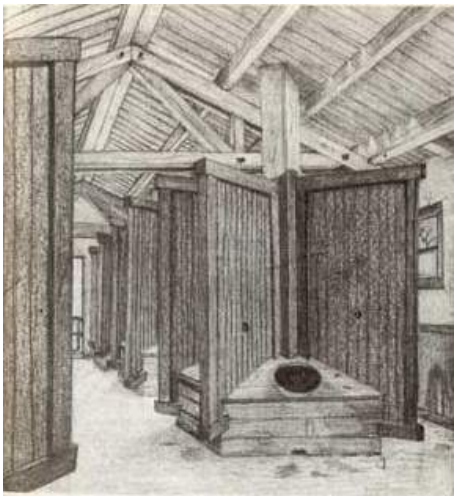

Een ander verhaal, nog mooier, ging over de nieuwsvoorziening.

Toen de oudjes vertrokken, wisten de Duitsers, dat we radio's hadden, ofschoon zij die nooit hebben kunnen vinden. Daarbij hadden ze de ervaring met het transport uit Stanislau, waar zoveel gevangenen uit waren ontvlucht.

Iemand zei mij eens: "Denk je dat je hier eens even rustig kunt zitten en dan komt er iemand tegenover je zitten en blijft maar aan een stuk door tegen je aan zitten tateren!"

Dus extra strenge priefung, extra bewaking.

Er was geen schijn van kans hun iets van waarde illegaal mee te geven, dus zeker geen radio's.

In Tittmoning dus geen berichten van de fronten, zoals zij gewend waren.

Maar er is een der onderofficieren, toegevoegd ter verzorging, die het met een der wasvrouwen aanlegt, met haar naar de radio luistert en zo de frontberichten toch het kamp binnenbrengt. Grote vreugde! Tot echter deze liefde uitraakt. Dan plots geen berichten meer.

Dienstbevel van de kampoudste aan de was-onderofficier: Liefde herstellen! Berichtgeving herstellen!

Regelmatig was er op allerlei gebied wel een vrolijke roddel in het kamp.

In de toneelbarak vonden tal van uitvoeringen plaats, muziek in vele vormen, toneel, cabaret en niet te vergeten de opera van Walther Boer: "Daar was eens een meisje loos".

De muziek-repetities vonden ook in die barak plaats en daar deze barak naast de onze lag hadden we haast wel altijd muziek in de oren.

De vrouwenrollen in de stukken werden uiteraard door mannen vertolkt.

Er was een luitenant, die dermate succesvol een rol als ladycrooner van

de band vervulde, dat hij op een goed moment weigerde dit nog langer te doen, daar hij op de wandelingen door het kamp al iets als verliefde blikken te verwerken kreeg.

Zoiets komt er dan van als je zo lang alleen met kerels bent opgesloten.

Er was een arts, de Zeeuw, die de stelling huldigde, dat je na een jaar krijgsgevangenschap ófwel homoseksueel werd ófwel gek.

Wanneer iemand zijn eerste jaar er op had zitten, werd er dan ook steevast een feestje gehouden, waarop de jarige zijn keuze mocht bekend maken.

Ergens op het zuidelijke veld, het voetbal terrein, was de grond wat hoger. 's Zomers lagen daar heel wat luitenants om de borst bruin te laten bakken. Maar dat niet alleen. Vanaf die betrekkelijke hoogte kon je ook op de weg kijken, die langs het kamp liep. Op de kreet: "Haar op de dijk!!" richtte eenieder zich op om zich een ogenblik doelloos te vergapen aan een langslopende vrouw.

Deze plek stond bekend als "De Zaadheuvel".

Eén bijzonder aardig voorval beleefden wij in onze barak.

Op ons hok lag Alf Brouwer, onmisbaar goed speler in het cadettenvoetbalelftal. Frank, zijn oudere broer, tweede luitenant artillerie, lag op het hok bij onze compagniescommandant Bart van Slobbe. (Ook van Van Slobbe heb ik een Krijgsgevangenen-relaas.) Daar de gebroeders Brouwer thuis ook nog zo'n vijftal broers hadden, zonder twijfel allemaal van het type onweerstaanbaar charmeur, verschafte dit hun een bepaalde uitstraling zoiets van "Wij, Brouwers"!

Frank best overtuigd van eigen goed voorkomen, dun zwart snorretje op de bovenlip, altijd gekleed in zwart uniform, paste geheel in dat plaatje.

Het was in de barak gebruikelijk, dat, als 's avonds om tien uur het licht uit ging, iedereen dus in bed lag, er nog wat werd nagepraat van krib tot krib, terwijl sommigen al sliepen. Om elf uur zei van Slobbe dan: "Welterusten Heren" en dan, na enig "welterusten, luitenant", zweeg ook iedereen.

Maar dan, opeens, de stilte is nauwelijks gevallen, of daar klinkt een ware oerwoudkreet: "Aaááh," en onmiddellijk daarop niet minder luid: "En nou zul je eens een Brouwer zien naaien!!!"

Wég rust. Het heeft toen wel even geduurd voor de barak weer tot rust was gekomen!

En ook zo iets gaat de volgende dag het hele kamp door, natuurlijk.

Kerkdiensten, gescheiden naar godsdienst werden iedere week

gehouden. Ook daartoe was een vaste barakhelft ingericht.

Sportevenementen, nu niet geïnitieerd door de reisvereniging, vooral de voetbalwedstrijden officieren tegen de cadetten trokken een enthousiast publiek.

Kleinere bands en orkestjes speelden ook op verzoek in de barakken. Heel bekend waren de Honeymoon-serenaders, die speciaal optraden als er weer eens iemand met de handschoen was getrouwd. Ze hadden daar dan ook een aparte song voor gemaakt, tevens hun herkenningsmelodie.

Dagelijks werd in iedere barak het nieuws voorgelezen, door een aparte groep van officieren opgesteld aan de hand van de berichten met de radio's opgevangen. Van tijd tot tijd kwamen officieren van de Generale Staf toelichting geven op de toestand, militair door kap. Fievez, de latere minister van oorlog, politiek door kap. Maton.

Kapitein Daniëls, huisvriend van Tom Heybloms ouders, door Tom ome Daan genoemd, maakte een tournee langs de barakken met een lezing, waarin hij betoogde, dat de invasie in Zuid-Frankrijk moest plaats vinden. Hij grondde deze stelling op het feit, dat aanvoer van brandstof voor dat front gemakkelijker was, immers meer nabij de bron.

Heel even leek het er ook op, dat hij gelijk kreeg.

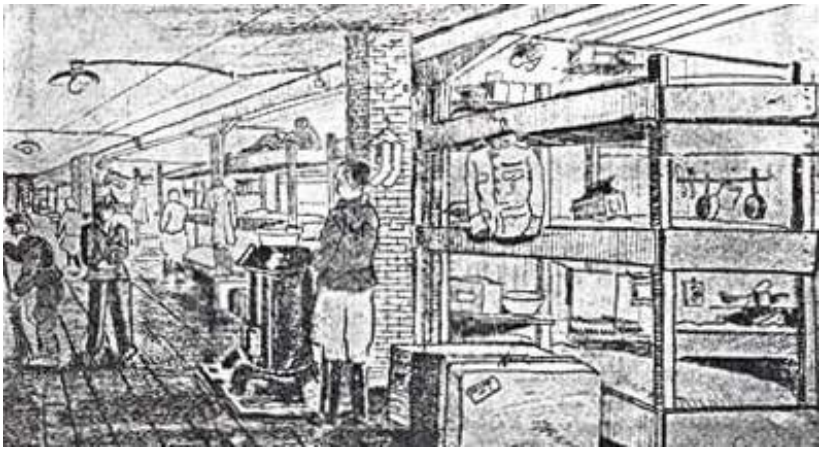

In vele barakken werd eens in de week een avond roulette gespeeld. Toen de winter ons dwong door de vroeger invallende duisternis ook vroeger in de barakken te blijven, hebben Tom en ik ook in onze barak deze roulette avonden opgezet. Daar de bank op den duur altijd wint, vonden we het aardig om aan alle regelmatige spelers aandelen uit te

reiken, zodat winst en verlies aardig in evenwicht bleven.

Er was een cadetvaandrig van de militaire administratie, die alle rekeningen nauwkeurig bijhield.

Na de bevrijding heeft Tom me nog enkele honderden guldens overgemaakt. Mijn aandeel in de winst als mededirecteur.

Ook waren er talrijke cursussen, studiehulp, militaire lessen.

Er was zelfs een luitenant, leraar aan de KMA, die zich had opgeworpen om de goede omgangsvormen te doceren. De cadetten voelden zich min of meer verplicht daar aan deel te nemen, hoe belachelijk ook. Je wist maar nooit voor later! Wij, reservisten, lagen soms in een deuk om de manier waarop dat toeging.

Eén van de wijze lessen hield bijvoorbeeld het volgende in: "Als je wordt overgeplaatst naar een ander garnizoen dan moet je je gaan presenteren bij je nieuwe commandant. Als je dan thee krijgt aangeboden, moet je daar geen suiker in willen, want: “Die suiker, dat zijn dan soms van die klontjes en dat moet met zo’n tangetje en dat gaat niet zo handig en dat spettert dan zo. Niet doen dus."

Zelf bestudeerde ik de “Port-Euler”, een soort samenvatting in één band, van al wat een tandarts aan theorie heeft te weten.

Maar ja, als de zon schijnt, of er wordt een vierde man gevraagd om te bridgen, is het vlees wel zwak!

We deden met drie man van het hok ook aan joggen in de tijd, dat we goed in de voeding zaten. We liepen iedere dag drie maal in draf rond het hele kamp. Dat zal samen zowat 3 km zijn. Degene, die een dag verstek liet gaan, moest aan de twee anderen elk twee sigaretten betalen.

Het hoeft geen betoog, dat er zeer intensief en zeer veel werd gekaart, meest bridge. Viertallen wedstrijden, maar ook marathon bridge om b.v. honderd robbers.

Met Tom en de twee nieuwkomers in ons hok hebben we een vast bridgeviertal gevormd. We hielden ter voorbereiding onderling een cursus, waarbij het zogenaamde Havermoutboekje onze leidraad was. Dit boekje is een uiterst gecomprimeerde samenvatting van de twee boeken van Culbertson. De inhoud is vanuit de middenpagina in één blik te overzien. Héél intensief zijn we daar mee bezig geweest. Er werd af en toe gespeeld tegen een ander viertal op ons hok en een viertal uit het officierenhok.

In de barak was voorts een schaak-ranglijst, waarop je kon promoveren door de boven je staande uit te dagen en te verslaan.

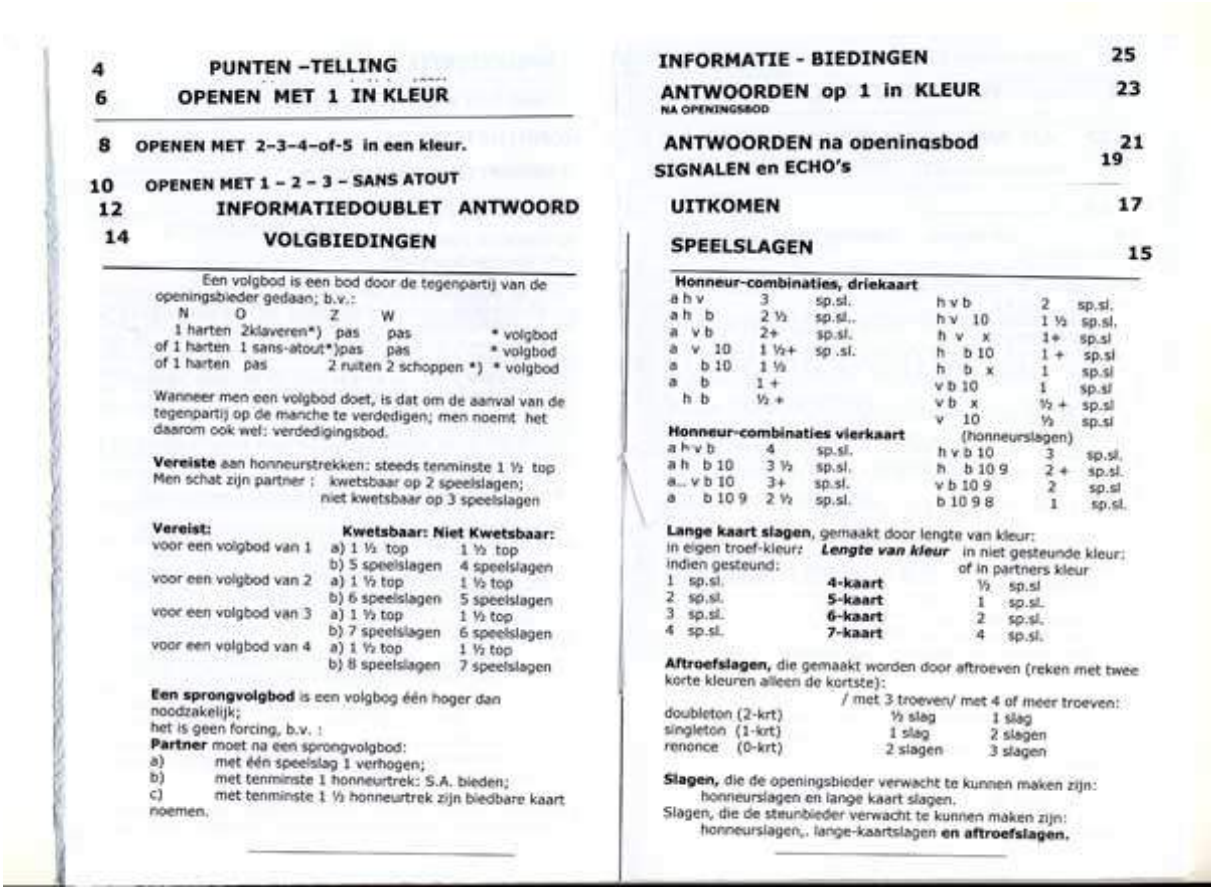

4 PUNTEN –TELLING
6 OPENEN MET 1 IN KLEUR
8 OPENEN MET 2–3–4–of-5 in een kleur.
10 OPENEN MET 1 – 2 – 3 – SANS ATOUT
12 INFORMATIEDOUBLET ANTWOORD
14 VOLGBIEDINGEN

Een volgbod is een bod door de tegenpartij van de openingsbieder gedaan; b.v.:

	N	O	Z	W	
	1 harten	2klaveren*)	pas	pas	* volgbod
of 1 harten	1 sans-atout*)	pas	pas		* volgbod
of 1 harten	pas	2 ruiten	2 schoppen *)		* volgbod

Wanneer men een volgbod doet, is dat om de aanval van de tegenpartij op de manche te verdedigen; men noemt het daarom ook wel: verdedigingsbod.

Vereiste aan honneurstrekken: steeds tenminste 1 ½ top
Men schat zijn partner : kwetsbaar op 2 speelslagen;
niet kwetsbaar op 3 speelslagen

Vereist:	**Kwetsbaar:**	**Niet Kwetsbaar:**
voor een volgbod van 1	a) 1 ½ top	1 ½ top
	b) 5 speelslagen	4 speelslagen
voor een volgbod van 2	a) 1 ½ top	1 ½ top
	b) 6 speelslagen	5 speelslagen
voor een volgbod van 3	a) 1 ½ top	1 ½ top
	b) 7 speelslagen	6 speelslagen
voor een volgbod van 4	a) 1 ½ top	1 ½ top
	b) 8 speelslagen	7 speelslagen

Een sprongvolgbod is een volgbog één hoger dan noodzakelijk;
het is geen forcing, b.v. :
Partner moet na een sprongvolgbod:
a) met één speelslag 1 verhogen;
b) met tenminste 1 honneurtrek: S.A. bieden;
c) met tenminste 1 ½ honneurtrek zijn biedbare kaart noemen.

INFORMATIE - BIEDINGEN 25
ANTWOORDEN op 1 in KLEUR 23
NA OPENINGSBOD
ANTWOORDEN na openingsbod 21
SIGNALEN en ECHO's 19
UITKOMEN 17
SPEELSLAGEN 15

Honneur-combinaties, driekaart

a h v	3	sp.sl.	h v b	2	sp.sl.
a h b	2 ½	sp.sl..	h v 10	1 ½	sp.sl.
a v b	2+	sp.sl.	h v x	1+	sp.sl
a v 10	1 ½+	sp .sl.	h b 10	1 +	sp.sl
a b 10	1 ½		h b x	1	sp.sl
a b	1 +		v b 10	1	sp.sl
h b	½ +		v b x	½ +	sp.sl
			v 10	½	sp.sl

Honneur-combinaties vierkaart (honneurslagen)

a h v b	4	sp.sl.	h v b 10	3	sp.sl.
a h b 10	3 ½	sp.sl.	h b 10 9	2 +	sp.sl.
a... v b 10	3+	sp.sl.	v b 10 9	2	sp.sl
a b 10 9	2 ½	sp.sl.	b 10 9 8	1	sp.sl.

Lange kaart slagen, gemaakt door lengte van kleur:

in eigen troef-kleur: indien gesteund:		***Lengte van kleur***	in niet gesteunde kleur: of in partners kleur	
1	sp.sl.	**4-kaart**	½	sp.sl
2	sp.sl.	**5-kaart**	1	sp.sl.
3	sp.sl.	**6-kaart**	2	sp.sl.
4	sp.sl.	**7-kaart**	4	sp.sl.

Aftroefslagen, die gemaakt worden door aftroeven (reken met twee korte kleuren alleen de kortste):

	/ met 3 troeven/	met 4 of meer troeven:
doubleton (2-krt)	½ slag	1 slag
singleton (1-krt)	1 slag	2 slagen
renonce (0-krt)	2 slagen	3 slagen

Slagen, die de openingsbieder verwacht te kunnen maken zijn:
honneurslagen en lange kaart slagen.
Slagen, die de steunbieder verwacht te kunnen maken zijn:
honneurslagen,. lange-kaartslagen **en aftroefslagen.**

Gé Overwijn, uit onze Altengrabow-groep, was in onze barak de onbetwiste kampioen, heeft ook wel simultaan gespeeld, en Cees de Regt, een hokgenoot, was meest tweede. Zelf figureerde ik op de derde plaats. Mooi toch van de ca 100 man.

Ik kende niet veel van openingen, maar enkelen. Van de verdedigingen, had er er één vrij goed bestudeerd. Een heel onbekende. Een heel vreemde. Je kon daarmee de doorsnee tegenstander verrassen. Het ging er mij maar om, door de openingsfase van het spel heen te komen en zonder verlies het middenspel te bereiken. Je moet dan op eigen kracht verder. De tegenstander ook. Hij heeft dan niet zo veel meer aan openingskennis. Daarnaast moest je de eindspelen kennen. Maar die liggen vast. Kwestie van weten.

's Zomers kon je naast de barak heerlijk in de zon liggen bakken of in de groentetuintjes werken, waar we per man één m² hadden toegewezen gekregen. O.a. tomaten en sterkers stonden daar in. Het was maar

schrale zandgrond en daarom werden de tomaten extra gevoed door vlak bij de stam blikjes met geperforeerde bodem te zetten. In die blikjes stopte je paardenvijgen en daar bovenop werd water gegeven. Voor die vijgen moest je de paarden achtervolgen, die voor het leeghalen van de balkans of voor brengen van spul van de keuken met een wagen door het kamp reden.

Zo had je het met allerlei onbelangrijke zaken in het kamp zo druk, dat je, zoals ik tot mijn schande moet bekennen, pas na vele maanden er toe kwam op een uitnodiging van een kapitein in te gaan om eens bij hem een kopje koffie te komen drinken.

Ik was met die man tijdens een voetbalwedstrijd in gesprek geraakt ofschoon hij mij tevoren volkomen onbekend was.

Nu denk ik, dat deze oudere officieren er behoefte aan hadden juist met jongeren contacten te hebben. Met eigen leeftijdgenoten waren ze wel uitgepraat.

In het kamp waren een aantal artsen, die elkander na een jaar aflosten en een tandarts, die vrijwillig onafgelost bleef. Deze laatste had hulp van Theris van Beek, net als Herman ook een cadetvlieger en spoedcursusstudent. Ik heb daar maar heel even geholpen bij het maken van kunstgebitten in een tijd, waarin het met het oog op het vertrek van de oudere officieren naar Tittmoning erg druk was.

Ik had ook een privé bedrijvigheid:

Met behulp van aceton en stelen van tandenborstels kon ik hoornen brillen herstellen.

Daar was behoefte aan. Voor en na gaat een bril kapot, verweerd, verslijt. Nieuw is niet te krijgen. Hoe ik op het idee gekomen ben weet ik niet meer.

Ik heb het daar een tijd druk mee gehad.

Eens had ik een ritmeester, die geheel onthand was. Hij had wel glazen en ook een montuur. Die pasten in het geheel niet bij elkaar. Of ik hem kon helpen? Ik heb van die onderdelen een nieuwe bril gebouwd. Hij was er dolgelukkig mee!

Onze kookapparaten, de houtvergassers, verbruikten maar heel weinig hout en, als ze goed waren gebouwd, gaven ze ook weinig rook. De bouw was eenvoudig.

In de bodem van een geopend literblik wordt een gat gemaakt, waar precies een half-literblik in past. De bodem van het halfliterblik wordt tot rooster gesneden, in de zijwand nabij de bovenkant een aantal gaten

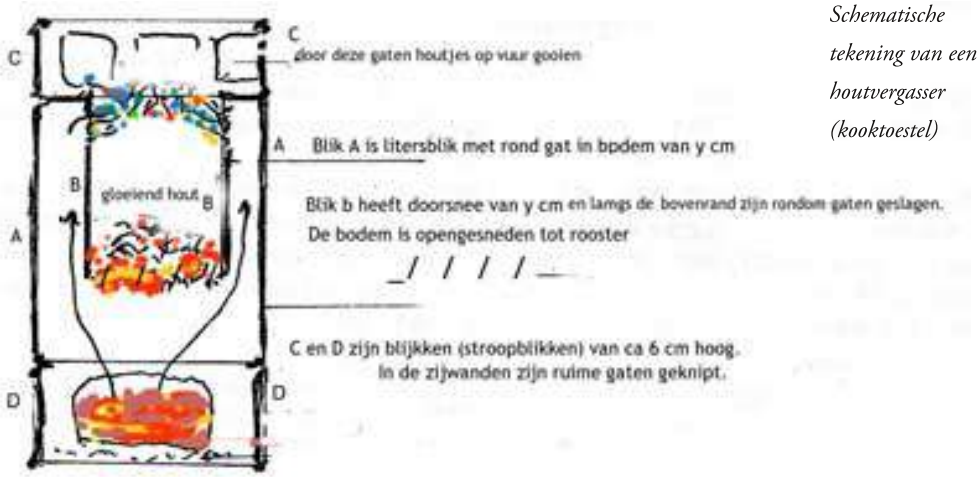

Schematische tekening van een houtvergasser (kooktoestel)

geslagen en dan van boven af rechtop in het omgekeerde literblik geschoven. Een stroopblik zonder deksel krijgt een ruim gat in de zijwand en wordt met ijzerdraad onder het literblik vastgemaakt. Van een ander stroopblik wordt de zijwand zodanig opengemaakt, dat boven en onderrand nog maar op vier plaatsen met elkaar in verbinding staan, De bodem wordt eruit gehaald en het blik bovenop het literblik vastgezet. De brander is klaar.

Nadat we enige maanden in de barak op hok zeven hadden gehuisd, zijn we om mij niet bekende reden verhuisd naar hok twee. Voor ons een verbetering, want nu hadden we het raam op het zuiden en dus zon in het raam. Natuurlijk ging ons hele bijzondere meubilair mee. Er vonden tegelijk meer verhuizingen plaats. Barak 7b, tot nu toe de sportbarak, werd bewoond. Velen van onze studentengroep zijn daar ingetrokken.

Met het vertrek van de oudere officieren was er meer ruimte in het kamp gekomen.

Echter met het opdringen vanuit het oosten van de Russen werden er kampen uit het oosten naar het westen verplaatst. Onze reserveofficieren die ik meen in Mühlberg lagen, werden begin 1944 bij ons binnengebracht.

Ze hadden een langdurige, vermoeiende reis achter de rug, toen ze bij ons binnenkwamen.

Uitgeput, ongeschoren en vervuild zeulden ze bij ons binnen.

Daar ging je naar kijken. Dat moest je gezien hebben. Smoelen kijken noemden we dat!

Er waren een aantal Roermondenaren bij: Kapitein Damen, notaris,

en de luitenants Linsen en Charles Routs. Ik heb hen opgezocht natuurlijk.

Gedeeltelijk werden deze mensen in nog vrije barakken ondergebracht, gedeeltelijk over bezette barakken verspreid.

Wij kregen er twee vaandrigs bij, Glazius en Hols. En later nog een tweede luitenant, Siem van Gelder. Het bed boven mij werd ook bezet door iemand, die op hok 1 huisde. Men kwam daar een bed tekort.

Met de eerste twee vormden Tom en ik een vast bridge viertal en met die twee had ik ook een tijdlang de afspraak elke dag rondjes rond het kamp te lopen.

Er werd weer heel wat vertimmerd. Ons hok werd van het gangpad gescheiden door twee kribstellen met daartussen een servieskast. Als ingang werd aan een der kribben een soort Singapore-deurtje opgehangen. Aan de gangkant zag je alleen maar een kartonnen wand. Je kon aan de buitenkant haast niet zien, hoe je bij ons naar binnen moest komen. Duitsers op controle konden je daardoor ook niet overvallen. Aardig was, dat Theris van Beek een keer, toen hij ons op wilde zoeken, na enige aarzeling ten slotte maar onder ons deurtje kwam doorgekropen, op handen en voeten, omdat hij de ingang niet kon vinden!

In een van de schotten hadden we een geheime bergplaats gemaakt, maar wat we daar zo nodig moesten verbergen, zou ik nu niet meer weten.

Maar ja, er waren zovele verboden dingen. Een mes tot zaag verwerkt, onze oude extractie-tang bijvoorbeeld.

Karikatuurtekening van de kamergenoten

Door de zeer regelmatige toezending van pakketten door allerlei instanties als Nederlandse, Engelse en Amerikaanse Rode Kruis, Visser 't Hooft vanuit Génève, een Argentijnse instantie en van thuis, hadden we lange tijd geen enkel voedselgebrek meer. De gewone warme maaltijd werd vaak overgeslagen en aan ons plafond hingen vele kussenslopen met etenswaren terwijl onder mijn bed schappen waren getimmerd waarop rijen dozen met alle mogelijke etenswaren.

We hadden op een goed moment een soort hok-yell: bru-bo-bru-bo-brubo-ho,capu-wibo-ho, hetgeen duidde op de diverse slopen met bruine en witte bonen, capucijners en havermout. Er zijn steeds meer zakken bijgekomen. Op een goed moment berichtte ik mijn ouders dat we het fijn zouden vinden alleen nog ongemalen tarwe te krijgen. Ik dacht, dat ze daardoor werden verlost van het grote probleem, om telkens maar weer wat te verzinnen en bij elkaar moesten schooien om die arme jongen wat toe te sturen. Ze volgden het prompt op. Achteraf hoorde ik pas, wat dàt een grote moeite heeft gekost.

De tarwe werd door ons in een koffiemolen gemalen, het meel mengde ik tot een deeg en liet dat in de centrale keuken tot brood bakken. Ik heb in de winter ook wel in de asla-ruimte van onze enige barakkachel een apple pie gebakken, lekker heet met heel veel peper!

Het voorbeeld daarvoor had ik in het Engelse Rode Kruis pakket gevonden.

We doen nu nog in de appelmoes steeds een behoorlijke hoeveelheid peper. Dat heb ik daarvan overgehouden.

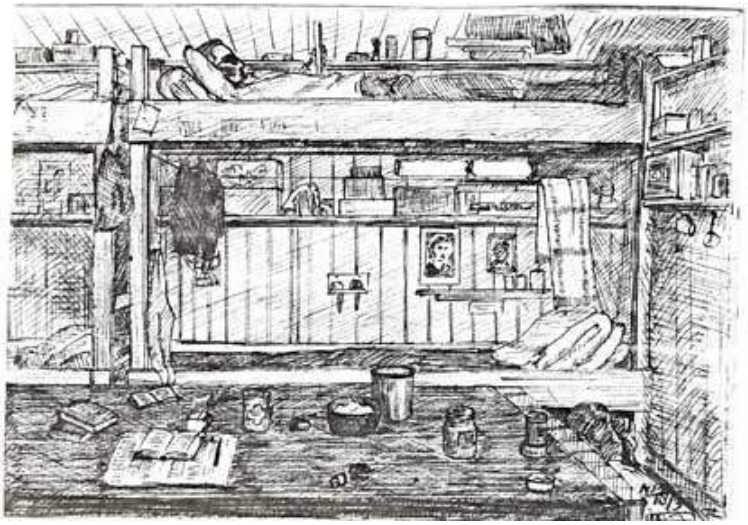

Piet Polly.

Het bed van Don Smits

barak 7a
hok 9

Na de invasie 6 juni 1944 werden we steeds royaler met onze voedselvoorraad. We wilden toch zeker voor de Duitsers niets achterlaten en meeslepen konden we het zelf al lang niet meer.

Zeer optimistisch dachten we met Kerstmis wel bevrijd te zijn. Dus scheuren maar!

Het viel een beetje tegen.

Toen we tot bezinning kwamen, waren we aardig door onze voorraad heen, waren de transporten tegelijk zodanig gestoord, dat er noch pakketten uit Nederland, noch van het internationale Rode Kruis doorkwamen. En bevrijd waren we al helemaal niet.

In de laatste maanden haalden we zelfs de broodkorstjes bij de oudere (kunstgebit)-officieren op om ze als aanvulling in de avondsoep of pap, wat was het?, te doen.

Duiverman, de chef van de keuken, later secretaris generaal voor de marine, zorgde op zijn manier voor aanvulling. Van de nog doorkomende pakketten vorderde hij, alsof het belasting was, een percentage sigaretten en kocht daar brood, suiker enzovoort voor. Later, toen de Duitsers alleen nog met goud om te kopen waren, kocht hij met sigaretten in het kamp goud op en zette zo de handel voort.

Bij die goudinzameling waren Tom en ik nog betrokken.

Ik had een balans geconstrueerd, waarmee ik zeer nauwkeurig tot 1/100 gram kon wegen. Dat deed erg betrouwbaar en deskundig aan en Tom wierf gemakkelijk klanten, was echt een zakenman. In Utrecht had ik in het tweede jaar, het zogeheten goudjaar omdat in dat jaar heel veel gouden werkstukken werden vervaardigd, veel met goud gehandeld. Ik had een goede en veilige afzet. Ik heb met de opbrengst er van vele in die tijd heel dure boeke gekocht. Ik had dus wat ervaring. Ik kon de verschillende karaten onderscheiden. Dat is velen onbekend.

De resultaten van Duivermans handel kregen wij ook te zien. Hele ladingen brood en suiker werden opgeslagen in de muziekbarak no 8, vlak naast ons.

In april 1944 liep het duidelijk op een eind.

Er werden al schuilloopgraven gegraven. Enkele keren was er een klein Russisch vliegtuigje in de lucht, ter verkenning, een naaimachine werd die genoemd.

Op een goede dag kon je de Russische artillerie horen naderen. 's Avonds waren ze al zo dicht bij, dat we in de schuilloopgraven werden gedirigeerd om dekking te zoeken. We hebben in die nacht de beschieting van Neubrandenburg over ons heen zien en horen gaan, een waarlijk machtig indrukwekkende ervaring.

Je kreeg de indruk, dat het hele Russische leger enkel uit artillerie bestond. Neubrandenburg was in één nacht een puinhoop.

De bevrijding was zeer verwarrend. Daar wij aan de oostzijde van het kamp zaten en de weg waarlangs de Russen optrokken aan de westzijde lag, hebben we eigenlijk maar alleen door het hoerageroep aan de westzijde kunnen vaststellen, dat onze bevrijding een feit was.

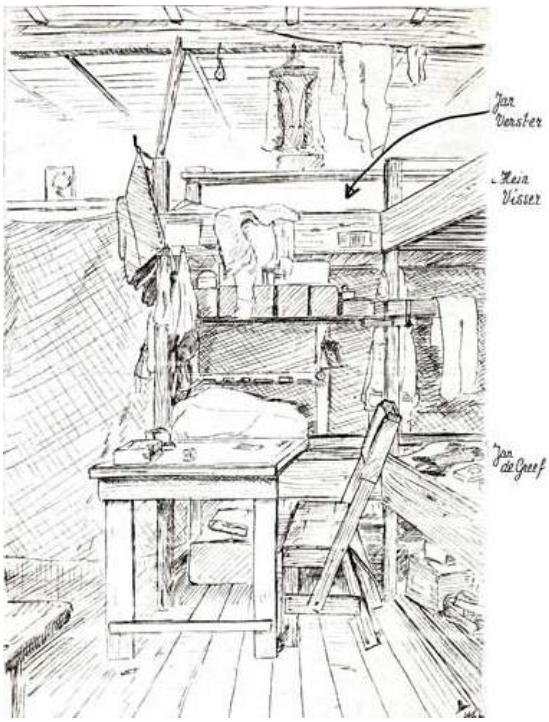

Het BAAN bed

Aan die bevrijding was nog een eindeloos touwtrekken vooraf gegaan tussen de Duitse Commandant en onze kampoudste Kolonel Aller. Het ging dáárom, dat de Duitsers ons kamp nog wilden verplaatsen en de kolonel Aller zich hiertegen verzette, zich beroepende op een over de radio doorgekomen order van generaal Eisenhouwer aan alle krijgsgevangenen, om ter plaatse in de kampen te blijven.

De Russen waren heel vriendelijk, omdat ons kamp het eerste kamp was, dat de Russen nog volledig bezet in handen viel, waren wij de eregasten van Generaal Zukow, maar daar bij hen de voorzieningen voor hun eigen soldaten maar beperkt was tot munitie en brandstof, men behoorde te leven van wat het veroverde land te bieden had, kregen wij dus ook niets.

Bij een bespreking over het een en ander werd de kolonel Aller gevraagd of hij thee wilde.

Ja, graag, zeg je dan en je verwacht, dat er een kopje thee aankomt.

Nee. Er wordt een kist met thee binnen gebracht!

Verder moest hij zich zelf maar aan de menage zien te redden.

Behoorde je maar uit de omgeving te plukken.

En dat zag je later ook overal en telkens weer. Bij een klein vuurtje werd er overal van alles geroosterd, een kipje, een biggetje, een eendje.

En met de vrouwen ging het al net zo.

Aanvankelijk in grote groepen, min of meer geordend, en later in kleinere groepjes wandelden we door de omgeving en meldden telkens aan de keuken, als ergens een voedselvoorraad was aangetroffen. Al snel was er voldoende. Onder leiding van de paarden-artsen werd er in de

nabijheid zelfs een hele boerderij geëxploiteerd met wel twintig koeien om de zieken in ons hospitaal aan melk te helpen.

In de omgeving zag je natuurlijk van alles, wat samenhing met het zojuist voorbij gestormde front.

Een goederentrein, stil blijven staan in het open veld, waarvan de inhoud tot in de verre omtrek was verspreid.(Ik heb daarvan een broodzak meegepikt.)

Een prachtige grote oude Horch midden in een bos onbeheerd achtergebleven, later bij kolonel Aller in gebruik.

Mensen angstig weggedoken in een duiker onder een weg.

Tal van zelfverdrinkingen in het meer. Eéns zelfs een vrouw, die haar twee kinderen in haar armen klemmend zich voorover had gegooid in nog geen halve meter diep water.

De schrik van de Duitsers voor de Russen was dank zij de Göbbels-propaganda ontzettend groot.

Op een van onze wandelingen hebben we bij het meer, de Tollensee, een nog intacte zeilboot gevonden, iets als een 16 m². Met een bijgesneden dekzeil als grootzeil en een paar lakens als fok hebben we ons daarmee op het meer vele dagen geamuseerd. Tom bleek een voortreffelijke zeiler en dat was daar nodig ook. Niet alleen kon op dat meer, zo groot als hier het Heger en Fluessen en Morra samen, binnen het kwartier een ware storm op steken, vanwege de wel heel erg hoge oevers, zodat het zaak was snel een veilig heenkomen te zoeken, maar de Russen hadden ook zo hun grapjes.

Van zeilen begrepen zij kennelijk niet zo veel. Hun liefde ging meteen uit naar snelle motorboten. Hun grootste plezier was dan te proberen ons overhoop te varen. Daartoe kwamen ze met zo hoog mogelijke snelheid op je afvaren. Het was voor ons dan telkens zaak om een goede gang in de boot te hebben en heel nauwgezet, vlak voor het vermoedelijke trefpunt te wenden en vóór de Russen hun boot, die natuurlijk door de grote vaart ver doorschoot, voor een nieuwe aanval hadden gewend, weer goed op koers te liggen met behoorlijke gang.

Herman Mous, die ook een boot had opgetuigd en bemand, ging het wat minder goed. Hij kwam stil te liggen, dreigde zowat te kapseizen en die Russen dan natuurlijk onbedaarlijke lol.

Aan de overkant van het meer vonden we een pantserkazerne. Rovende bezoekers waren daar ook al geweest. Ik heb mijn steentje bijgedragen door van een groot filmapparaat een lens te slopen om mijn gebrek aan lucifers op te heffen. Zon was er genoeg.

Elke avond werd onze boot naar de westoever gevaren, het tuig onder de bladeren verstopt, gepeddeld naar de westoever, peddels ook verstopt en de boot afgemeerd. Op deze wijze waren wij min of meer verzekerd van het behoud van ons genoegen voor de volgende dag.

Voor en na waren al vele krijgsgevangenen gerepatrieerd. Ook uit ons kamp was al een transport vertrokken.

Het was voor alle op een goede baan beluste mensen daarbij natuurlijk zaak om zo snel mogelijk weer in Nederland te zijn. Die het eerst komt, het eerst maalt. Kom je later, dan zijn misschien de beste posten al vergeven.

De overste Pinke, op dit moment het zelfbenoemde hoofd van de ordedienst in het kamp, was er als de kippen bij om op een gereedstaande vrachtwagen te klimmen en, ofschoon hij dus eigenlijk in het kamp onmisbaar was, wilde hij toch zo snel mogelijk vertrekken. Op aanwijzing van het militaire dienstdoende Russinnetje was hij nog niet gauw genegen zijn plaats op de vrachtwagen op te geven. Het Russinnetje gaf zich echter niet gewonnen. Ze herhaalde haar aanwijzing en toen Pinke nog aarzelde vroeg ze enkel; “You are a military man? ”Daar stond Pinke publiekelijk voor schut en kwam weer naar beneden.

De Russen hadden veel vrouwelijke militairen in dienst en zo te zien deden ze het uitstekend.

Aardig was ook wat ik zag van een stuk artillerie met bemanning. Toen het stuk ging vertrekken wachtte de bestuurder van de trekker niet tot alle bemanningsleden al weer op hun plaats zaten maar vertrok. Die te laat was moest zich zelf maar redden. Zo zag ik bij een vertrekkend stuk, dat een der bemanningsleden als laatste redmiddel om mee te kunnen aan de loop van het stuk ging hangen en zo mee vertrok!

Talrijk waren de tafereeltjes waarbij groepjes Russen ergens rond een vuurtje zaten met een big of gevogelte aan het spit.

Dan willen, na zowat een maand, de Russen ons kamp voor eigen gevangenen gaan gebruiken. Er zou een trein voor ons op het station staan. Kolonel Aller was zo voorzichtig een patrouille daar heen te zenden. Natuurlijk geen trein. Er werd op het station een permanente

waarnemingspost ingericht. Na enige dagen kwam er inderdaad een trein.

Terwijl wij aan het zeilen waren, had men in het kamp ook niet stilgezeten en zich op de afreis voorbereid.

Om niet met bagage te hoeven sjouwen had men uit de omgeving allerlei voertuigen georganiseerd en bij de barakken geparkeerd. Soms zelfs kar met paard.

Toen er een goederentrein op het station gereed stond, zijn we daar heen gegaan en hebben er een plaats in opgezocht.

Ik denk, dat wij wel zowat de laatsten waren, niet alleen van de Nederlanders, maar van alle nationaliteiten, die in het grote kamp gevangen hadden gezeten.

Je kunt dan wel in de trein gaan zitten, maar vertrekken doet deze dan nog lang niet.

Er blijkt geen locomotief te zijn.

Het schijnt, dat marine-officieren van de stoomvaartdienst uiteindelijk een defecte locomotief hebben gevonden en hebben hersteld.

Intussen ga je dan weer wat rondzwerven, ook al om zo mogelijk voor onderweg nog wat voer te verzamelen.

Eindelijk is er dan een dag later het vertrek.

Het was onderweg vermakelijk om te zien, hoe de Fransen hun treinen hadden opgesierd. De hele buitenkant van de goederenwagons hing vol met schilderijen, grote spiegels en alles wat maar aan de vreugde kon bijdragen. Door al die uitbundigheid leek het wel een stoomcarrousel.

In een of ander plaatsje stopte de trein. We konden blijkbaar niet meer per spoor verder. Er zouden vrachtauto's komen. Voorlopig konden we wat door het plaatsje wandelen.

Ik was samen met Schimmelpenning, een cornet van de maréchaussee, en we hebben gepoogd in een café een Russische majoor een pot bier af te zetten. Voor het café lag een pleintje en op dat pleintje waren een paar gesneuvelde Russen begraven. Wij zijn daar heel plechtig een saluut gaan brengen. De majoor trapte er niet in. Jammer.

Dan tegen de avond zijn er de vrachtwagens om ons naar de Engelse zone te brengen. Het werd nog een angstig uurtje, want de chauffeur had er een speciaal genoegen in om ons te laten genieten van zijn

kunnen. Het was een vrachtwagen met een open bak, dus konden we zijn verrichtingen goed waarnemen. Staande op de treeplank, één hand op het stuurwiel, met de andere hand het portier open houdend en één voet op het gaspedaal, moest hij zo nodig op een te smalle weg zijn collega's inhalen en het deerde hem geen moment daarvoor met twee wielen over de wegberm te moeten rijden, waarin op onregelmatige afstanden éénmans schuttersputten waren uitgegraven van zo 'n anderhalve meter diepte.

Heelhuids zijn we bij de Engelsen aangeland, die ons meteen, waar ze ons maar raken konden vol DDT spoten: in je nek, in je mouwen, in je gulp, in je veldmuts, overal.

Per open kolenwagons werden we de volgende dag langs onder andere het volkomen verwoeste Rheine naar Oldenzaal vervoerd, waar ik met Gé Overwijn en twee luitenants werd ingekwartierd in een groot buitenhuis van een of andere textielfabrikant.

We werden heel plezierig ontvangen. Een bad hadden we in Oldenzaal al gehad. Men heeft ons per auto, hoe hebben ze die tijdens de bezetting kunnen behouden, de hele omgeving laten zien.

Voor het eerst weer aardbeien met slagroom geproefd.

Het transport naar huis verliep niet overdadig vlot, maar na nog een dag waren we eindelijk weer thuis in het tijdens het laatste half jaar, deerlijk verwoeste Roermond.

Ik herinner me nog steeds de innige stevige omhelzing van mijn vader.

Hij schreef dat altijd wel onder al zijn brieven, maar deed het eigenlijk nooit.

Voorlopig had ik groot verlof gekregen met drie maanden behoud van salaris en alle geneugten van de KADI, sigarettenrantsoenen èn jenever.

Dat salaris was mooi. Gedurende de krijgsgevangenschap hadden wij als vaandrig geen salaris gehad. Het heette dat dat geld was opgegaan aan de meerdere kosten van verblijf in een officierskamp, iets waar we geen recht op hadden.

Met een rechterlijke uitspraak is er echter wel een uitbetaling afgedwongen.

Dans le Cul!!!

In alle kampen, waar Franse krijgsgevangenen waren gelegerd klonk telkens weer op een spotliedje op de Duitsers, waar wij weldra de melodie wel van meekregen, maar niet de hele tekst. Nu is mij gebleken, dat we ook niet de tekst meekregen, maar enkel woorden van het refrein.
Onlangs heb ik de gehele tekst achterhaald via Google.
De vertaling ernaast is van mijzelf, kan dus wel fouten bevatten.
Het lied klonk vooral op als er wat spanning was in een kamp. En dan begon het doorgaans als een zacht neuriën, geleidelijk aanzwellend tot luid zingen.
De tekst:

ILS L'ONT DANS LE CUL

Premier couplet
Un jour un homme se mit en tête
De vouloir être le bon Dieu
Mais dans le ciel les anges rouspêtent
Et avertissent le Roi des Cieux.
Se penchant d'un air vénérable,
Il dit en voyant l'avorton :
« Je punirai ce misérable
En lui jouant un tour de cochon ».
Et dans le grand silence,
Il prononce sa sentence
En donnant le signal
De ce chant triomphant

Refrain
Dans le cul, dans le cul
Ils auront la victoire
Ils ont perdu
Tout' espérance de gloire
Ils sont foutus
Et le monde dans l'allégresse
Se répète avec ivresse
« Ils l'ont dans le cul, dans le cul »

ZIJ ZIJN VASTGELOPEN IN HET SLOP !!!

Eerste couplet
Op een dag zette een mens zich in het hoofd
Dat hij de goede God zou willen zijn
Maar de engelen in de hemel daarmee oneens
waarschuwden de Koning der Hemelen.
In al zijn waardigheid zegt deze,
neerziend op dat misbaksel
"Ik zal hem straffen, deze ongelukkige
en hem een vieze pijp laten roken.
En in grootse stilte
Kondigt hij zijn oordeel af
met als signaal
dit triomfantelijk lied

Refrein
Hun overwinning
is in het slop geraakt.
Zij hebben iedere hoop
op de zege verloren.
Zij zijn naar de haaien
En de wereld in vreugde
zingt steeds weer als in een roes:
Zij zitten in het slop, in het slop

Deuxième couplet

Ce chant traversa les nuages
Il s'infiltra dans les cerveaux
Des terriens qui perdaient courage
Se réfugier'nt dans le Très Haut.
Alors sensible à leurs prières,
Les ang's se mirent à genoux,
Et demandèrent à Dieu le Père
De donner la victoir' pour nous.
Jéhovah dit en souriant :
« Accordé mes enfants »
Et les cieux entonnèrent
En chœur avec la Terre

Refrain

Troisième couplet

Pourtant un coin de la planète
Etait resté silencieux.
Le Bon Dieu vit en baisant la tête
- Un tas de prisonniers soucieux.
C'est alors qu'il dit à Saint Pierre :
« Tu vas descendre avec tes clefs.
Pendant que j'arrêterai la guerre
Tu leur rendra la liberté.
Mais avant de partir
Fais-leur donc parvenir
Pour leur donner confiance
Cet hymne d'espérance »

Refrain

Tweede couplet

Het lied doorkliefde de wolken
Doordrong de breinen
der aardbewoners, die ontmoedigd waren
en hun toevlucht zochten bij de Allerhoogste.
Toen, gesteund door hun gebed,
wierpen de engelen zich op de knieën
En vroegen aan God de Vader
Ons de overwinning te schenken.
Jehova zei glimlachend:
"Akkoord, mijn kinderen"
En de hemelen barsten los
In koor met de Aarde

Refrein

Derde couplet

Toch was het ergens op de planeet
zeer stil gebleven.
De Goede God zag een onverschrokken
menigte verkommerde gevangenen
Toen zei hij tegen Sint Pieter
"Jij gaat naar beneden met je sleutels,
Terwijl ik de oorlog zal beëindigen
Jij zult hun hun vrijheid terug geven.
Maar alvorens te vertrekken
geef hun toch ,
om hun vertrouwen te geven
Dit lied van hoop"

Refrein

Bezoek aan de kampen

Ik heb in 1996 *Altengrabow en Neubrandenburg* bezocht.

Het kampterrein in *Neubrandenburg* was nu een groot industrieterrein.

Na ons vertrek hebben eerst de Russen en daarna de Duitse politie hier duizenden Duitse burgers gevangen gehouden en vermoord.

Op de begraafplaats "De Fünf Eichen" staat ter nagedachtenis een monument met namen.

Het kamp Altengrabow kon ik in 1996 slechts aan de buitenkant bekijken. Wel was er in de nabijheid iets van een soort museum opgezet, waar tal van gegevens werden bewaard en vastgelegd.

In 1998 heb ik een tocht naar Polen gemaakt en ook weer Altengrabow bezocht. Ik vond aldaar in het weekend een onderofficier als hoogst aanwezige in rang.

Hij meende, dat alleen zijn commandant mij toestemming kon geven het kamp binnen te gaan.

Ik heb hem daarop gevraagd, wie bij zijn afwezigheid deze commandant verving. Hij zei, dat hij dat was. Toen vroeg ik hem, wat zijn commandant zou antwoorden, als ik hem om toestemming vroeg. Hij zou die toestemming wel geven, meende de wachtmeester. Waarop ik zei, dat hij dan handelend in naam van zijn commandant, eigenlijk niet anders kon doen, dan mij toestemming geven.

Daar stemde hij toen mee in, stapte in zijn pick-up en reed voor mij uit het kamp in.

Ik met mijn rode open Peugeot er achter aan!

Heerlijk om op zo 'n vorstelijke manier het kamp binnen te kunnen rijden.

Dat had ik destijds eens moeten durven dromen!

Lelies als souvenier

We hebben onze Hochbau gevonden. De wastroggen waren verdwenen. Voor het gebouw stonden nu stenen bloembakken vol onkruid en daartussen, o wonder, een soort oranje lelies.

Ik heb natuurlijk gevraagd of ik wat van die bollen mocht uitgraven en meenemen als aandenken. Het kostte ons nog heel veel moeite om uit de toch wel harde grond zonder gereedschap wat wortelstokken uit te graven.

Thuis heb ik ze opgekweekt, ze vermeerderd en op een reünie heb ik daarvan aan al mijn genoten stekken uitgedeeld. Ook aan Jopie Hamburger in Amerika heb ik een stek gezonden. In Amerika mag je helemaal geen planten invoeren. Dus mijn stek zou hem wel nooit bereiken meende Jopie. Maar na vele maanden werd mijn stek tot zijn verbazing toch bij hem bezorgd.

Ook deze stek kwam niet op.

Alleen bij mij thuis en op mijn buiten in Gaastmeer staat deze plant ieder jaar in volle, rijke bloei.

Het lijkt haast wel een teken, dat deze bloem alleen bij mij opkomt. Als ik straks echt de laatst levende ben van de hele groep, ga ik nog in dit teken geloven ook.

In Przemysl was het kampterrein ingenomen door industriebouw. Wel was er in de nabijheid een monument ter nagedachtenis aan alle leed hier geleden.

Vooral veel Italianen, die wij daar in september 1943 nog hebben zien binnenkomen, hebben hier het leven gelaten, omdat ze weigerden verder mee te strijden tegen de Sovjet-Unie.

Verder was daar niets terug te vinden. Geen kazernegebouwen, niets.

Mogelijk, dat dit kleine getraliede bouwsel de bij het kamp behorende strafcellen bevatten.

Maar daar ben ik zelf nooit geweest.

Industrie in Przemysl, waar eens het kamp was

Mogelijke strafcellen

Kobiercyn - 1998 - waar onze barakken stonden

In Krakau vonden we op de plaats van ons kamp niet veel anders dan een kale, schraal begroeide vlakte met aan de rand een flat en wat kleinere huizen. Geen enkel herkenningsteken, dat wij hier hadden gehuisd.

De bunker, waar ik na mijn vlucht was opgesloten heb ik wonder boven wonder wel teruggevonden

En op wat voor manier!

Het enige, dat ik wist was, dat ik zuidelijk van het kampterrein moest zoeken. Ik zocht dus een weg op richting zuid.

.....sta ik voo de toegang van fort 52

Al rijdend flitste plots door mijn gedachte: we zijn zojuist een weg linksaf gepasseerd. Intuïtief stopte ik, keerde mijn wagen en reed die zijweg in.

En weer overkwam het mij, dat ik, nu rechtsaf, een smalle doorgang tussen een paar huizen zag. Deze doorgang was zo smal, dat ik dacht daar nauwelijks door heen te kunnen.

Nou, ja. Het was dan ook niet meer dan een haast wel dichtgegroeid breed voetpad. Door die begroeiing ook nog nauwelijks zichtbaar.

Mijn vrouw zei zelfs vol bezorgdheid: ”Hier kom je nooit meer uit!!”

Ik reed er toch in. En waarachtig. Na zowat 50 meter stond ik voor de toegang tot de bunker.

Ik was stom verbaasd. Ik kan het niet laten deze foto hier nóg een keer te plaatsen.

Monument te Nebrybka, Przemysl

Kobiercyn, monument

Wat een weerzien!! En hoe kon ik toch die weg vinden? Eén keer ben ik er in het donker heengeleid. Eén maal ben ik van daaruit naar het kamp gebracht. En dat meer dan 50 jaar geleden!

Ik moet wel iets van een postduiveninstinct hebben gehad op dat ogenblik.

Bij Rzessow natuurlijk ook gezocht, naar de weg, die we zijn gelopen.

Het aardappelveld, de plek waar de boontjes stonden en zelfs het grasje bij de rivier, waar we geslapen hebben, zonder enige moeite na meer dan 50 jaar teruggevonden! Gewoon je neus achterna! Na mijn wonderlijke ervaring bij de bunker kon dit mij eigenlijk helemaal niet meer verbazen!

Monumenten

In *Neubrandenburg*, *Przemysl* en *Krakau* zijn monumenten opgericht ter nagedachtenis van hen, die in deze kampen hebben geleden, daar zijn omgekomen.

In *Neubrandenburg* heeft het kamp na ons vertrek gediend tot huisvesting van hen, die door het communistisch regiem uit de maatschappij werden verwijderd.

Velen van hen zijn hier omgekomen, afgemaakt mag je wel zeggen.

Door een monument op Fünf Eichen worden zij herdacht.

Kobiercyn, 1998

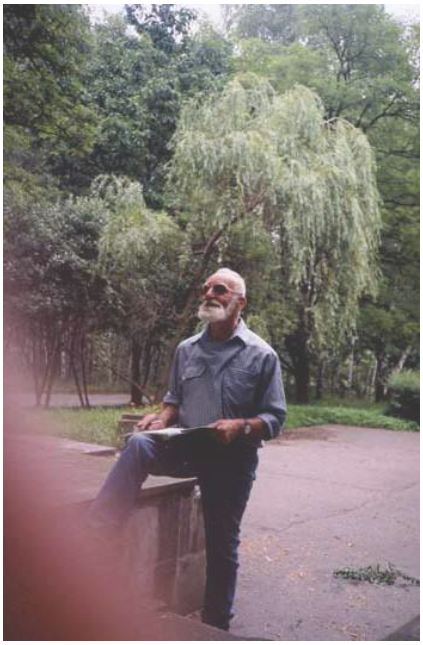

Tot aandenken van de doden, "Zur Mahnung" Van de levenden!

In *Przemysl* staat een monument met het opschrift:

"In de jaren 1942 – 1943 hebben misdadige volgelingen van Hitler enkele duizenden krijgsgevangenen en Italiaanse soldaten, die hebben geweigerd deel te nemen aan de strijd tegen de Sovjet-Unie, vermoord in de kampen van Przemysl, Pikulic en Negrybki.

Dit monument is opgericht op deze plaats van massale vernietiging, als teken van broederschap tussen volkeren en gezamenlijk vergoten bloed voor onze en jullie vrijheid."

Zuidelijk van de plaats waar in *Kobiercyn* ons kamp lag, vonden wij een monument.

Op een tegen de zijkant daarvan aangebracht schild stond de volgende tekst:

"Sur cet emplacement était situé le camp 369. dans lequel entre juin 1942 et août 1944 furent interne les sous-officiers francais et belges evades et refractaires ayant continues le combat contre Lállemagne nazie.

Quatorze des leurs y ont laissé la vie."

"Op deze plaats was gelegen het kamp 369 waarin tussen juni 1942 en augustus 1943 Franse en Belgische onderofficieren hebben gevangen gezeten, die door ontvluchtingen en weerspannigheid de oorlog tegen Nazi-Duitsland hebben voortgezet.

Veertien van hen hebben er het leven gelaten."

Reünies

In 1975 is er te Breda op de KMA een reünie gehouden ter gelegenheid van 30 jaar bevrijding. Deze bijeenkomst werd door vele oud Neubrandenburgers bezocht. Er was een heel uitgebreide tentoonstelling van alle middelen, die de reisvereniging aanwendde om de vluchtpogingen te ondersteunen.

Ik trof daar onder anderen aan Gerard Bange en Hein Visser. Samen vonden wij, dat we zelf een reünie moesten organiseren van onze eigen Studenten-Krijgsgevangenengroep.

Daar ben ik mee aan de slag gegaan.

Vanaf 1976 heb ik met de Studenten-Altengrabowers, aanvankelijk om de drie jaar, maar op veler aandringen later frequenter, een reünie gehouden.

De eerste keer was het natuurlijk het aardigste, daar je niet dan met de grootste moeite in de nu breed uitgegroeide, gezette heer de lange magere jongen van destijds kon terugkennen.

Verreweg de meesten van ons hebben hun studie voortgezet en hebben het in de maatschappij tot soms zeer goede posities gebracht, vaak ondanks het feit, dat men nog eerst twee á drie jaar militaire dienst moest vervullen in verband met de gebeurtenissen in het toen nog Nederlands-Oost-Indië.

Reünies zijn gehouden: 1976 te Overasselt. In grote overmoed heb ik toen gezegd: "Ik ben benieuwd met wie van jullie ik de laatste reünie zal vieren, bijvoorbeeld in Nijmegen ergens op een terrasje aan het Keizer Karel plein. Dat lijkt me dan wel zowat de gemiddelde afstand."

1979 te Overasselt	1998 te Driebergen
1982 te Gorssel	1999 te de Bilt
1986 te Lunteren	2000 te de Bilt
1988 te Langweer	2001 te de Bilt (9 man)
1990 te Oirschot	2002 te Kaatsheuvel (5 man)
1992 te Driebergen	2003 te Zeist (4 man)
1994 te Driebergen	2004 te Zeist (4 man)

Tesamen 15 reünies

Van deze laatste vier man zijn Jef Klijberg in 2006 en Jan van Noord in 2009 overleden.

Nu, maart 2011 is het dus zover, dat we nog maar met twee man over zijn.

Kees van Leeuwen en ik.

We hebben al vanaf 2007 de gewoonte om de reünie telefonisch te houden elk jaar in de maand oktober!

Wanneer gaat de laatste bel?

En wie belt dan wie? Mijn laatste bel was in januari 2013.

En op 16 oktober 2013 heb ik met Kees van Leeuwen nog een telefonische reünie gehad.

We leven nog en houden ons kranig, al hebben wij nu beiden onze vrouw verloren. Tot volgend jaar!

1 september 2015 - Bezoek Altengrabow

Ik kreeg een mail van Pa, met het verzoek of iemand met hem naar Altengrabow kon gaan. Op 1 september 2015 zou Paul Kannmann het boek *Das Stalag XI A Altengrabow* presenteren.
Johan Hoppe, in dienst van Defensie heeft contact gekregen met Paul Kannmann, omdat Johan zich bezig houdt met het in kaart brengen van alle Nederlandse krijgsgevangenen tijdens de tweede wereldoorlog. Zodoende kon Johan aangeven dat hij contact had met Wim Ruyten die in zijn krijgsgevangenschap in Altengrabow had gezeten en over deze periode kon vertellen.
Dat zou natuurlijk een geweldige aanvulling zijn op het boek van Paul. "Natuurlijk ga ik mee", heb ik geantwoord.

Op 1 september 2015 zijn we in de stromende regen naar Burg gereden, alwaar een hotel voor ons was gereserveerd. Dit hotel was onderdeel van een voormalige kazerne om alvast in de sfeer te komen, sober en eenvoudig.

Hotel Carl von Clauswitz in Burg

Burg ligt ten zuidwesten van Berlijn in het voormalige Oost-Duitsland. Omdat wij wat vroeg waren zijn we even het centrum ingereden om een hapje te eten en een welverdiend biertje te drinken. Weer terug in ons Hotel waren ook Johan Hoppe en Eric van der Most gearriveerd.

Eric helpt Johan met het digitaliseren van Johan zijn archiefmateriaal. Na even kennis gemaakt te hebben zijn we naar Drewitz vertrokken. De route-informatie was niet geheel duidelijk waardoor we zo'n 15 minuten later aankwamen dan gepland.
Buiten werden we door de inmiddels wat zenuwachtig geworden vrouwelijke burgemeester hartelijk welkom geheten en bij het binnenkomen van de zaal kon je merken dat men in spanning op ons zat te wachten.
Het was net alsof Sinterklaas binnenkwam. Een staande ovatie van een paar honderd mensen, jong en oud, viel ons ten deel.
Na de boekpresentatie van Paul was het de beurt aan Wim om zijn verhaal te doen en uiteraard had hij dit goed voorbereid. In het Duits vertelde hij over zijn periode in Altengrabow. Met dieptepunten, maar ook met de nodige humor uit deze periode. De zaal zat met volle aandacht naar zijn verhaal te luisteren.

Wim tijdens zijn lezing

Indrukwekkend was het moment dat Wim om een minuut stilte vroeg ter nagedachtenis aan de krijgsgevangenen die na hun ontsnapping weer zijn opgepakt en op gruwelijke wijze zijn omgekomen. De zaal was muisstil. Helemaal voelde je de tranen opwellen toen Wim het achtste couplet van het Wilhelmus begon te zingen. Wat mooi dat ik daar getuige van mocht zijn. Een staande ovatie met luid applaus was het antwoord van de zaal.

Doordat Paul Kannmann geschiedenisleraar is, waren er ook veel scholieren in de zaal die natuurlijk allemaal even met Wim op de foto wilden en uiteraard moest ook het boek van Paul door Wim worden gesigneerd. Hij leek wel een filmster zoveel aandacht als hij kreeg. Prachtig was het om te zien hoe hij daarvan genoot. De hoofdpersoon van de avond geworden.
Ik heb ook nog even met een bezoeker gesproken: De heer Udo Geissler, die een privé-archief over *StalagXI* thuis heeft aangelegd. Hij wilde ook nog wat vragen stellen aan Wim en wat laten zien van zijn verzameling. We hebben afgesproken na ons bezoek aan het kamp de volgende dag bij hem langs te komen.
Na een hapje en een drankje zijn we weer richting Burg gereden alwaar we met ons vieren nog even een borrel in de stad wilden gaan drinken om even na te praten. Helaas was alles gesloten en zijn we richting hotel gegaan. Wim had nog een fles rode port bij zich en Eric een zelfgemaakt brouwsel wat bijna pure alcohol was. Zo hebben we in de gang van het hotel toch nog even deze geweldige avond door ons heen laten gaan.
Niet te laat natuurlijk, want morgen gaan we naar het voormalige kamp .

Wim en Commandant Oberstleutlant Poch

Na een prima ontbijt zijn we naar *Truppenübungsplatz Altengrabow* gereden, het gezelschap is uitgebreid met de plaatselijke pers en nog enkele leden van *Forderverein Mahnmal Kriegsgefangenlager Stalag XI Altengrabow.*
We worden ontvangen door de commandant, Oberstleutnant Poch, op zijn kantoor.
Een bijzonder aardige man, die aangeeft aan Wim dat wat hij maar wil zien, hij ons erheen zal brengen.
Altengrabow is nog steeds in gebruik als oefenterrein voor militairen, nationaal en internationaal.
Het is een ongelofelijk groot terrein dat na de oorlog nog tot 1994 door de Russen is gebruikt als kazerne.

De nederlandse vlag

Maar voordat wij onze toer gaan maken, wil Commandant Poch eerst even terug naar de ingang waar hij naast de Duitse ook de Nederlandse vlag als eerbetoon voor Wim's bezoek heeft gehesen. Weer zo'n indrukwekkend moment. Wie had kunnen denken dat er 70 jaar na dato voor jou de Nederlandse vlag zou worden gehesen!
We rijden rond op zoek naar de Paardenstallen waar Wim de eerste tijd na zijn aankomst in *Altengrabow* heeft gezeten; deze houten gebouwen hebben we niet meer gevonden.
Eric heeft ter voorbereiding alle locaties aan de hand van archiefkaarten en tekeningen in zijn GPS vastgelegd waardoor we zeer nauwkeurig de gebouwen kunnen vinden waar Wim gezeten heeft.
Op dit enorme terrein staan ook nog grote vervallen gebouwen en nog één monument van de periode dat de Russen er hebben gezeten.
Uiteindelijk kwamen we bij de gebouwen uit waar Wim duidelijk herkenning aan had, de zogenaamde *hoogbouw*.

Hoch bau

Het is onvoorstelbaar dat dit er nog allemaal staat.
We hebben even aan commandant Poch gevraagd of we er nog in konden, maar voordat hij kon antwoorden was Wim al binnen . De ruimte lag bezaaid met oude Russische uniformen en lege patroonhulzen. Duidelijk de restanten van oefeningen die daar hebben plaatsgevonden. Eric kon middels zijn GPS aangeven dat we in het juiste blok waren, alleen miste Wim de tussendeur op de tweede verdieping.
Hij liep weer naar buiten en in stevige pas richting de volgende ingang, paniekerig gevolgd door de militair die ons als chauffeur rondleidde al schreeuwende dat het veel te gevaarlijk was. De vloerplanken waren verwijderd, je kon dus alleen nog maar op de vloerbalken staan.
We hadden moeite om Wim bij te houden en aangekomen was hij al over de balken gehipt wijzend naar de plek waar hij sliep. Duidelijk was ook aan deze kant de aftekening te zien waar de deur gezeten had, wat de bevestiging gaf dat we op de juiste plek waren. Weer zo'n onvergetelijk moment.

Terug na 70 jaar op dezelfde plek

Je kunt je het bijna niet voorstellen dat je terug bent op de plek waar je vader als jonge man gevangen heeft gezeten.
Buiten was ook nog de betonplaat te vinden van wat indertijd de wasplaats moest voorstellen.
Helaas was de ruimte niet meer te vinden waar de tandartspraktijk was gehuisvest.
Buiten het terrein was de spoorlijn nog zichtbaar met het station van Altengrabow.

vlnr Hein Ruyten
Wim Ruyten
Johan Hoppe
Eric van der Most

Herdenkings-monument

Ook het vroegere hotel waar Duitse officieren waren gehuisvest stond er nog, weliswaar in zeer deplorabele staat.
Daar was ook een gedenkplaats ingericht die herinnert aan *kamp Altengrabow*.
Het symboliseert de gebeurtenissen die in het kamp hebben plaatsgevonden vrij te geven, alleen dan kan het een les zijn voor de toekomst.
Een betonnen plaat die opgetild wordt en losgetrokken van ijzeren platen.

Wim met Udo Geissler

We hebben nog even rondgereden, zoekend naar een soort van museum aan huis, dat hebben we niet meer gevonden.
We zijn op weg gegaan naar Udo Geissler die mij aansprak tijdens de boekpresentatie.

Bij hem thuis, achter in de tuin, haalde hij zijn mappen tevoorschijn.
Hij had nog een mooie foto van de paardenstallen.
De paardenstallen lagen aan de zijkant van het kamp waar een weg langs liep.
Udo vroeg of Wim daar vrouwen had zien lopen die op weg gingen naar de kruitfabriek iets verderop naast het kamp gelegen. De vrouwen kregen rode haren door het verwerken van het kruit, met alle gevolgen van dien.
Wim kan zich het niet herinneren. Indrukwekkend was ook het verhaal van Udo dat door zijn verzameling hij een Italiaanse familie kon bevestigen dat een familielid in het kamp was gestorven en begraven.
Dit stelde de familie in de gelegenheid hun familielid te herbegraven in Italië.

We hebben afscheid genomen van Udo en ik dacht nog even aan de symboliek van het monument, er ligt nog heel veel onbeschreven geschiedenis onder die stalen plaat.

We hebben nog even een hapje gegeten met Johan en Eric, alvorens we afscheid van elkaar namen.
Het is mooi weer, de zon schijnt, het is stil in de auto. Allebei zijn we de onvergetelijke indrukken van de afgelopen twee dagen aan het herbeleven. Wat een onvergetelijke ervaring en wat een voorrecht dat ik daar bij kon zijn.

Hein

Wim met
Commandant
Oberstleutlant Poch